

Ба. 4464

3

WT. 1087

Verashevyy ja not... pav ja... ni.
Minsk-1929 god.

Septembernaut.

E rzählung.
Minsk-1929.

1087

~~58~~
~~A 1313~~

1087

Б 4-75.

кузьма чорны
ВЕРАСЬНЁВЫЯ
НОЧЫ

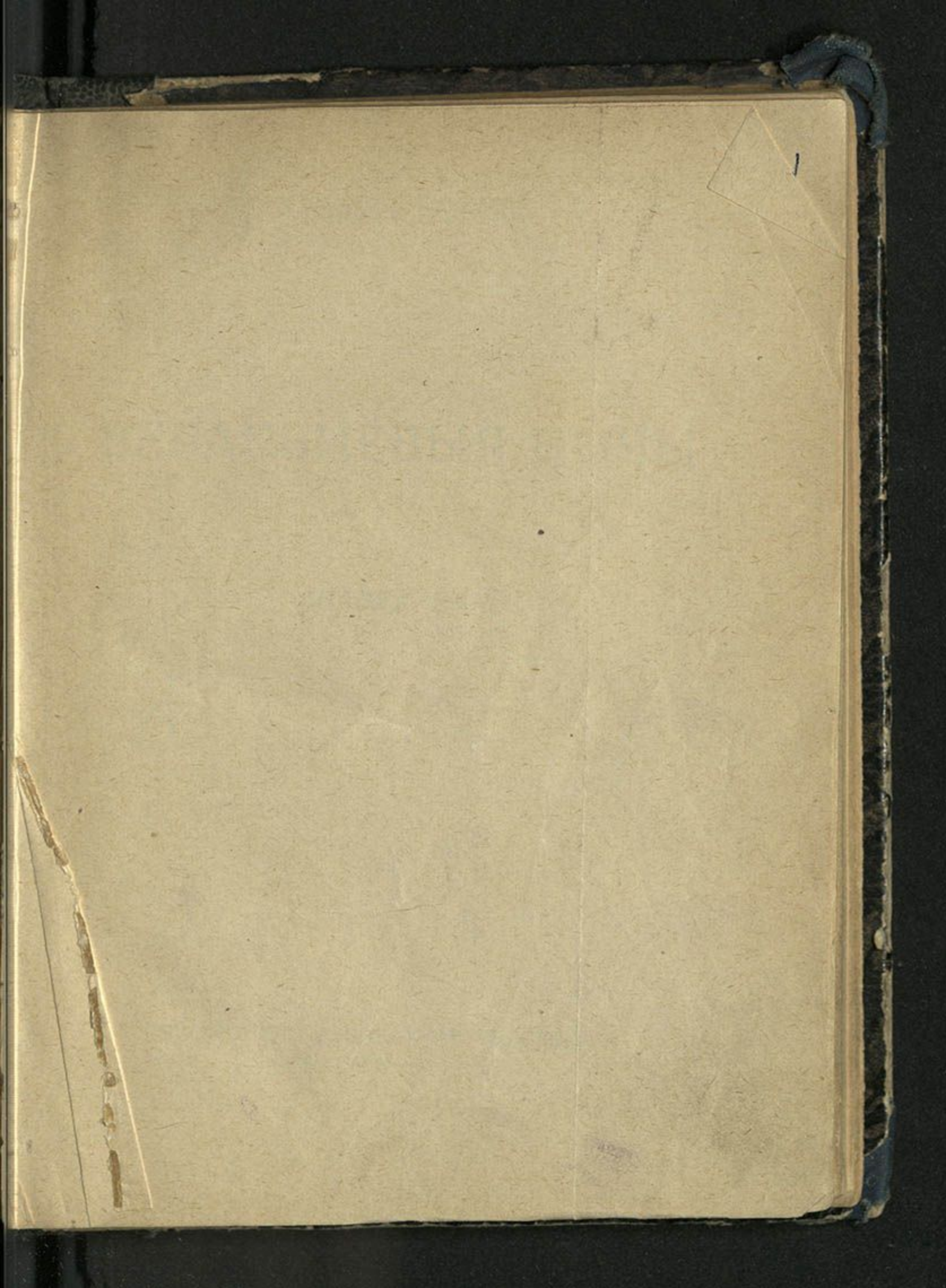

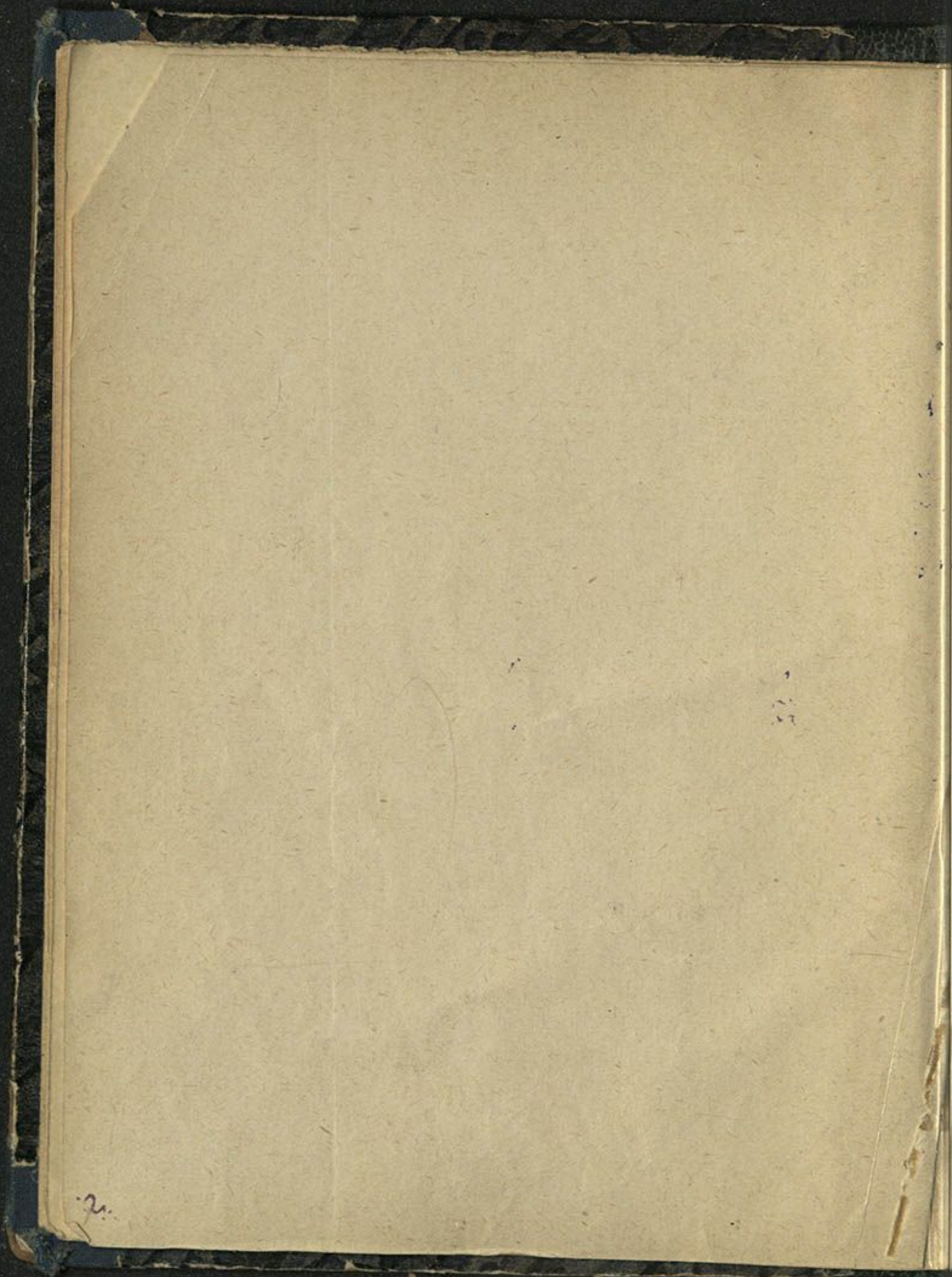
В ХІТРО

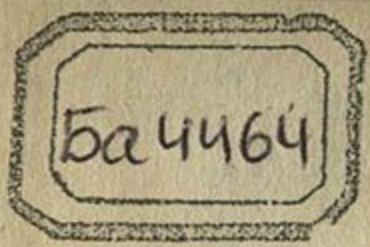
Беларускае
дзяржаўнае выдавецтва
Менск
1929

КУЗЬМА ЧОРНЫ

ВЕРАСЬНЁВЫЯ НОЧЫ

АПАВЯДАНЬНІ

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАУНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
М Е Н С К — 1929

ИНВ. 1953 БН 4464

Бел. аддзеч.
1994 г.
~~7318~~

ор

П

20.

Вокладка мастака
В. ЛІТКО

Заказ № 104. У ліку 3.000 экз. Галоўлітбел № 274.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выд-ва.

25. 11. 2009

ВЕРАСЬНЁВЫЯ НОЧЫ

I

Каля студні з дзеравянага вядра, пазелянелага і сьлізкага, капала вада на запыленую буйную крапіву і пясок. За парканам сьпелі яблыкі і арабіны, пад парканам раскашэльвалася мята і бабіна лета. Каля варот сакаталі куры, пераграбаючы канюшынную пацяруху і адна—надзьмутая і сярдзітая—упарта квактала, расплывалася па пяску гарачым вольлем. Абмочаны недзе шчанюк аціраўся каля сяней і нудна вылізваў шэрсць каля хваста. Гусак падняў галаву і глыбокадумна закрычаў. Шчанюк крыху страціў свой нудны выгляд і забурчэў, вільнуўшы шчуплым хвостом.

Паставіўшы каля заскарузлага карыта ражку з сьвіным цестам, чухаючы вуха аб голую руку вышэй локця, Агата злосна крыкнула:

— Віляй, віляй, падла аблезлая! Зноў недзе ўскочыў у памыі, каб ты ўжо нечага ў вір галавою ўскочыў. Зноў усё пазагаджваеш у сенцах. Вон, каб ты выдах!

Шчанюк выцягнуўся на пяску доўгім цэлам сваім і ціхавата завьў. Квактуха заквактала мацней. З панурым папрокам Агата кінула на яе дзеркачом.

— Квокчаш? А дзе-ж ты вясною была, пошкудзь кашлатая!

Два падсвінакі, трасучы вушамі, весела хваталі з карыта цеста. Верабей зьяцеў з вішні на плот, пасья каменем упаў на зямлю каля самага карыта, мяркуючы, каб уварваць крыху сабе. Яго ніхто не заўважыў.

Агата выцерла рукі брудным фартухом, зьняла яго з сябе і ўскінула на плот. Рукі ў яе былі прыгожыя і прывабныя, голыя да плеч; белыя і гладкія. Толькі пальцы на іх кароткія і тоўстыя, няпрыемныя на выгляд. Сама яна—высокая і мажная—белабрысыя бровы і шэрыя вочы, зацягненыя сытаю каламутнасьцю. Як ішла яна ў сені, стан яе цяжка гойдаўся, і вочы прасілі сну.

У халодных сенцах стаялі ночвы з памытымі гуркамі, і былі рассыпаны крупы.

— Зноў дзеці лазілі,—сярдзіта абазвалася Агата, падмятаючы да парогу буйную абдзёртую грэчку.

У адчыненых хатніх дзвярах зьявіўся Стасюк, братні сыноч, беллагаловы свавольнік і сірата; маці ён ледзьве памятаў.

— Цётя Агата, я адзін гурок вазьму.

— Ты ўжо крупы рассыпаў! Як ад цябе нідзе не ўхаваешся. Усюды ты дападзеш.

— Гэта ня я... Я вазьму гурок.

— А хто-ж гэта?

— Гэта Антосяў Юрка прыходзіў. Рассыпаў крупы і два гуркі ўхваціў і ўцёк. Я яму дам, як злаўлю дзе.

Агата сунула ў рукі яму гурок і выправадзіла з хаты. Злосная раздражнёнасьць не пакідала яе. Яна мучыла яе з учарашняга, калі перад вечарам брат Фэлька, скінуўшы з воза плуг і адкасваючы порткі, запэцканыя вільготнаю ральлёю, запытаў:

— Ці праўда гэта, што Асташонак, калі браў на тым тыдні самагонку, дык управіў табе мікалаеўскую трохрублёўку?

— Хто табе казаў?

— На полі хлопцы сьмяяліся. Казалі, што сам Асташонак хваліцца ўсім. Няхай—кажа—цяпер падае на суд. Няхай падасьць, паспрабуе. І праўда, як тут падасі, каб прышлося, на суд, калі невядома, каго тут суд за ныркі возьме... Як-бо ты глядзела! Няўжо ты ня бачыш, што мікалаеўскія, а што савецкія грошы...

— Вечарам. У каморцы газоўка гарэла, а я не прыглядалася. Чорт яго поўначы пазнае.

— А ўрэшце—згарыць няхай ён з сваёю трохрублёўкаю. Адно што от плёткі распускае, халера на яго.

Фэлька паставіў нанач коні, зьеў малака і пашоў спаць на канюшыну, а яна пакуль управілася ў хаце, шмат прайшло вячорнага часу. Стасюк спаў у хаце на ложку, высадзіўшы цыбатыя ногі з пад кудзельнае коўдры. Агата паправіла коўдру і вышла з хаты, поўная гаркачэчы і злосьці. Пад паветкаю, дзе ляжалі дровы і трухлявая салома з перакрытае страхі, адзывалася сонная качка. Рэшта-ж усё было ціхім. Маўчаў сад за старым парканам, і цёмныя дрэвы

яго былі ў нярухомым спакоі. Трохі счакаўшы, вуліцы у канцы засьпявалі хлопцы. Асташонкавага голасу не магла яна злавіць у песьні. Мусіць, там яго ня было. Злосьць на яго не пакідала мучыць яе. Адна праседзела яна з паўгадзіны каля хаты. Па вуліцы праходзілі хлопцы і да яе не падышлі, можа, не заўважылі яе. Асташонка нідзе ня было чуваць. Пайшла назад у хату і доўга не магла заснуць.

З таго часу нядобрым усё было; і горш за ўсё тое, што раздражненьне супроць яго не ад мікалаеўскае трохрублёўкі было, і не ад таго, што ён выхваляўся гэтым—гэта толькі псавала настрой—а ад таго, што каторы ўжо час зусім заходзіць пакінуў.

Фэлька зноў быў на полі, Стасюк зусім зьнік нэдзе з двара.

Агата пасаліла гуркі і падмяла сені. Асеньня муха моцна ўкусіла яе за нагу, каля вялікага пальца. Яна пацерла ўкушаным месцам аб лытку другое нагі і пачала наліваць каля студні ў цэбар ваду; непаласканая бялізна ляжала на мокрым тапчане каля плоту.

Дзень хіліў да дрымоты. Сонна крычалі на вуліцы качкі, плюхаючы бруднай вадою каля карыта. Па той бок вуліцы ў суседнім садзе зьвісала над плотам вясёлая цяжкасьць чырвоных арабін; пад імі плот быў аброслы зялёным і зусім сухім мохам і ўзьлягаў на трухлявыя падпіркі панурым дзедам. Вільготная каля студні зямля прыемна халадзіла гарачыя ногі. Мокры шчанюк падышоў і ткнуўся

галавою ў нагу, ніжэй калена. Агідліва адапхнуўшы яго, Агата стала паласкаць бялізну.

У зьвінючых кроплях вады, што ліліся з яе голых рук, люстравалася нязьлічоная рухавасьць сонечных іскраў. І рукі яе, белыя і прыгожыя, былі празрыстымі і пахучымі. Гойдалася ў цэбры вада, льючыся праз край, і твару свайго выразна разгледзець у вадзе Агата не магла; толькі бялелі ў вадзе рукі, і гэта цешыла яе.

Сонца моцна грэла яшчэ. Халоднаю-ж і прыемнаю была вада. І ўсё гэта патроху заспакойваць пачало раздражненасьць і прытупляць злосьць, і праходзіць пачала вастрата гэтай узбуджанасьці і ператварацца ў іншыя формы.

Яна ўспомніла — выяжджаючы араць іржышча, Фэлька сказаў: „Скажы Стасюку, каб пазваў сваю канпаню абабраць ігрушы. Але каб ня зваў шмат гэтых сваіх вісусаў, а то як прываліць гэтага зграя, дык усе ігрушы парасьцягаюць. Гэта-ж гэткая пloidма!..“ Яна й сама ведала, што трэба абіраць ігрушы; чуваць было, як яны стукалі ў садзе, раз-по-разу падаючы на зямлю. Але было жаданьне, папаласкаўшы бялізну, нічога не рабіць, і з гэтым жаданьнем даводзілася змагацца. Уночы ня спалася, і цяпер зьяўляліся адзнакі лёгкай дрымоты. Часта пазяхалася і соладка хацелася, каб вецер абвеяў гарачую голую шыю і плечы. Калені пачыналі зьлёгка дрыжэць, і твар гарэў. У цэле запаноўвала гарачая разамлельсьць. Учынак Асташонка з трыма рублямі пачаў траціць сваю вастрату, і зусім згінулі думкі пра

крыўду на тое, што нельга адпомсьціцца яму, падаўшы на суд, ці ўжыўшы якія-небудзь іншыя захады. Усё гэта забывалася, і хацелася як найхутчэй, каб нават і ня ўспомніць пра гэта, як пра нешта калючае, няпрыемнае. Асташонак зноў здаваўся прыгожым і прывабным. Ён побач з ім горш яшчэ, як раней, няпрыемным паўстаў у ваччу Зыгмусь Чухрэвіч, што паўтара гады ўсё дамагаецца, каб узяць яе замуж, і на гэтым тыдні прыходзіў у нядзелю, выфранчаны і далікатны. Раней, як Фэлька быў яшчэ хлопцам, яны дружылі вельмі, з самых малых год сваіх. Пасьля бурна разышліся з-за дзяўчыны, якое абодва дамагаліся, і якая, урэшце, пайшла замуж за Фэльку. А Фэльку не давалося з ёю доўга пажыць—нарадзіўшы Стасюка, яна неўзабаве памерла. Тады ўсё забылася. Зноў у іх пачалося нешта падобнае да дружбы, а пасьля Зыгмусь пачаў прыглядацца на Агату. Яшчэ за некалькі дзён да асташонкавае трохрублёўкі Фэлька гаварыў ёй:

— А можа й сапраўды табе пайсьці замуж за Зыгмуса. Ён цябе будзе кахаць і глядзець.

А яна адказала:

— Што ты мяне хочаш з хаты збыць?! Калі ты хочаш жаніцца, дык я табе ўпоперак дарогі не стаю.

Фэлька павінаватаму паморгаў вачыма і мякка сказаў:

— Што ты выдумала. Хіба я не магу з табою гаварыць, як з сястрою пра ўсё?

— А от і ня можаш пра ўсё. Ня маеш права.

— Чаго ты злуеш?

— Ня ўмешвайся ў чужыя справы.

Тады зазваваў і ён.

— Я табе як добра, а ты чорт ведае што! Колькі сваталася, ніхто да спадобы не даходзіць. Усё перабіраеш. Табе-ж ці ня трыццаць год ужо?

— Ну, я-жказала, што ты мяне з хаты збываеш!

І яна пайшла злосная. А вечарам яны абое зрабілі выгляд, што нічога ня было. Так уся гэтая прыкрасьць і скончылася. А тут Асташонак, малады і вясёлы, трохі жулікаваты, заўсёды стараўся злавіць яе і на вуліцы, і на полі. І поўніў яе агнямі суму здаровае перарослае дзяўчыны. У той дзень, калі здарыўся гэты яго ўчынак з трохрублёўкаю, ён на-знарок прыбег праз агароды памагаць ёй складаць атаву, заўважыўшы яе каля гумна. Жартаваў з ёю, тузаўся, пакуль яна, чуючы, што траціць волю сваю перад ім, не прагнала яго. У той-жа вечар ён і зьявіўся купляць самагонку.

Палошчучы бялізну, яна змагалася сама з сабою. Падабалася сама сабе; глядзела ў ваду; чула разамлеласьць ва ўсім целе, і як усё больш і больш прытупляліся і ападалі думкі. Губілася ўсялякая воля і цьвёрдасьць.

Стукалі ў садзе вобземлю яблыкі і ігрушы, сьпелі арабіны. Цякла пахам моцная мята. Асеньнія мухі гулі каля сяней, сінія і вялікія. Стасюк на вуліцы, па той бок студні, боўтаецца ў лужы. Вуліца была ціхаю, дрымотнаю. І бяз даў прычыны захацелася ёй пакрычаць на Стасюка.

— Стасюк, ідзі ў двор!

✓ Зыгмусь Чухрэвіч бедаваў, што вусень пааб'ядала вясною лісьце ў садзе, і цяпер няма садавіны. Агаце прыкра было слухаць яго павольную гаворку, бацьчыць, як ён стараўся быць перад ёю дасьціпным. Гальштук у яго быў вузенькі, у зялёную палоску, вельмі туга нацягнены на цьвёрдай манішцы і раней за ўсё кідаўся ў вочы. Гарнітур быў нішто, але няспрытна вельмі-ж сядзеў, мусіць ад таго, што манішка і цьвёрды каўнёр усё роўна як зьвязвалі чалавека. Гамашы былі выглянсаваныя, але запыленыя. Фэлька быў адзеты прасьцей і з самага ранку нікуды ня выходзіў з хаты. Гаворачы з імі абодвымі, Агата неўзаметкі паглядала ў люстэрка, што вісела насупроць на сьцяне. Мокрыя яшчэ валасы пахлі дарагім мылам, і здавалася, што гэта пахне блакітненькая шпілька, што гэтак прыгожа сьцягвала белы гафтаваны каўнер сіняе блюзкі. Стасюк аціраўся каля вялікіх і ўсё дурыўся:

— Цёця Агата, есьці.

— Ты-ж еў кагадзе.

— Зноў хачу.

Зыгмусь Чухрэвіч памог ёй адчапіцца ад Стасюка.

— Няможна так часта есьці, няздарава.

— Чаму?

— Няздарава на живот.

— Сапсуецца живот?

Фэлька ўзяў Стасюка за руку і вывеў на двор. Відаць было праз вокны—павёў у сад, каб абы

адчапіўся ад Агаты. Зыгмусь Чухрэвіч падкруціў вусы, дастаў з кішэні партабак з бярозавае чачоткі і дастаў тоненькую папяросу. Пакуль трымаў у пальцах, Агата, гледзячы, думала, што ў яго прыгожыя рукі—тонкія й белыя зверху. І, закурваючы, ён зноў пачаў бедаваць, што вусень аб'ела сад. Гаворка яго была вялая, кожнае слова як-бы абдумане. „Здаецца, памагла-б яму“—думала Агата, падышоўшы да люстэрка і папраўляючы грабяні ў валасох. У хаце была прыемная хмурнасьць,—неба ў той дзень было шэрым, але высокім. Сонца няглыбока было схавана за тонкую пялёнку ветравых хмараў, вецер шастаў за вокнамі сада, сад нехаця пачынаў жаўцець. Аж у хаце, здавалася, чуваць было, як пахнуць у садзе бэры і вінёўкі. Цыганкі чырванелі над плотам і над страхою прыгрэбкі. Нават запозьненыя спасаўкі падалі яшчэ на траву і разьліваліся ў ёй зялёным кісялём.

— У вас добра сад захаваўся ад вусені, а ў мяне, дык каб, скажам, на завод яблыка адно.

Агата ўздыхнула.

— Чаго вы, панна Агата, уздыхаеце?

— Нічога, так сабе.

— Мусіць, сумна чагосьці?

Агата глядзела, як ад усьмешкі пайшло ў яго па твары шэсьць вельмі сталых зморшчкаў, па тры з кожнага боку, і схаваліся яны канцамі сваімі ў вясёленька падкручаных вусох.

— На фэст, панна Агата, ня збіраецеся?

— Ня думала яшчэ. Можа й пайду.

— Можа, разам пойдзем?

— Будзем бачыць.

— Сядайце, панна Агата.

— Дзякуй, у сваёй хаце можна пастаяць.

І тут яна падумала, ці не сказала чаго лішняга, можа за тон гаворкі яе пакрыўдзіцца кавалер. Тады ветліва, наколькі льга было, усміхнулася:

— Вы таксама нейкі сумны.

— Не, чаго-ж я. Сядайце.

Ён устаў з доўгага памалёванага столка і паставіў яго каля яе. Агата села. Ён сеў поплич яе, заглядаючы ёй у вочы.

— Пра што вы думаеце?

— Вам трэба ведаць?

— Трэба.

— Нашто вам ведаць?

— Панна Агата...

— Што?

— Эх, панна Агата.

Падсунуўся бліжэй, узяў пад руку, пацалаваў яе кароткія пальцы. Казлытнуў вусамі яе цудоўную шыю.

— Панна Агата, панна Агата.

Яна выцягнула з яго рук сваю руку, адсунулася далей.

— Панна Агата.

Губы яго трасьліся, вочы зелянелі нярухомымі іскрамі, твар чырванеў.

У сенцах затупаў Фэлька, увайшоў у хату. Агата пайшла ў мыцельнік, за перагародку з цалёвак, нібы мыць міскі.

Зыгмусь Чухрэвіч расказваў Фэльку:

—... Дык я і скажу яму перад усімі—гад ты, кажу, печаны, хамула ты дурное. Хамут! Чым ты, кажу, хвалішся? Што за тры рублі абармотам зрабіўся?! Знайшоў чым хваліцца, выбачайце за слова, дурніла. Я яму так і сказаў. Ня сьцерпеў.

— Каму гэта?—трасучыся ад незразумелае крыўды, болю і тупое цяжкасьці на душы, крыкнула з мыцельніку Агата.

— Асташонку.

Агата кінула міскі, з мокрымі рукамі кінулася на двор. Пабегла ў сад, дзе пад бэрамі сохла капа садовае атавы. Упала галавою ў сена, калоцячыся ад бурных сьлёз.

III

Фэлька стаяў у варотах і чэзнуў па чорнавокай Алімпе. Вечар быў цёмны. Агата сядзела каля хаты. Асташонак хадзіў з Алімпаю па вуліцы. Непадалёку каля нечае хаты гуляў маладзеж. Фэлька ня вытрымаў і падаўся да Алімпы і Асташонка.

Пасьля дзённага дажджу пахла жвіраватае каменьне, маўчалі платы і хаты.

Дзяўчаты і хлопцы засьпявалі. Фэлька, Асташонак і Алімпа недзе зьніклі з вачэй. Агата пачухала левы локаць, сьцішылася каля сьцяны. Дзяўчаты на вуліцы зарагаталі. Агата пазнала іх па галасох. Падумала: „як павыросталі, яшчэ летась у парваных андаракох каровы пасьвілі, а гэта ўжо з хлопцамі гуляюць“. Прыкрасьць нейкая находзіла на яе. Зьяў-

ляцца пачалі думкі—пайсьці ў гурт маладзяху. Але ўспомніла—няма там аднагодкаў ёй, усе маладзейшыя. Брат Фэлька ніколі ня ўпікаў, што сядзіць яна дома, колькі сваталася—ні за кога ісьці не хацела, усё па густу выбірала сабе і ніяк выбраць не магла—хіба-ж ён асьмеліцца ўпікнуць яе гэтым? А ўсё думкі ў яго ўсялякія могуць быць... І чаму якраз Фэлька на думку ўзбрыў, хіба самой ёй нічога гэта не абыходзіць?.. І чаго яны рагочуць так весела, гуляюць гэтак заўзята, гэтыя цыбатыя падлеткі? Можна падумаць, што і сапраўды паненкі цікавыя. Прыкрасьць сьціснула сэрца. Прыціснулася плячыма да сьцяны і чакала.

Гарэла сьвятло ў хатах. Ішла ноч Маўчала восень у садох і агародах, мёдам пахла павольнае кананьне кляновага лісьця. Якую-ж ноч прынёс верасень!

„Спаць ісьці“—узышоў чэмер думак, але ведала, што не засьне.

Далоні рук пачалі гарэць. Ноч схавала ружовасьць твару, маўчаньне—нэрвовую трывогу цела.

Дзяўчаты зноў засьпявалі. І паважныя крокі скінулі з яе забыцьцё.

— Панна Агата?

Зымгусь Чухрэвіч падкруціў вусы і сеў.

— Чаго вы маўчыце, панна Агата?

Падсунуўся бліжэй, памаўчаў і ўзяў за руку. Яе маўчаньне надавала яму смеласьці. Палажыў руку ёй на плячо. Падсунуўся яшчэ бліжэй, аж прыціснуўся і абняў аднаў рукою.

— Чаго, панна Агата, так дрыжыць?

І пачаў цалаваць шыю.

— Панна Агата, панна Агата.

Ад дзікае радасьці ня памятаў ён, што робіць— Агата не адсунулася ад яго, як заўсёды, не адабрала рукі свае, а нават, здалося яму, схіліла ў яго бок галаву. І ўжо зусім выразна пачуваў ён, што гарэла яна тысячамі агнёў. З кожнай хвілінай ён рабіўся сьмялейшым.

— Згалі вусы,—сказала яна.

— Нашто?

— І курьць пакінь.

— Чаму?

— Нядобра чуваць дымам гэтым, перагарам.

Дзьве цёмныя постаці зьявіліся на вуліцы. Фэлька і Алімпа. Асташонка ня было з імі. І гэта кальнула Агату, пасьля ўзрадавала, Фэлька і Алімпа падышлі і селі.

— Добры вечар,—сказала Алімпа.

Зыгмусь застаўся сядзець, трымаючы яе руку, адно адхіліў галаву. Гаворка між імі ўсімі доўга ня клеілася. Нарэшце Зыгмусь сказаў:

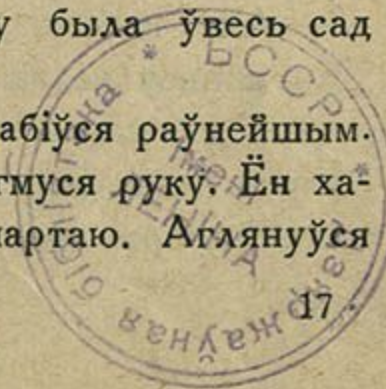
— Абабраў грушы, Фэлька?

Голас яго быў неспакойны, узнэрваваны.

— Ня ўсе. А ты?

— Таксама. У мяне мала ёсьць што абіраць. Вусень, каб яна павыдыхала, увясну была ўвесь сад аб'ела.

Голас яго спакойнеў, шпарка рабіўся раўнейшым. Агата ўздыхнула, забрала ад Зыгмуса руку. Ён хацеў затрымаць, але яна была ўпартаю. Аглянуўся

59444

на Фэльку—Алімпа сядзела каля яго нярухома. Але заўважыў ён—Фэлька гладзіць яе руку, зусім ня гледзячы ў той бок.

— Дзе-ж Асташонка падзелі?—запытаў зайздрасна Зыгмусь Чухрэвіч.

— Прыстаў да канпані.

Зноў зачамярэла на сэрцы ў Агаты. „Нашто ён успамінае пра Асташонка? Які нячулы. А можа назнарок? Але дзе яму, назнарок, каб і хацеў укалоць—не здагадаецца“.

— Трэба ісьці,—сказала Алімпа.

Устала і разьвіталася з Агатаю й Зыгмусем за руку. Фэлька пад руку павёў яе. Ноч маўчала, пра-чышчаючы неба. Высьвечвалі зоры, вырысоўваліся абрысы садоў і хат. Агата ўстала ісьці. Зыгмусь узяў яе пад руку. Пастаялі гэтак, і ён сказаў:

— Заўтра атаву забіраць буду.

Ёй хацелася зноў сесьці, але каб ён пасадзіў яе. А ён стаяў, трымаючы далікатна яе пад руку. Тады яна злосна загаварыла:

— Заўтра атаву забіраць?

— Але.

— А ігруш мала ёсьць у садзе?

— Зусім мала.

— Вусень пааб'ядала?

— Але, каб яна павыдыхала.

Ён правёў яе да сянец. У сенцах доўга цалаваў, стала і далікатна, аж пакуль не застукаў варотамі Фэлька. Тады пайшоў, пагаварыўшы трохі з Фэлькам на двары каля сянец. Счакаўшы, пакуль Фэлька

ўкладзецца спаць у каморы, Агата яшчэ вышла на вуліцу. Маладзеж разыходзіўся. Дзяўчаты шапталіся, і нявыразны шэпт іх далёка чуваць быў у чулай цішыні верасьнёвае ночы. Чуваць быў там і вясёлы голас Асташонка. Агата моцна назнарок кашлянула і пачакала. Пэўна, чуў ён, але не падышоў. Агата села на лаўку, пачакала, пакуль там усе разышліся. Асташонак зусім зьнік з вуліцы. Усё сьціхла. Хоцьбы Зыгмусь Чухрэвіч падышоў яшчэ! Агата зачыніла вароты і пайшла спаць у адрынку на канюшыну. Доўга не магла заснуць; чухала над пахамі, папраўляла пад галавою падушку. Цьвіркалі ў канюшыне конікі і за шчыльнаю сьцяною з смольных аполкаў часта ўздыхала цельная карова.

IV

Ральля дробна рассыпалася пад плугам і прыемна халадзіла босыя ногі. Дзіцячая ўсьмешка кволага сонца цалавала зямлю.

Пахла на полі бульбаю. Парэзаны плугамі бульбоўнік выглядаў з ральлі.

Рукі ў Агаты былі ў зямлі. Твар абвязаны хусткаю. Фэлька стала пажартаваў:

— Чаго ты гэтае загары баішся, як ты дыхаць можаш, гэтак абвязаўшыся. Ад цяперашняга сонца загары ня будзе.

Агата, як граблася ў зямлі, так, не паднімаючы галавы, адказала:

— От... табе вельмі абыходзіць, цяжка мне ці лёгка дыхаць.

І падумала, што Фэльку, можа, нядобра чуць гэткі пануры адказ. Тады глянула на яго, усміхнуўшыся. Але ўсьмешка была схавана пад хусткаю, і Фэлька ўбачыў адно вочы. Агата зноў сказала:

— На пераносьсе рабаценьне вельмі ад сонца садзіцца.

— Пераносьсе ў цябе якраз на сонцы.

Фэлька запрагаў каня, разьвязваў вузлы на вяроўцы, абціраў рукі аб картовае галіфэ. Саскроб вострым каменем зямлю з плуга. Ласкава сказаў да Агаты:

— Найму капальнікаў ды за дзён тры выберам. Што мы будзем тут з табою корпацца.

Пасьля, пачакаўшы:

— Пакідай, годзе грабціся, усё роўна гэтых двух градусаў да вечара ня выбераш.

— Дык нашто ты разараў гэтулькі?

— Паляжаць да заўтра, ліха іх ня возьме... Бачыў раніцаю Зыгмуся.

— Ну то што, калі бачыў?

— Вельмі рад... Вельмі... Ён цябе будзе глядзець... Будзе цябе на руках насіць.

— Чаму гэта мяне?

— А ён хваліўся, што ў вас ужо згода.

— Заране ён да цябе ў швагры лезе, дурны, марцовы кавалер. А ты і ўзрадаваўся...

— Мне што, як хочаш. Я ў чужыя інтарэсы ня лезу.

— Як не! Я ня бачу, як ты мяне з ім зводзіш? Ты хочаш жаніцца, дык каб я табе не замінала?!

— Агата!..

— Ты думаеш, я ня бачу, што тут каля мяне робіцца?!

— Дадушы не, сястра! Ці так, ці так—я неўзабаве жаніцца буду. Ты мне папярок дарогі не стаіш.

Пасьля раззлаваўся:

— Дурная ты!

Агата змоўчала.

— Нямаведама, з чаго наганяеш сама на сябе жах... Ачамярэлі мне твае гэтыя сьлёзы.

— Я ніколі сьлёз ня пускаю.

— Дык так усё ныеш.

Цяпер сапраўды ў Агаты заблішчэлі на вачох сьлёзы. Яна сарвала з твару хустку, кінула на драбіны. Каля воч пачырванела, твар зрабіўся няпрыгожым. Стаўшы на калені, яна даграбла градус. Фэлька ўсыпаў кош бульбы ў воз. Яна атрэпала спадніцу ад зямлі, выцірала кулакамі вочы і пэцкала зямлёю твар. Фэлька цмокнуў на каня, рушыў з поля. Яна засталася адна, каб ісьці наводдалек. Сьпявалі на полі дробныя птушкі, награвалася сонцам пад нагамі жвірыстае каменье. Чэзла трава на верасенскіх межах. Тхнула чабаром і піжмаю; дрымотна зьвінела сухая трава, ці то зелье. Спарыш і дзяцельнік гусьціліся ля дарог, цьвілі і вялі жоўтыя кветкі на высокіх сьцяблох. Яны пападалі між пальцаў босых ног, пакідалі там на нагах галоўкі свае. Агата нагіналася, каб выкінуць іх. Тады мацней пахла верасенская зямля.

Даўно схавався ў лагчыне за ўзгоркам Фэлька з возам, і яна ішла адна сярод жоўтае задуменнасьці.

„Фэлька раней прыедзе дадому, пачакае яе ссы-
паць бульбу з воза, два мяшкі зверху, пэўна, скіне
адзін—здаровы, прыгожы, трохі пануры. І няўжо ён
сапраўды стараецца збыць мяне з хаты! Ці не з
Алімпая гэта зладзіў ён, а тая-ж ведзьмаватая
трохі, дарма што нядаўна каровы яшчэ пасьвіла.
А за Фэльку яна маладзейшая гадоў на дзесяць,
калі ня больш. А можа і не яна гэта, можа іншая.
Але-ж ходзяць разам вечарамі, Фэлька прападаць
у яе парога стаў. І Асташонак нечага там трэцца
ўсё. Але дзе ён ня трэцца, куды ён ня ўлезе. Нідзе
спакою ня дасьць. Ніякае сталасьці ня мае і, ма-
быць, ніколі чалавекам ня будзе. Што за карысьць,
што малады і прыгожы, калі кручаны, і невядома
калі пасталее. Яшчэ гатоў і Фэльку напсаваць як-
небудзь; і чаго Фэлька не патурыць яго, гада—хо-
дзіць ды хваліцца, што абармотам стаў за тры рублі.
Вісус, пошкудзь гэтая... Няхай-бы Фэлька браў сабе
Алімпу, што яму маладому жыць так. І ў хаце лад-
ней было-б... „Цябе Зыгмусь, кажа, будзе на руках
насіць“. Зыгмусь хоць стары чалавек, усё ў яго ў
парадку, і нікому ён прыкрасьці ня зробіць, і паль-
цамі на яго людзі не паказваюць... І кахае мяне.
І пасуседзку з Фэлькам будзе жыць — усё будзе
душа ў душу. Добра ўсё будзе... Бо і праўда—да-
рэмна я часам на Фэльку сярдую, ён пабрацку ўсё
хоча, каб як найлепей. І што я нагавару яму, дык
ён усё змоўчыць. Хіба ён кепскі брат? Нічога сабе
каторы ўжо год не спраўляе, а мне колькі гарніту-
раў накупляў. Добры ён, добры. А я крыўджу яго

часам, сама ня ведаючы за што. Ен-жа сапраўды—калі мяне з хаты збываў? Здаецца, усё мне. З Зыгмусем з малых дзён дружыць. А каб Зыгмусь быў кепскі, дык хіба ён дружыў-бы з ім... А Асташонак... Што там Асташонак!..“

Аднак вострым сумам на момант сьціснулася сэрца. І зноў ціхі прастор палявое восені агарнуў спакоем душу.

Плыў водыр павольнага кананьня травы і кветак. Верасень чула драмаў на іржышчы, уздыхаў радасным шэптам кустоў.

V

Моцна стукалі аб зямлю яблыкі. Пахлі загарэлыя вінёўкі і недасьпелыя бэры. Каля платоў расьцьвітала бабіна лета. Куры склёўвалі садовую макрыцу, у двары каля студні плюхаліся качкі. Каля прыгрэбкі Стасюк адкусваў па дробцы ад хлебнае скарынкі і кідаў курам. Куры хваталі ежу і з зайздрасьці дзяўблі адна адну ў галаву. Тут-жа стараліся пажывіцца вераб'і. Кідаючы крошкі, Стасюк гукаў, каму кідае—„гэта табе, Тадора“—заяўляў ён старой, вальляватай і кашлатай курыцы. „А ты, Рыжы Яначка, не хватай, калі табе ня кідаюць“—злаваў ён на шчуплага, абскубленага ў бойцы, маладога пеўніка. „Чаму Чарнявы Рыгор ня крадзе чужога“. Але Чарнявы Рыгор у гэты час падскочыў Стасюку пад ногі, каб адабраць у Тадоры крошку. Тадора ўцякла, а якраз папаўся Рыжы Яначка. Дык Чарнявы Рыгор і дзеўбануў Рыжага Яначку ў

галаву, аж у таго замакрэў ад крыві грэбень. Стасюк кінуўся ў плач:

— Цёця Агата, чаму Чарнявы Рыгор, каб ён выдах, Рыжага Яначку чуць не забіў!

Агата паволі ішла па садзе да Стасюка, жмурачыся ад сонца і сьмяючыся.

— Якога гэта Рыжага Яначку, — пытаўся Фэлька, высунуўшыся з сянец, з квартаю недапітага квасу.

— Певень гэта ў яго завецца.

Фэлька паставіў квас на лаўку каля дзвярэй, падышоў да Стасюка, з сьвежым тварам пасля сьвяточнага дзённага сну, у новых галіфэ, босы яшчэ. Прыгарнуў Стасюка да сябе, сьмяючыся сказаў:

— Эх, ты, сынку... Байбас ты свавольны.

Пагладзіў па галаве, пайшоў у хату адзявацца, радасны і спакойны. Агата падхапіла Стасюка на рукі, жартаўліва панесла ў сад, цалуючы яго ў бялявыя валасы. Стасюк трапятаў нагамі, вырываўся, весела рагатаў.

— Ах ты, свавольнік. Бусьлянё ты цыбатае. Малы, сьмешны ты, Стасюк... свавольнік.

Выцалавала яго ў твар, у галаву. Пасадзіла на траву, гладзячы па галаве.

— Цёця Агата, яшчэ.

— Чаго?

— На рукі.

— Бачыш ты, пястун. Цяжкі ты.

— А-ай!

Зноў песьціла яго, аж пакуль яму надакучыла. Тады пусьціла яго гуляць на вуліцу. Перасадзіла цераз нізкі паркан і глядзела, як пабег ён на той бок вуліцы і пыліў па зямлі босымі пятамі. Доўга глядзела на яго. І пайшла па садзе, сумуючы па сваім, няведаным, дзіцяці. Здавалася — усе думкі былі-б аб ім і апраўданы сталі-б усе трывогі і буры яе незадаволеных шуканьняў. Жаданьні сталі-б выразнымі і доўгавечнымі.

І зноў патрэбна стала песьціць Стасюка.

— Стасюк, сюды бяжы.

— Не.

— Бяжы, сыночак... Хадзі.

Вышла на вуліцу, узяла на рукі. Там-жа ў садзе гладзіла яго па галаве, цалавала ўсяго. Трохі здзіўлены Стасюк, заплюшчыў вочы, пакінуў сьмяяцца. Маўчала і яна, тулячы да сябе малога. Пасьля павяла ў камору, карміла павідлам і ўсё думала, чымбы яго малога ўзрадаваць.

Фэлька глядзеў з сянец у камору і рад быў гэткай ласкавасьці сястры да яго сына:

— Нашто ты яго расьпешчваеш гэтак.

— А хто-ж яго, сірату, папесьціць.

Фэлька аб нечым думаў пасьля, гледзячы цераз паркан у сад. Потым увайшоў у хату, выправіў Стасюка гуляць і нясьмела пачаў гаварыць. Смугляны твар яго быў нэрвовым, як ніколі раней, голас — ціхім, немагушчым нейкім. Гаворачы, глядзеў ён на каляровую вытканую Агатаю посьцілку, што

паслана была каля стала на падлозе. У вочы-ж Агаце ён ні разу ня глянуў.

— ... Што-ж Стасюк, добра ты кажаш, сірата... Памерлага з магілы не паднімеш... Як я яе ні кахаў, а нічога парадзіць ніхто ня можа... Як гляну на Стасюка, дык і стаіць яна ў ваччу ў мяне, дагэтуль забыць не магу... Астаўся малы, небарак, сіратою.

Патроху дагаворваўся да самага важнага:

— Ты-ж ведаеш... дагадваешся даўно... Алімпа за мяне замуж ідзе.

Тады Агата крыўду ці зьнявагу да брата пачула ў яго-ж словах:

— А чаму ёй ня ісьці за цябе. Ты гаворыш гэтак, як-бы яна робіць табе ласку, што ідзе за цябе.

— Не, не.

— Што-ж ты... Няхай дзе лепшага знойдзе. Які з цябе ўдавец! Ты сам ня ведаеш сябе...

Радасны Фэлька разгаварыўся, але быў вельмі далікатным з сястрою, нават сказаў, што з Алімпаю яны павінны ладзіць, бо Алімпа надзвычайна ласкавая і добрая; што ўся сям'я ў іх вельмі паважная, і Алімпа інакшаю быць ня можа...

Доўга гаварыў узбуджаны Фэлька, а яна стаяла каля вакна, напроці печы, за няшчыльнаю перагародкаю з пабеленых цалёвак і думала, што брат нечага ня выказвае, ці ня можа выказаць. Можа і сапраўды гэта будзе лепш і для яе, і для яго—што нібыта такі намерылася яна ісьці за Зыгмуса Чухрэвіча. І яна будзе мець дзіцё, і яе будзе кахаць і шкадаваць... Зыгмусь Чухрэвіч.

На момант нешта кальнула сэрца. Пасьля ўспомніла, як вельмі шмат сваталася да яе, вельмі шмат уздыхалі па ёй, але ніхто не падабаўся, а без каханьня замуж ісьці не хацела. Так і прайшла першая дзявочая маладосьць. І другая на сконе... цяпер-жа яна ўсім падабаецца, але ўсе на шмат мадзейшыя за яе хлопцы; старэйшыя-ж усе пажаніліся.

Старалася яна перамагчы ўсе вялікія трывогі свае і заспакоіць неспакойнае сэрца.

Неўспадзеўкі думка адна зноў кальнула яе: „Дзіцянё можна мець і ня ідучы за Зыгмуса Чухрэвіча. Я-ж сама сабе тут у брата гаспадар. Палавіна ўсяго—маё-ж тут. Дый Фэлька—слаўны брат, наўздзіў добры і памяркоўны“...

Але ўсё сплывала пад цвёрдым поступам жыцьцёвых устанаўленьняў. І замест бунтоўных думак прышоў спакой душы і сэрца.

Фэлька зваў прайсьці разам па вуліцы. Падхарошыўшыся перад люстэркам, пакінулі яны Стасюка гуляць з дзяцьмі ў зачыненым садзе і пайшлі ціхаю і люднаю, пасьвяточнаму, вуліцаю. Пайшлі да Алімпы і з ёю, каля яе хаты, на вуліцы, селі ўтраіх.

VI

Уночы быў вецер і дождж і шмат атраслося недасьпелых антонавак, вінёвак і бэраў. А назаўтра ў нядзелю з самага ранку расчысьцілася неба і сонца пачало прасушваць зямлю. Атрэсеныя яблыкі і ігрушы насыпаны былі ў сенцах каля сьцен і

пахлі на ўсе сенцы і хату. У хаце ад гэтага здавалася яшчэ шумней і цясьней. Гасьцей было цэлае застолье. Фэлька пазваў Алімпу з бацькам і маткаю і Зыгмуся з братам і яго жонкаю. Было падобна на заручыны дзвёх пар. Гаспадарыла каля стала Агата, радасная Алімпа, сьмяючыся і паглядаючы Фэльку ў вочы, расставіла талеркі і яшчэ нешта памагла Агаце. Агата села за стол пазьней за ўсіх. Алімпа сядзела каля Фэлькі, Агата каля Зыгмуся. Пілі вішнёўку, і Зыгмусь паважна раскаваў, што гэты год у яго шмат вішань, і дрэнна, што ніхто не здагадаўся паставіць настойкі.

— Каму гэта ў голаў,—таксама павольна дапамагаў яму брат.

— У гаспадарстве ўсё добра, і ўсё патрэбна,—падтрымліваў гаворку разьбітны Алімпін бацька.

І як падпіў, з радасным захапленьнем загаворваў з Фэлькам, ужо, можна сказаць, зяцем сваім, аб чорным Зыгмусёвым жарабцы. Зыгмусь, не сьпяшаючы, еў вяндліну і ўважліва прыслухоўваўся, што гавораць пра яго гаспадарку. Агата глядзела, як Фэлька глядзеў Алімпе ў вочы, як ружовіў хмель Алімпін твар. Бачыла, як абое яны, падвыпіўшыя, аж млелі адно па адным і не маглі схваць гэтага. Абварочвала Агата твар на Зыгмуся, а ён слухаў усё, што стары гаворыць пра яго жарабца і зрэдку ўстаўляў слова:

— Але, але, золата, а ня конь.

Пасьля, як яшчэ выпілі, старыя і жанатыя распачалі агульную гаворку, Фэлька з Алімпаю пачалі ў

паўголаса аб нечым гаварыць, а Зыгмусь старацца, пачаў выказваць усім свой погляд наконт коняй і садавіны. Агата скоса зірнула яму ў вочы і заўважыла пабабленую скуру ў яго каля вушэй, доўгія шчокі і нізкі лоб пад начэсанымі на яго змочанымі валасамі. Ён глянуў на яе, кіўнуў ёй галавою і зноў узяўся за сваё.

— Зыгмусь,—шапнула Агата.

— Што?

— Зыгмусь.

Ён усьміхнуўся, схіліўшы ў яе бок галаву. Тады яна ўбачыла тупую санлівасьць яго вачэй і набеглыя ад усьмешкі змаршчачкі каля іх. Вусы цяпер ня былі падкручаны і макраватыя, зьвісалі кончыкамі валасоў на самыя зубы.

— Божа-ж мой,—з смуткам уздыхнула Агата:— Зыгмусь, Зыгмуська...

Падсунулася бліжэй і раптам зноў адсунулася: той ужо зноў гаварыў павольна і стала аб тым, як жарабец яго парваў быў раз пута і поўгоняў аўса стравіў.

— Зыгмусь...

— І аўса шкада, і пакуль я злавіў яго...

— Зыгмусь...

— Ня так шкоды, як нявыгоды... Што?

Агата глядзела на яго абвіслыя вусы і губы. Ён падсунуўся бліжэй, бязвольна нейк усьміхнуўся, жуючы, можа нават пустым ротам. „Нашто ён піў, ведаючы, што робіцца гэтакім, як вып'е?!“.

— Зыгмусь!

А Фэлька і Алімпа гутарылі ўсё паціху, прыгожыя, радасныя.

— Божачка-ж мой...

І раптам устала з свайго месца Агата.

— Куды вы, панна Агата?

Цяпер яна ня глянула на Зыгмуся, азірнулася толькі, выходзячы за перагародку ў кухню. „Ісьці за яго? І каб дзіцё маё было ад яго? Родненькія-ж мае... А божачка!“.

Чула тлум за сталом і скрозь усё голас Зыгмуся:

— Агата... панна Агата?

„Які-ж у яго голас!“

Сьціснула губы, глядзела бязмоўна ў вакно. Хіліўся сонечны дзень да захаду сонца, перад вокнамі сад адкідаў доўгія цені. За сталом усё гаварылі. І зноў чуўся Зыгмусеў голас:

— Панна Агата.

„Чаго ён хоча ад мяне“.

— Панна Агата, я іду шукаць вас.

Чула, як шмаргануўся па падлозе ножкамі зэдлік, затупалі Зыгмусевы гамашы.

„Гэта-ж ён будзе мець права, а так, калі захоча хадзіць за мною“...

Язык у яго трохі блытаўся:

— Панначка Агата.

І так кружылася ў галаве, а гэта моцна стукнула ў мазгох. Усё заварушылася перад вачыма. Яблынавыя цені і сонечныя лапіны на зямлі заскакалі і пераблыталіся. Закалацілася сэрца і заныла душа

выбухамі вострага суму. Ужо на гэты бок перагародкі стукалі Зыгмусевы гамашы. Тады яна кінулася ў сенцы, выбегла на двор. Зачыніла за сабою дзверы. І пабегла на прыгуменьне. „Куды ж мне?!“ На прыгуменьні Стасюк кідаў пакалкамі на вераб'ёў.

— Куды ты, цёця?

Думка ў яе зьявілася раптам:

— Да Асташонка. Ідзі скажы ў хаце, што я да Асташонка пайшла.

— І я з табою пайду, цёця.

— Бяжы ў хату, скажы ўсім, што я пабегла да Асташонка. Скоранька бяжы.

Агародамі пайшла спакайней. Калацілася трывожна сэрца, кружылася ў галаве, сплывала патроху ценжар, што гняла душу. Ня думаючы, два разы азірнулася на свой сад. Верхавіньне ігруш было ясным і зялёным. Заходзіла сонца.

VII

Раставала ноч, як Асташонак прывёў Агату дадому. Яны яшчэ пасядзелі на вуліцы, перакідаючыся рэдкімі словамі. Фэлька ня спаў—з вуліцы праз вакно бяз фіранкі відаць было, як тупаў па хаце, з расшпіленым каўняром белае сарочкі, у камізэльцы.

— Фэлька,—гукнуў Асташонак.

— Ціха ты.

Фэлька вышаў на вуліцу, няцвёрда ступаючы разбутымі нагамі, хмельны яшчэ.

— Асташонак, ты?

— Ну, як?

— Што?

— Усё.

— Ціха вы, абодва!

Агата ўстала, думаючы калюча ўпкінуць чым-небудзь Фэльку. Маўчалі ўсе трое. Фэлька, трохі зьбянтэжаны, сказаў:

— Зыгмусь пакрыўдзіўся.

— Зыгмусь Чухрэвіч пакрыўдзіўся!—сказала моцна Агата.—Ты ідзі,—загадала Асташонку.

Асташонак пайшоў, разьвітаўшыся і з ёю, і з Фэлькам за руку.

„Зараз пачнецца самае важнае“—з сумам падумала Агата. „І няхай сабе пачынаецца што хоча“. Пачала шукаць у думках слова, каб укалоць Фэльку.

Але Фэлька падышоў да яе бліжэй, паглядзеў моўчкі ёй у твар і сказаў:

— Ты ня крыўдзіся на мяне.

— За што?

— Ты-ж думаеш, што я сілком цябе ўгаварваў ісьці за Чухрэвіча. А яно ня гэтак. Ня ідзі ты за яго калі гэтак не падабаецца ён табе.. Хто гэта мог падумаць... Нядобра адно што пакрыўдзіўся ён, такі-ж мы з ім дружылі.

— Адкрыўдзіцца, калі табе гэтак хочацца.

— Я паміруся, толькі ты ня ўмешвайся больш у гэтую справу.

— Я ніколі не хацела ўмешвацца.

Сьлёзы душылі яе, і яна пачала плакаць, сеўшы і прыпершыся плячыма да сьцяны. Фэлька сеў каля

яе. Палажыў руку на плячо, хмельны і расчулены пацалаваў сястру. Яна плакала ціха. Пачынала сьвітаць. Выплакала свае сьлёзы, рабілася ёй лягчэй.

— Кінь ты, ня плач. Усё скончылася. Хіба нам кепска жыць на сьвеце?

— Бяры ты хутчэй сваю Алімпу.

— Чаму ты гаворыш?

— Хачу табе дабра.

Зноў брат пашкадаваў яе, пагладзіў па галаве. Яна ўстала. Стала на поўзмрочнай вуліцы—прыгожая, здаровая, моцная. Высыхалі на вачох апошнія сьлёзы, хараство жаночай усьмешкі расьцьвітала на твары. Фэлька стаў поплич з ёю:

— Заснуць з гадзіну трэба яшчэ.

— Ідзі.

— А ты?

— Зараз іду.

Засталася на вуліцы адна.

Ясьнела неба, віднела на зямлі. І шкода стала ёй, што адправіла яна так хутка дадому паслухмянага перад ёю Асташонка.

Паволі пайшла ў двор, поўная жаночага хараства. Ледзь прыметна ўсьміхнулася—як на ўсходзе заружавеў гэты першы прамень маладога сонца.

Ападалі і пахлі ў садзе ігрушы. Усход расьсьцілаў бяліць ружовыя палотны.

Сьнежань 1917
Жнівень 1928

ТРАГЕДЫЯ МАЙГО НАСТАЎНІКА

Найдрабнейшае каліва травы—незаўважанае, ці даўно забытае—і яно можа калі-небудзь увайсьці раптам у жыцьцё чалавека, заняць увагу і думкі. І няма тае рамы, у якую можна было-б, нават самаму моцнаму з моцных, увагнаць гэтую зьяву з малым калівам травы. А якую адлегласьць трэба вымераць ад травы да чалавека?!

Аб трагедыі аднаго старога чалавека, майго былога настаўніка чатырох правілаў арытмэтыкі,—паведаміў мне яго ліст. Я атрымаў яго ў летні дзень, пад вечар.

„Прышлося мне давесьці да вашага ведама, што я ажаніўся,—пісаў ён.—Жонка мая—вельмі маладая, прыгожая, слаўная і добрая; яна мяне вельмі глядзіць, шкадуе і любіць, хоць мне і пайшоў ужо шэсьцьдзсят чацьверты год. Я яе вельмі люблю, але жыць з ёю мне цяжка, бо дзеці мае, Клаўдзя і Ваця, мне жыць не даюць. Яны мяне і яе выганяюць з хаты і намагаюцца, каб я браў з ёю разлуку. Кажуць, што мне даўно пара ўміраць, а я ажаніўся. Я не дамагаюся пашаны да мяне, як да бацькі, я толькі клапачуся, каб як ёй пражыць разам са мною. А яна жыве і начуе ў суседкі, бо яны ня пускаюць яе

нават на парог дому. Яны кажуць, што я ім сьвет завязаў, а тут, удумаўшыся, як я яго ім мог завязаць, калі гэта яны сьвет мне завязалі, не даючы спакойна пражыць да канца жыцьця майго. Яна цяпер ходзіць да людзей на работу і корміць мяне. Дык от я, ваш даўнейшы настаўнік, і зварочваюся да вас, як да свайго даўнейшага вучня, каб вы паклапаціліся аба мне і дапамаглі мне дастаць пасаду настаўніка. Хоць я ўжо год восем і не працую настаўнікам, можа нават і больш, але я нічога з навук не забыўся. Політыку і політэкономіку я падзубру і ў мяне ўсё, як мае быць, пойдзе. Я аб сабе ня думаю, мне толькі, каб яна ня нудзілася. Калі трэба будзе прайсьці настаўніцкія курсы, то я за свой кошт мог-бы гэта зрабіць, нічога не патрабуючы ад казны, абы толькі мець пасьля пасаду настаўніка. Пастарайцеся, дарагі мой, паклапацецеся аба мне, не пакіньце мяне ў маёй бядзе. Можа вам будуць што пісаць на мяне ці нагаворваць мае ворагі, дык вы ня верце ім, бо яны ўсе жадаюць мне толькі бяды, хоць я ім ніякае прыкрасьці і не зрабіў. Я з сваёю жонкаю абкружаны ворагамі, нават родныя дзеці паўсталі на мяне. Памажэце мне, дарагі. Чакаю ад вас добрага для мяне адказу“.

Ліст гэты тры дні ляжаў у мяне на стале—я стараўся дадумацца, што мне адказаць яму. Нельга было проста сказаць яму, што нічога я не магу дапамагчы яму ў гэтай справе—усё роўна ня дасьць веры.

На чацьверты дзень прышоў ад яго другі ліст, пісаны больш нэрвова, як-бы ён падыходзіў да апош-

няга пункту, за якім нямажна ўжо было шукаць збавеньня.

„Калі здарыцца, што вам мае Ваця або Клаўдзя напишуць што-небудзь, то будзьце так сардэчна адданы мне, не зьвяртайце ўвагі на іх захады, а ідзеце поўнасьцю насустрэч мне. Так гаворыць нам камунізм, што трэба ісьці насустрэч нашай беднай клясе. Жонка-ж мая вельмі бяздольная пры цяперашнім нашым становішчы і мне застаецца толькі адно,—клапаціцца, каб не давалося ёй ісьці з торбаю па сьвеце.

Гэта з ёю здарыцца, калі я з ёю разлучуся; а жыцьця ёй і мне ў доме маім няма і не прадбачыцца. Адзін мне выхад—пайсьці на службу настаўніка, што зрабіць можна пры дапамозе добрых маіх прыяцеляў. Так што, мой дарагі, як ужо я вам пісаў раней, паклапацецеся. Даведайцеся, можа мне можна і трэба быць на курсах і я буду згодны. Чым хутчэй адкажэце мне, бо Ваця і Клаўдзя стараюцца ва ўсім перашкодзіць мне. Яны проці таго, каб я жыў з сваёю жонкаю, хоць-бы і на пасадзе не ў сваім доме. Будзьце ласкавы, пагаварэце там з кім належыць; я гатоў прайсьці курсы, але толькі ў Менску, бо ў сваёй акрузе цяжка мне будзе папасьці на іх, у мяне тут няма дарагіх таварышоў. На рэшце ліста гэтага прашу яшчэ раз паклапаціцца, як аб сваім былым настаўніку і яшчэ раз папярэджаю вас, што калі будзе ў вас якая-небудзь заява супроць майго паганага становішча, то адкіньце яе, бо ў іх адна мэта—разьбіць маё жыцьцё з жонкаю—і ад гэтага для

мяне здарыцца вельмі няпрыемная гісторыя. Каб мне папасьці на курсы, то тады мая жонка магла-б пажыць у сваёй вёсцы, а пасья была-б пасада, і ўсё было-б добра і спакойна. Мой дарагі, пастарайся мне зрабіць кар'еру жыцьця, у іншым выпадку я канчаткова прападу. Так я цяпер нуджуся і так у мяне цяпер горка на сэрцы, што я не магу перажыць і ня ведаю, дзе мне дзецца. Ваця-ж і Клаўдзя рады, што мне нядобра. Жонка жыве ў суседкі, а я дома ні госьць, ні гаспадар. Забралі яны ўсё ў свае рукі. Прывядзеце мяне да спакойнага жыцьця, і я буду лічыць вас да дошкі труны свае маім ласкавым другам. Добра было-б атрымаць ад вас адказ дзён праз 8—10, бо калі пазьней, то я ня ведаю, што яны са мною зрабяць. Пішэце мне на імя брата майго Ўладыслава, бо дома яны перахвацяць ліст. Яшчэ раз прашу вас, дарагі мой, не пакіньце бяз увагі мае просьбы“.

„Прывясьці яго да спакою жыцьця?!“

І я нічога не напісаў яму. Я сам меўся ехаць туды і думаў сам пастарацца як-небудзь пераканаць яго, што ніколі ў канцэлярыях камісарыятаў і іх аддзелаў я ня буду такім аўторытэтным, каб дапамагаць каму-небудзь заняць пасаду.

Лісты гэтага старога чалавека наводзілі на мяне думкі аб усякіх трагедых чалавечых, аднак, адзін з маіх знаёмых, якому я, для практыкі вывучэньня ўсяго, што толькі можна вывучаць, пачытаў гэтыя лісты, сказаў мне, што чалавек гэты вузкі эгоісты і падурному разумее жыцьцё. Перш за ўсё, для яго

няважна шырыня настаўніцкае працы, ён проста думае аб тым, каб як самому зачапіцца за што ў жыцці. Апроч гэтага, ён, як індывідуум, супярэчыць прыроднаму ўстанаўленьню: ён-жа пражыў сваё жыццё, даўно адкрасаваў, а тымчасам усе звесткі гавораць, што ён імкнецца парушыць устаноўлены ход падзей, задумаўшы нанова пачаць жыць. Тут толькі амалажэньне магло-б утварыць парушаны парадак. Ён падобны да таго старога дупляватага дрэва дзе-небудзь у садзе, якое, высахшы ўсім гальлём сваім, пачынае пускаць пасынкi з пня і карэньняў. Пасынкi растуць густа і не ў належную меру, глушаць адзін аднаго, гусьцяцца там, дзе самая густата шкодзіць іх-жа росту і рэдка растуць там, дзе можна б і гусьцей расьці. Калі іх не абрэжуць, або ня зрэжуць зусім дрэва, яны пачынаюць разрастацца не як пладовае дрэва, а як дзікая прырэчная вярба, што расьце за раз і гольямі, і карэньнямі. І от само дрэва, падобнае ўжо на куст, праўда, зялёны і купчасты, але бясплодны і некарысны ў садзе. А вакол растуць маладзенькія шчэпы, што прышчэплены некалі былі ад гэтага самага дрэва, калі яно было яшчэ здаровым і давала плады. Бліжэйшыя шчэпы цяпер глушацца гэтым раскушчаным дупляватым дрэвам, расьці ім тут нявыгодна, бо частку сонца засланяе сабою непатрэбны куст пасынкаў.

Дзеці гэтага старога хочуць таксама жыць. Можа гэты сын яго, Ваця, нядаўна ажаніўся ці думае жаніцца, а стары бацька засланіў яму ў хаце сьвет.

Вось да чаго падобна гэта здарэнне.

Так гаварыў мой знаёмы. Падумаўшы трохі, ён яшчэ сказаў.

— Чалавек гэты навывлет працяты хрысьціянскімі разуменьнямі. Ён адмаўляе ўсякую актыўнасьць арганізацыі. Для яго проста пахрысьціянску—кунізм нейкая вышэйшая, невядома адкуль нараджоная істота, якая вучыць ісьці і сама ідзе насустрач усім бедным і бяздольным. Спадзявайся, значыцца, на гатовае. Сядзі, рукі склаўшы, і ўздыхай, пакуль нехта, навучаны кунізмам, ня прыдзе і не прынясе збавеньня. Да гэтага-ж трэба дадаць, што ён і хітранькі, гэты чалавек, думаючы падкупіць вас, ён гаварыў тут пра нейкі для яго далёкі і незразумелы кунізм.

— Аднак-жа ён сам дзейнічае; сам пачаў нанавыць, супярэчачы дзецям,—пастараўся апраўдаць я свайго былога настаўніка.

— Малая яго ў гэтым храбрасьць, ён проста эгісты ды ў дадатак баязьлівы.

— А што ты хочаш ад яго старога?

— Ад яго нічога ніхто ня хоча і не вымагае, толькі я падвожу яго пад агульны закон для такіх людзей—хто з іх больш правы: ён ці дзеці! Памойму, дзеці павінны поўнаю жменяй чэрпаць жыцьцё, а ён—„пастолькі, паколькі“.

Я выслухаў майго знаёмага і нядобрае пачуцьцё засталася ў мяне да яго. З аднаго боку, трагедыя чалавека, з другога—формула. І нядобрае пачуцьцё

гэтае надоўга не пакінула мяне, бо бачыў я шмат пісароў, якія складалі нязьлічоныя анкеты абсалютна для ўсіх, самі-ж ніколі ў іх ня ўпісваліся. За вельмі малы час цэлы калейдоскоп іх, гэтых асоб і характараў, сілком, без майго нават клопату, паказала мне сябе навывлёт. Адна шаноўная асоба запрасіла была раз мяне на абед. І я пайшоў, радасна чакаючы пачуць паважнае слова.

Аднак, паважнага слова я так і не дачакаўся, бо слухаў увесь час усякую гаворку аб закулісных справах аднае вялікае установы. Пры гэтым лысіна паважнае асобы далікатна блішчэла і твар зрабіўся раптам мяккім і добрым — відаць было, што асоба папала ў сваю сфэру! Другая, ня менш паважная асоба, напоўнілася раз вялікім жахам, калі я ў нейкай справе прапанаваў зьмяніць вельмі цяжкія і надзвычайна нявыгодныя мэтоды адной работы на лепшыя.

Асоба прызнала прапанову вельмі добрай, старыя мэтоды вельмі дрэннымі і новыя вельмі добрымі, аднак, з выглядам чалавека, пад якім рушыцца сьвет, заўважыла:

— Вы забываеце, што тыя мэтоды, якімі цяпер карыстаемся, некалі былі праведзены ў жыцьцё.

— Дык што?

— Дык тое, што яны ў свой час былі ўхвалены і адкінуўшы іх, мы компромэтуем сябе. Заўсёды памятайце, што пра іх было разьдзьмута кадзіла і няхай сабе яно цяпер не патрэбна, аднак мы павінны

хоць штучна падкладаць у яго вугольле і ладун.
Разумеце?!

Я ня меў права не разумець.

І я толькі быў рады аднаму: гаворачы аб зьмене мэтодаў, асоба міжвольна пакрыла твар свой страхам, звычайным чалавечым страхам. Такім чынам, першы раз у жыцьці давялося мне ўбачыць у гэтае паважнае асобы чалавечы твар.

Я ўспомніў пра калейдоскоп асоб... і мне захацелася зараз-жа ўбачыць майго былога старога настаўніка і, пераканаўшы яго ў праўдзівасьці палажэньня, што нічога дапамагчы яму я не магу, сказаць яму радаснае, ласкавае слова. Я ведаў, што ласкавае слова—гэта саматужніцтва і што адзінае ўстанаўленьне жыцьця—гэта індустрыя, аднак, нічога з сабою зрабіць ня мог. Такая ўжо ў мяне брыдкая натура.

Я не пасьпеў яшчэ выехаць туды, як раптам зноў ліст прышоў да мяне. Ліст не ад яго, а пра яго. Між усякімі іншымі навінамі мне пісалі, што падвечар ён нечага зайшоў дадому. І між ім і сынам Вацем адбылася такая гаворка:

— Чаго ты прышоў сюды?—сказаў сын.

— Я трохі паляжу тут на лаве,—адказаў бацька.

— Ёдзі вон, тут табе ня месца.

— Тут-жа мой дом, я паляжу трохі, дзе-ж я дзенуся.

— Дзе дзенешся? Унь студня. Ёдзі і дзенься там.

Тады ён пайшоў „дзецца“ ў студню. Як атручаны, прайшоў па вуліцы, даючы дзяндобры ўсім сустрэчым. У студню ён палез паволі, па выступах. Вада заняла яму толькі да грудзей. І ён там стаяў у немай распачы. Як зьбегліся і хацелі яго выцягнуць, ён паволі падкурчыў ногі, каб схаваць у ваду галаву і захлынуцца.

Дасталі яго няжывога.

Жнівень 1927 г.

Весна

ВЕСНАВЫЯ ДАРОГІ

Глыбокія сьляды гадоў і вякоў. Курганы на полі парасьлі ядлоўцам. Ядловец здаецца ўсё гэтакім-жа самым, нязьменным і лета, і зіму. Гады, дзiesiąткі год. І ніводнае-ж іголка няма на ім ранейшае. Іголка—асыпаюцца няпрыкметна, сохнуць на кургане і гніюць. Ядловец зялёны й зялёны. Вясна адно што ахутала яго парнасьцю вільготнай ральлі. Пакуты людзей, што згнілі ў курганох пад цяперашнім ядлоўцам, сьлёзы, што былі выплаканы сотні год таму над імі,—забыліся. Нічога няма апроч ядлоўцу на курганох.

Магілы пры дарозе. Дарога глухая, лясістая, паявая, узгоркаватая і лагчыністая. У лагчынках—незагачаныя грэблі. Па людзях, што ў магілах пры гэтых дарогах—сьлёзы яшчэ ня выплаканы: боль яшчэ не прайшоў. Нават яшчэ калёсы ўцекачоў-выгнанцаў, паламаныя, рассохлыя, бяз шынаў, далежваюць свой век у куткох двароў прыдарожных гаспадароў.

У дварох начамі брэшуць сабакі.

Начамі над лесам усходзіць поўны месяц. Лес пад месяцам—чорны і повен чулай цішыні. Але лес далей. Бліжэй—да ўцекачоўскіх магіл—чатыры хаты.

Каля хат пахне кастрыца, што ня прыбрана пасья
зім з-пад сьцен і вокан.

За поўварсты якое ад хат скрыжаваліся дзьве
дарогі. Там гэта і магільнік той уцекачоўскі, вы-
гнанскі. Над аднэй, дагледжанай магілай—нізенькі
спарахнелы крыж. Па другім баку дарожнага скры-
жаванья—размытыя веснавою вадою глінішчы.

Лес далёка—зялёная густая сьцяна, а над ёю ў
ветравыя дні ўстае раскудлачанасьць хмар. Калі ў
месячныя ночы брэшуць сабакі, рэха гулка ходзіць
каля лесу.

У ветравыя-ж дні і хвоі шумяць. Нават і ў нявет-
равыя—над узгаркаватым полем, каля лесу, стаіць
роўны хваёвы шэпт.

Хвоі гавораць.

Чаму гэтак ціха гавораць хвоі?

Ідзе вецер. У ясны дзень, веснавы дзень, ідзе
вецер.

Вецер ідзе з-за лесу, з-за лясоў, з-за тумановых,
дымных, балотных, палявых даляглядаў. Шырокіх—
як сегануць вокам.

Некалькі хвой ў наводдалек лесу, на полі пры са-
май дарозе. Тут ветру латва густа біць у купчастае
гольце і напорна згінаць яго. Улетку тут, і скрозь,
цвіце чабор. Скрозь пах жыта і аўсоў чуваць
чабор.

А ўжо з самай вясны на прыдарожных хвоях са-
дзяцца дробныя каршакі азіраць свае дарогі.

Глухата якая!

Чабор пахне на межах і вясною, яшчэ да цьвету свайго.

А ў крайняй з чатырох хат ён пахнуў і ўсю зіму, сухі, старэнна завязаны ў палатнянай торбе. Вос-траносы дзед зімою менш ужываў яго, а калі ў красавіку пайшла халодная вільгаць, часьцей ён пра-сіў дачку.

— Напар ты мне, Юлька, чабру й сядня.

Адкашліваў харкавіньне і яшчэ гаварыў:

— А калі застаўся ўчарашні, дык падагрэй.

Юлька адказвала:

— Навошта яго гэтак ашчаджаць, дабро гэтакае. Хопіць і сьвежага, не канечне пракіслы ўчарашні піць.

— Можа й гэтак,—згаджаўся вастраносы дзед,— тупаючы па хаце. Ё йшоў калыхаць унучка:

А-а-а-а, мой каток,

А-а-а-а, варкаток.

Ё ўсю раніцу, кашляючы, плюючы ў жвір каля парогу, сьпяваючы малому, паглядаў у печ, чакаючы чабру.

Чабор студзіў на вакне. А Юлька гаварыла:

— Пі гарачы, дык кашаль хутчэй пройдзе.

А ён не згаджаўся:

— На гарачы многа цукру йдзе, а дзе тут яго набрацца, я цёплага нап'юся.

Калі чабор рабіўся цёплым, ён даставаў з паліцы паперку, а ў паперцы заверчаны былі два кавалачкі цукру. Адкусваў драбок цукру, трымаў пад языком і выпіваў шклянку чабру.

І зноў ішоў калыхаць унучка:

Пайшоў каток у лясок,
Знайшоў каток паясок...

Поле маўчыць. У хаце чуваць, як маўчыць поле. Нават і пагранічнікі-салдаты мала тут калі сьпяваюць. Сьпяваюць хіба адышоўшы за вёрст пяць ці далей у вёску.

Тут па дарогах нават і ня едзе ніхто. Няма куды і адкуль ехаць. Няможна ехаць. Адно, што выяжджаюць на поле. Дык якая-ж гэта язда? Узімку і з самай вясны і гэтага няма.

Востраносы дзед часам устрапянецца:

— Здаецца, прыехаў нехта.

І кінецца да вакна. А там — суседзкі конь залаптаў капытамі па апошняй, замакрэлай мерзлаце і прыпыніўся пачухаць аб вароты шыю.

Хто і адкуль пад'едзе пад гэтую хату? Стары і не чакае...

.....
Другі стары — сусед — прыходзіць да востраносага пагаварыць. Востраносы сустракае:

— Выпі, суседзе, шклянку чабру.

— Ат, можна абыйсьціся. Цукар дораг.

— Што там, у мяне два кавалкі яшчэ захаваліся.

— То няхай захоўваюцца. Давай лепш закурым.

Востраносы ціха пагойдвае за почапку калыску:

Знайшоў каток паясок,
Ды які-ж ён чырвоненькі.

Сусед падыходзіць да калыскі:

— Гадуецца?

— Расьце.

— Здаровы хлопец будзе.

— Нішто сабе.

— Ад бацькі, можа, чуваць што?

— Каб ён так жыў, сабака.

— І грошай не прысылае?

— Па рублю цэдзіць. Але што. А гэтая, як рыба аб лёд, б'ецца, на век абязвечаная. Каб ня дзіця—служыць-бы куды-небудзь пайшла. Сама кажа. Я—пражыў-бы як-небудзь. На людзях не прапаў-бы, колькі мне трэба.

— Колькі там трэба, то трэба, але што-ж ты, пад плотам хіба валяўся-б. Чатыры гэтыя сыцяны нічога табе не дадуць.

— А няхай-бы сабе і пад плотам, мне ўжо ўсё роўна. Дажыў-бы век.

— Гаворка.

— От табе і гаворка. Табе здаецца. Цябе ніхто ніколі з хаты не выганяў, ты ня ведаеш усяго. А я прыблытаўся сюды да вас, і сам ня ведаю, як зачাপіўся тут. Ты-ж сам памагаў мне бяз труны старую маю закопваць. Дзякуй табе, што памог, незнаёмаму, выгнанцу нейкаму, валацузе, брадзязе...

Востраносы нэрвуецца, крычыць, пачынае кашляць. Ад кашлю чырванеюць вочы, прыпухае твар. Запівае кашаль халодным чабром і гаворыць:

— ...Цяпер ужо і крыж спаракнеў, і дзярном усё зарасло... Хто гэта думаў калі, божа мой, божа. Косьці па сьвеце растрасьлі. Дажываць веку гэтак... А дзяўчо гэтае згублена на век.

— Яшчэ маладая, яшчэ і шчасьце прыдзе.

— Не дажыву я да яе шчасьця. Колькі мне жыць засталася. Мусіць, ня суджана мне шчасьце бачыць. І дзецям маім. А гэтая небарака...

— Калі неасьцярога. Як гэта ісьці за невядомага чалавека? Чаго ж ты сам глядзеў?!

— Я верыў чалавеку. А яны любіліся. А тым-часам чорт яго ведае... Я не памру спакойна. Небарака Юлька з малым гэтым. От пажыў два гады, а як звольнілі з салдат, дык годзе ўжо...

— А ён-жа ня звольніўся, здаецца.

— У камандзіры выбіўся. Цяпер ужо іншая яму патрэбна, гарадзкая, можа, якая. Тады, дык яму і мая дачка добра была, калі пайшла дзяліць з ім салдацкі паёк. Пакруціўся недзе ў сьвет, толькі яго і бачылі. От прыслаў быў грошай у тым месяцы трохі. Круціцца, пакуль галавы ня скруціць.

— Гэта ўсё, каб, кажа, ня зьвязаны быў чалавек.

— Але-ж ён не павінен вытручваць з свайго сэрца вінаватасьць перад дзіцём сваім і кабецінай... Хоць гэты от малы—сабачае сіроцтва...

І зноў кашляе стары, і зноў запівае кашаль чабром.

Адкашляўшыся яшчэ:

— Каб гэта спосаб які, дык чэрці яго матару бралі з яго грашыма разам. І так цяпер менш пачаў прысылаць. Забывацца пачаў. А то сам-жа прыгубіў... Каб быў работнік мужчына ў сям'і, дык зямлі ўзялі-б—даюць—дык як-жа ж тут. Яно то і пражывецца, але ад гэтага ўсяго крыўда.

— Асталюецца як-небудзь патроху, уладзіцца і будзе жыць. Дзіця падгадуе, тады лягчэй стане. Знойдзе сабе які-небудзь спосаб. Юлька яшчэ зусім-жа маладая.

— Маладая,— гаворыць востраносы, адкашліваючы харкавіньне.

Маўчаць доўга. На дарогах ціха.

Востраносы:

— Зараз на поле выйдуць.

Сусед:

— Але. Мой хлапец ужо і насеньне ачысьціў.

Востраносы падыходзіць да вакна і ўглядаецца ў палявую далячынь. Пуста і гола на полі. За дарожным скрыжаваньнем шэрая дарога перакапана ровам і скрозь, з самага поля, перагароджана дротам. Ледзь прыкметна постаць пагранічніка на дарозе. Варушыцца далёка, малы, як муха.

Востраносы ў задум'і:

— Гэтаю дарогай я прыехаў сюды.

Пачакаўшы:

— Бывала, у нас там, дома, у гэтую пару...

І сам над сабой ядавіта кпіць:

— Бывала, бывала!.. Ня ўбачу я свайго дому.

Над полем пачынаюць шумець хвоі!

Як-жа шумяць хвоі!

Юлька слухае іх і слухае вясну.

Над лесам усходзіць месяц. І лес чорны, як ноч.

Дарогі маўчаць. Нават травой зарастаюць дарогі.

Улетку раскашэльваюцца на іх трыпутнік, малачай

і мятліца. Але чабор на межах будзе пахнуць мацней за ўсё. Востраносы стары бацька будзе стаяць, уклечыўшы, на мяжы, высокі, худы, у белым зрэб'і— як старая абязьвечаная і гордая птушка, — будзе рваць чабор, запасаць на зіму, каб было чым утаймаваць кашаль.

Тады і заробок больш будзе—жніво, сена, поле, поле! Будуць дзяўчаты, робячы, сьпяваць. І Юлька з імі.

На дарогах месячная відната. У хаце—чуваць тут на дварэ—стары бацька калыша малога:

Будзем таго ката біць,—
Адай, каток, паясок.

Шумяць хвоі над полем.

У суседнім агародзе нарабілася за дзень. І цяпер гэтак добра даваць супакой рукам і слухаць вясну. Пахне зямля, вада, лес. Пахне бяровеньне старых хат.

Далёка брэшуць сабакі.

Над полем пачынае ісьці вецер.

Стары—чуваць—тупае па хаце. Відаць—глядзіць у вакно.

Їдзе вецер!

Белы і малады Юльчын твар глядзіць у віднату вясновае ночы.

Вецер.

Їдзе вецер!

22 красавіка 1928 г.

Восем хат вёскі Сінегаў
у каменнага вёска

НАЧЛЕГ У ВЁСЦЫ СІНЕГАХ

Вялікі паход скупы на адпачынак. І мы спалі ма-
ла,—прыхваткамі, па гадзіны дзьве ў пору.

У вёсцы Сінегах засталі мы сьляды праходу ра-
нейшых вайсковых часьцей: дзеці гулялі з кабелем;
каля хлява крайняе хаты, на панадворку, на рась-
цярушанай саломе, параскіданы патроны; мы папра-
бавалі іх да сваіх вінтовак—не падышлі, такіх зноў
кінулі тут.

Восем хат вёскі Сінегаў шасталі на ветры рас-
кудлачанымі грэблямі саламяных стрэх.

Спаць лажыцца трэба было адразу.

У хаце я застаў ціхую ўстрывожанасьць і непакой
напалоханых вайною людзей: чацьвёра дзяцей і
жанчына—гаспадыня і маці—прыгожая горадзенская ✓
сялянка.

Мы сьцелемся ў халодных сенцах на нейкіх нізкіх
скрынях—я і наш зводны, таварыш Скабакоў, вя-
сёлы і рыжы хлапец, родам з нейкіх Аланецкіх
вазёрных рыбных узьбярэжжаў... Мы папраўляем
салому, пацёртую ранейшымі вайсковымі начлежні-
камі, кладзем пад галовы ўсю сваю салдацкую
маемасьць, і цяжкая дрымота зразу кладзецца на
вочы нашы.

Дзэверы ў гарачую хату адчынены. Там доўга і ціха спрачаюцца дзеці за нейкую „падушку з чырвонаю прошваю“ і нарэшце ўсё робіцца ціха.

Прывыкшы да трывожных раніц, я ўскідаю раптам угору галаву і стараюся разагнаць каменную ранішнюю дрымоту. Малады дзень ледзьве прапускае праз маленькае сонечнае вакенца першае сьвятло сваё.

„Яшчэ пяць хвілін я паляжу, і тады буду будзіць Скабакова“,—я думаю і змагаюся з цяжкой дрымотай. Я падкладваю рукі пад галаву і сьціскаю каля вушэй. Тахкае і баліць у галаве.

У хаце я чую гаворку:

— Уставай, сыноч, — гаворыць жанчына.

Усё маўчыць.

— Сыночак, устань.

— Ай, мама...

— Устань, сыноч, ну хто-ж устане, ты-ж самы большанькі.

— Я яшчэ хоць трохі пасплю...

— Засьнеш удзень, а цяпер—ну каго-ж я пабуджу.

Хлапчанё заплакала. Ён доўга зацягнуў санлівым голасам, цягнуў і, мусіць, спаў. Пасьля раптам сьціх. Жанчына маўчала.

Я ўстаў і пабудзіў Скабакова.

Я ўвайшоў у хату.

Жанчына рвала на кавалкі старую, зношаную да адных дзірак, сарочку.

- Добры дзень—сказаў я.
- Добры дзень,—адказала жанчына.
- Дзякуем за начлег, мы ўжо ідзем.
- Ідзеце.

Што мне сказаць яшчэ? І я гавару:

— Няхай хлапчук пасьпіць яшчэ трохі, няхай гадуецца.

Я адчуваю сябе так, як-бы ў чым вінаваты тут.

— Ну, а што я зраблю,—гаворыць яна раптам, хутка, моцна,—што я зраблю, што я адна параджу. Гаспадара няма, гаспадар ваюе. А сёння мне трэба хоць трохі пачаць авёс жаць, дастаць дзе каня ды хоць возік жыта прывезьці—абаб'ю як-небудзь, хоць пранікам, а вечарам у жорнах зьмялю, калі падсохне за дзень на печы, дык назаўтра хлеб рашчыню...

— А каня няма?

— Каня палякі пазаўчора ў абоз пагналі, разам з хлопцам.

— З якім хлопцам?

— З сынам.

— Вялікі?

— Малы... каб вялікі—я ня тужыла-б гэтак... А тут малога ніяк ня ўзбудзіць карову выгнаць папасьвіць. І няма чаго даць яму пасьнедаць. Накапала ўчора зранку картопель трохі, малыя яшчэ, дык пад вечар салдат накарміла—ідуць босыя, галодныя, абарваныя, абшарпаныя... Можа, думаю, і мой там дзе-небудзь небарак...

Яна падышла да ложка.

— Устань, сынок, я табе новыя анучы ад свае
старое сарочкі адарвала, каб табе было чым нагу
мяккім абкруціць. Абуеш Міхалкавы лапцікі, яны
табе велікаваценькія і вольна назе будзе... Устань,
сынок.

Яна нагнулася над ложкам.

— Зараз прарваць павінна.

— Што?

— Нарыў. На тым тыдні яшчэ нагу прабіў на корч,
дык нарывае.

І я нагнуўся над ложкам. Хлапчанё спала. На ле-
вай назе, каля пальцаў, збоку, была белаватая пух-
ліна, запэцканая ў гразь.

Я пашоў у сенцы. У сваіх мяшкох я нічога не
знайшоў, апроч двух тараноў. Я дастаў іх і палажыў
у хаце на лаве—уся мая салдацкая ежа.

І тады мы з таварышом Скабаковым назаўсёды
пакінулі гэтую хату.

Праз хвілін пятнаццаць мы пакідалі гэтую вёску
Сінегі.

Чакаючы каманды рушыць, я ўбачыў яго: накульг-
ваючы, ступаючы на пяту, ён гнаў карову. Каля хаты
стаяла маці яго—вялікая горадзенская жанчына.

.....
І от мы ідзем.

Будзем ісьці доўга—вялікі паход скупы на адпа-
чынак.

Ліпень 1927 г.

восемь

БУРЫ

У ціхіх скаргах няпрыбранага жыта чуў я вялікія буры.

За многа вёрст адсюль узрываліся камяніцы, на чыгунках рваліся цэлыя паязды, а тут ня было вялікага стуку. Тут проста гарачымі днямі асыпалася перасьпелае жыта і начамі ціха гарэлі вёскі—сьмерць у цішы страшней за раптоўную сьмерць у бурах.

Тады жах панаваў над зямлёй; з чорным дымам плыў ён над дарогамі. Быў ён у бляску сонца, і ў трывожным шуме жыта. Яно, мясцамі зжатае, валялася на зямлі ў расьцярушаных мэндліках; рэшта—высыпалася на зямлю сьпелым і перасохлым зернем. Цяпер яго ня жалі і не вазілі, і дарогі былі пустыя і нудныя.

Гэтая нуда, перамешаная з жалем і нездароваю, нэрвоваю, вастратою, была і ў яго шырокіх змучаных бессаньню вачох. Я спаткаўся з ім каля глінішчаў пры кустох і пры вузкай палявой дарозе—ён сядзеў на пыльнай каляіне, падабраўшы пад сябе ногі, і глядзеў на сухую пакутную галаву каня. Конь худы, страшны сваёю худзізнаю, ляжаў, выцягнуўшы мокрую шыю, на гарачай ральлі, хроп і раз-по-разу шараваў нагамі па зямлі.

Ен паглядзеў моўчкі на каня і на мяне, ад хва-
равітасьці памаргаў вачыма.

— Палякаў ня відаць?

— Ня відаць.

— Нашых ня відаць?

— Ня відаць.

Трудно было разабраць, дзе фронт. Учора была
наша разведка, сягонья-ж раніцою, чуць дзень, у
разьбіўку, невялікімі кучкамі, сьпешна прайшоў
польскі полк.

Цяпер запытаў я:

— Здалёк?

— З-за Нясьвіжа.

— Далёка былі загналі?

— За Бабруйск. Заставілі везьці нешта. Што—сам
ня ведаю—от налажылі повен воз, а воз стаяў у гумне,
а бацька на рабоце ў Нясьвіжы... Дык яны то рады
былі-б, каб я зусім ня ехаў, а я ўплёўся: каня шка-
даваў, дык яны мне от...

Ён прыгнуўся, і я ўбачыў на яго шыі чырвоны
рубец ад нагайкі.

— Адзін калі сьвісьне... От, каня шкода—і му-
чыцца, і дома няма другога...

— Колькі табе год?

— Каля пакроў трынаццаць будзе...

Нудна махалі крыльлем над кустам вароны, нуд-
на крычалі. Толькі ня было голай нуды ў чуць жы-
вога каня. Тут была вялікая вастрата—пакутная
мяжа жыцьця і сьмерці. І раптам гэтая вастрата.

радалася яму, ён усхваціўся на ногі, пацерабіў зрэбную сарочку і сказаў:

— За Бабруйскам конь пачаў прыставаць, а яны гоняць—адно скінеш, другое кладуць. Ёх там націскалі... Дык уначы, пакінуўшы драбіны, верхам на яго (ён паказаў вачыма на каня) ды ўцёк. А ў яго ад сібернай дарогі над правым капытам нарыў пачаў рабіцца, дык ён з самага Бабруйска кульгаў-кульгаў, а тут зваліўся сягоньня ўначы, есьці ня ўзяў, а паіць яго—я паіў учора вечарам, як цераз рэчку пералазілі...

Ён зноў сеў і заплакаў.

Я прысеў каля іхабодвых на пяску і так мы былі тут яшчэ з гадзіну.

Конь пачаў кідацца ў бакі, качацца па зямлі і ступаць нагамі. Шыя яго больш памакрэла.

Ён дакрануўся да гэтае мокрае шыі рукою і сказаў.

— Халодны пот.

Тады конь пачаў канчацца. Канчаўся ён доўга—цёрся галавою аб зямлю, зямля налазіла яму ў рот, залеплівала жоўтыя зубы.

— Нутро ў яго здаровае, дык яму трудна канчацца.

Я памаўчаў.

— Ужо!!

Ён яшчэ трохі пастаяў над няжывым канём. Цяпер гэта была толькі куча худога мяса і доўгіх касцей—жывая істота згінула і ўжо было лягчэй глядзець на гэта.

Мы з ім падаліся ў лес, праляжалі там да веча-
ра, а як закрычалі ў куп'ях начныя птушкі, пашлі
мы ў бок вёсак шукаць на полі бульбы. За ўзгор-
камі былі пажары—трапяталіся ў чырвоным бляску
вярхі ўзгоркаў, і зорнае неба пакрывалася густым
дымным променем. У тым баку раптам загаварылі
кулямёты і тут сьціхлі птушкі. Пэўна, што недзе
тут быў фронт і вакол шныралі палякі... Кулямёты
загаварылі з другога боку. Есьці нам больш не ха-
целася. Ноч была трывожная і бурная.

Пад дзень тухлі пажары. І раніцою прышлі пер-
шыя атрады нашых.

Я з ім у той дзень і развітаўся.

Ён пашоў усьлед за фронтам, думаючы аб сваім
замучаным кані, аб нязжатым упору і, мусіць, зьні-
шчаным дома жыце. І адчуваў боль на шыі, дзе
быў чырвоны рубец...

Я чую яго апошнія словы, і я ўвесь ў агні і бу-
рах.

Ліпень, 1926 г.

Восени

ЯК МЫ ПАКІНУЛІ ХУТАР

Надвечар неба—як кіслае малако; і на дварэ робіцца ветрана. Вецер—як цёплы дых вялікага, дурнавата-добрага стварэння. І ад таго, што вецер такі, і неба, і мяккая хмурнасьць блізкага вечару—здаецца, што няма табе чаго быць там, дзе ты ёсьць—цягне цябе некуды ісьці па дарогах і напрамік зямлёю.

На хутары пахне салодкімі агуркамі і старою саломаю.

Нам надакучыла наша аднастайнасьць і ў гэты час дня робіцца трохі нудна—за дзень утаміліся мы перавозкаю гэтае саломы з хутарскіх стагоў у саўхоз. Павольнасьць работы зьбівае ў непарадак думкі, а жаданьне прывесці думкі ў парадак—утамляе. Пад вечар, распрагаючы коні, мы падумваем аб тым, як гэта нядобра, што вельмі малыя ночы, а назаўтра трэба рана ўставаць. Гэта нас мучыць усіх аднолькава, гэта ў нас цяпер бадай-што самае важнае. Нас тут трое: Стась, прысланы з саўхозу для перавозкі саломы; яму год семнаццаць; твар у яго ў рабаценьні, абветраны і ад ветру аблуплены, нос здаецца чырванаватым; вельмі белая галава; ён тоўсты, нізкі і, як мяшок, непаваротны. Другі—Юлік.

Высокі, сухі і моцны. Верхняя губа яго, у самыя малыя гады—год дваццаць шэсьць таму, была нейк скалечана, ды так і расла ўвесь час, пакуль трэба было. І цяпер яна сьцягнута на сярэдзіне носу, ад чаго заўсёды відаць два пярэднія зубы; і здаецца, што Юлік нарыхтаваўся пырснуць дробным рогатам. Юлік далёкі сваяк гаспадара хутару Юрася Зыля. Цяпер адносіны між імі самыя дрэнныя—ня гледзячы на сваяцтва, учора Юлік цераз профсаюз утварыў з Юрасём працоўны дагавор. І сягонья Юрась, увесь дзень, прыходзячы да нас, бубніў сабе нешта пад нос. А ўбачыўшы, як Юлік, уціскаючы воз, парваў вяроўку, сярдзіта буркнуў:

— Работнік з цябе, як з Стася маханік.

Стась доўга не чакаў з адказам:

— З мяне маханік такі, як з цябе, дзядзька, вінакур.

Юрась, мусіць, прыпомніў раптам нядаўны штраф за самагонку, бо моўчкі адварнуўся, плюнуў і зноў сказаў Юліку:

— От ты тут вяжаш, вяжаш, а каля вузла вяроўка зноў у цябе трэсьне... з гэтага піва квасу ня будзе.

— А наконт піва таксама слаба,—адказаў Юлік.

— Чаму?

— Таму, што з гэтымі вяроўкамі нельга арудаваць. Гэта вяроўкі?! Гэта гнілая кудзеля, а не вяроўкі.

— Пашукай лепшых... Здаецца-ж ты навіў іх многа за зіму!

— Я вярвак віць не гадзіўся!

— Не гадзіўся ты!..

— Такого пункту ў дагаворы няма!—укалоў Юлік Юрася ўчарашнім дагаворам.

Юрась пачырванеў раптам і скрозь зубы ціха вылаяўся:

— Г-гадзіна!

Юлік не пачуў і Юрась пашоў. На гэтым гаворка і скончылася. Толькі Юлік мармынуў:

— Які чорт гаспадар, такая й работа!

Стась скарыстаў гэтую гаворку для сваіх песень. Перш ён зацягваў тонкім бабскім голасам, нудным, выгінастым мотывам:

З гэтага піва квасу ня будзе;

А наконт піва таксама слабо...

Пасьля, раптам прыпомніўшы, хватаў весялей, сьвіснуўшы і тупнуўшы нагою:

Які чорт гаспадар,

Такая й работа!..

Гаворка была забыта. Толькі нейкая варожасьць да Юрася засталася. Зьявілася яна раптам і ў мяне: Юрась быў багаты, а я вазіў у яго салому.

Распрагаючы коні, Стась сказаў:

— Сягонья мы гуляць пойдзем ці не? Раніцою вельмі спаць хочацца.

Памаўчаўшы і пасьля паглядзеўшы на неба, ён ні з таго, ні з сяго выказаўся:

— А я дык вельмі люблю кіслае малако з тва-рагом.

Мы з Юлікам моцна зарагаталі. Юлік ляпнуў рукою навоцліў Стася па жываце і пакаціўся, рагочучы.

У тую самую ноч, пад дзень, мы ўтрох ішлі на-
прамкі заворанымі папарамі з вёскі Тадулічаў. Ха-
целася спаць і балелі ногі.

Юлік сказаў:

— От гэтая ахвота да дзяўчат ісьці, каб яе агонь
спаліў, няма спакою.

— А я нічога,—адказаў Стась,—я табе буду ха-
дзіць колькі хочаш і нічога.

— Пачакай, праз год пяць ня тое скажаш.

Я падумаў, што і сапраўды праз кожныя пяць год
усякі з нас гаворыць іначай і нарыхтаваўся ўжо на-
конт гэтага выказацца перад Юлікам і Стасем. Але
тут Стась, які ішоў паперадзе, пратоптанаю на раль-
лі сьцежкаю, раптам прыпыніўся, прыгнуўся і пачаў
нечага прыглядацца... Перад намі чарнеў хутарскі
частакол.

І шумеў вецер.

— Чаго ты?

— Браткі, нейкая кабеціна плача.

— Дзе?

— Вунь сядзіць у белым каля плоту.

На хутары былі дзьве жанчыны: Юрасёва дачка
Манька, ад першай яго жонкі, ёй год восемнаццаць,
і цяперашняя жонка яго—Надзя, ёй год дваццаць.

— Каторая гэта з іх?—падаў думку Стась.

Юлік, які па сваёй прывычцы, блізкай нам усім,
ня любіць мацнейшых, ня меў вока на Юрася і на
ўсё, што было блізка да яго, плюнуў і сказаў:

— Ат, выжла некаторая выцягнулася, ня ўсьне
ніяк, ліха ёй? Хадзем, пройдзем там каля яе.

— Нашто канечне каля яе, хадзем, як ішлі.

Але Юліка ўзяла цікавасьць. Ён пашоў. Крута павярнуў налева і зьліўся са змрокам, там, дзе бялела жаночная постаць. Мы з Стасем прайшлі агародамі да гумна і паслаліся на леташнім сене... Цяпер спаць не хацелася. Усякія думкі лезьлі ў галаву. Ёна адна больш усіх: „тут недалёка мучыцца жанчына. Ёна можа ты, чалавеча, памог-бы што тут, але могуць падумаць: от не прамаргаў хлапец выпадку“. Што-ж, на сьвеце ўсюды і ва ўсім „заработак“, адсюль выходзяць і людзкія меркі ўсяму.

— Лепш спаць,—сказаў я моцна.

Стась падняў галаву побач са мною і панура сказаў:

— От я ня вельмі практык яшчэ тут, у іхным гэтым дзеле, а то-б я гэтага Юрася прыглушыў-бы.

— Чаму?

— А чаго ў яго жонка плача... Гэта жартачкі—гэтакія жонка!

— Там яны ўдзьвёх,—сказаў Юлік, зьявіўшыся ў дзьвярах,—жонка і дачка. Адна плача, а другая маўчыць...

Ён тут-жа зьмяніў тон:

— Каб на маё ўзнаньне, дык я гэтага-б Юрася растрыбушыў-бы... Не папаўся ён мне цяпер на вочы, я яго палажыў-бы, як бачыш.

— А каторая з іх плача?

— Жонка.

— А чаго?

— Ну, як табе здаецца?

І тут, укладаючыся спаць, Юлік расказаў нам, як летась ажаніўся Юрась. Як яна, год дзевяць таму, пасьвіла ў яго на хутары каровы, пасья, як падрасла, жыла ў бацькоў на суседнім бедным хутары, як не хацела, баялася ўсё ісьці за яго, і як ён хадзіў да яе на хутар кожны дзень. Пасья ўгаварылі яе, і яна першыя часы была нават вясёлаю, а з канца зімы засулавала раптам.

— Я раней, дык нават і рады быў,— пачынаючы драмаць, сказаў Юлік,—думаю, гаспадыня слаўная на хутары, бо гэтая Маня вельмі-ж ведзьма, каб на яе агні.

Ён памаўчаў і зноў сказаў:

— А яно, калі паглядзець, дык і яна штучка добрая—раней ідзе замуж, а гэта выбрыкі свае паказвае...

Стась перарваў яго:

— Ты-ж сам гаварыў, што яна ісьці на хацела.

— А чорт іх,— адказаў Юлік.—Мне ўсё роўна... Пайду я адгэтуль, яй-богу, пайду.. Вазьму ў Тадулічах зямлі, пастаўлю хату і жанюся...

Ён задрамаў.

— Як, Стась, ты аб гэтым думаеш?

Стась таксама спаў.

А Юлік!—дагэтуль ён падабаўся мне, як тып; я любіў падоўгу глядзець на яго, глядзець, як у залжнасьці ад настрою паволі і тупа мяняюцца рысы яго ўпартага твару. Цяпер, раптам, у дадатак да ўсяго гэтага, ён стаў мне чамусьці праціўным.

Я паволі падняўся і пашоў к дому... Пад босымі нагамі слаўна маўчала трава. Пачынаўся дзень. За агародамі шарэлі стагі старое саломы, трохі далей, на паплавах, вызначаліся дровы. Каля дому зусім было ціха. Я зайшоў з таго боку, дзе павінны былі быць жанчыны—нікога там ня было.

У мяне тады зьяўлялася прывычка пасьмяяцца ў другую хвіліну над тым, што ў першую здалося трагізмам. Адкінуты пасья, гэты сьмех заўсёды памагае праверыць сапраўднасьць і глыбіню кожнага трагізму. І цяпер, ня ўбачыўшы жанчын, я шырока стаў нагамі на сухой зямлі, весела і моцна плюнуў на пясок і падумаў: „Юрась стары, то якое дзіва, што Надзя вышла з Манькаю пасядзець трохі: а што яна плакала, то на тое яна і жанчына. А яшчэ калі занялася марамі, дык от табе і ўся музыка. Трэба-ж мець асалоду і паказаць сябе. А тут яшчэ можа з суседніх хутароў хлопцы падышлі“.

Але вышла так, што ніякіх трагізмаў правяраць мне ня прышлося. За вакном пачулася гаворка:

— Юраська, ну, нічога мне ня трэба і я пайду,— чуўся нізкі і ціхі жаночы голас.

— Ты некага іншага знайшла!—у непаразуменьні стараўся злаваць мужчына.

— Ну, я ня люблю цябе, не магу любіць цябе!..

— Што я табе зрабіў кепскае!?

— Хіба я кажу, што ты мне кепскае зрабіў?

— Кажаш, усё ў табе гаворыць аб гэтым!

— Ну, ты добры, над цябе няма найлепшага чалавека. Але я пайду адсюль куды-небудзь...

— Ня пойдзеш!

— Ну, пусьці мяне.

— Ня пойдзеш!

Чуваць стала, як жанчына пачала плакаць.

— Гавары, хто ён такі!?

— Няма яго.

— Як няма!?

— Няма.

— Ты скажы, усё роўна дазнаюся.

Голас мужчыны памякчэў. Жанчына памаўчала трохі і раптам зашаптала:

— Я яго нідзе ня бачыла. Дзе тут каго ўбачыш у гэтай адзіноце.

— Аг-га! То ты, значыцца, бачыць некага хочаш?!

Жанчына пачала злаваць:

— Хачу бачыць! Хачу!.. Я нашу яго ў думках, і заўсёды бачу яго, хоць і ня бачыла ніколі.

— Ты звар'яцела!?

Апошнія словы свае жанчына сказала, пэўна, сама для сябе, бо ціха і сумна... І ціха цяпер стала на нейкі час у хаце. Пасьля раптам пачуўся шум, нешта стукнула і абрысы дзвёх постацяў вырасьлі раптам каля вакна. Тады я падбег і забарабаніў кулаком у раму.

Ужо нахаду чуў я, як за вакном усё сьціхла, а я ішоў, стрымліваючы нэрвовае жаданьне пабегчы. За частаколам я спаткаў Маньку—адзетая ва ўсё белае, яна вышла з кухенных дзвярэй.

— Хто гэта ходзіць?

Я падышоў бліжэй і маўчаў.

— Там,—сказала яна, паказваючы рукою ў бок вокан.

— Я там ужо кулаком у раму стукаў.

— Вы? Былі там?.. Чулі?

— Быў і чуў. Там ужо ўсё сьціхла.

Яна ўзрадавалася, пасья задумалася. Мы пашлі з ёю міма агародаў і раптам яна, як-бы што прыпомніўшы, ці да чаго дадумаўшыся, жорсткім голасам сказала:

— А чаго вы ходзіце па-падвоканьню ўночы?.. Каля адчыненых вокан?..

Яна прыпынілася і груба затрымала мяне за руку.

„Што яе раптам укалола,—падумаў я,—няўжо яна аба мне і аб Надзі што дрэннае падумала? А можа тут уся музыка ў ёй самой?“

Гэтую сваю апошнюю думку я праверыў так: узяў Маньку за руку і сказаў:

— Я думаў, што вас там спаткаю.

Гэта адразу змяніла ўвесь ход справы. Яна глянула на мяне і слаўным жаночым голасам сказала:

— А я ня сплю ўсю ноч. Яны там паладзіць ніяк ня могуць, а мне непакой. Хоць не начуй у хаце. Заўтра пайду спаць у сад, на сена.

— Гэта там, у гэтыя копы?

— У копы.

Мы прайшлі з ёю да самага гумна і адтуль я правёў яе назад да кухеннага ганку. Пачыналася раніца.

Праз гадзіны тры, устаўшы, я спаткаўся з Манькаю на дварэ. Яна ўсьміхнулася мне, а я кіўнуў ёй

галавою. Раптам па дварэ прайшла Надзя; хмурая і маўклівая. Мусіць, бяз ніякае патрэбы прайшла яна да высокае брамы і вярнулася назад. Пасьля абышла ўвесь дом, убачыла мяне і прайшла моўчкі. Я пастараўся хутчэй схвацца з яе вачэй. Ціха было.

У той дзень каля поўдня мы скончылі вазіць салому, Юлік стаў раскідаць розумам, ці няма чаго ў яго дагаворы, нявыкананага Юрасём. Пасьля, не знайшоўшы гэтага, пачаў кпіць з Надзіных трагізмаў. Юрась прышоў і пачаў бурчэць нешта сабе пад нос. Юлік ня выцерпеў і моцна вылаяўся. Тады Юрась накінуўся з крыкам на Стася. Стась падмаргнуў нам усім адным вокам, пасьвістаў трохі і паехаў у саўхоз—рабіць яму тут ня было чаго. Я правёў яго з паўварсты ад хутару. Ён сказаў мне:

— Чорт яго разьбярэ, што там у іх робіцца.

Ён абдёршы губы, пагнаў коні.

Юрась хмурны хадзіў па дварэ, а Надзя плакала.

А пятай-жа гадзіне яна вышла з дому і гарачаю, пыльнаю дарогаю пашла з хутару.

Ён тады я раптам адчуў, што мне цяжка заставацца ў гэтым месцы. Я сказаў аб гэтым Юліку. Той груба пасьмяяўся:

— Знайшоў у каго закахацца. Ты ўжо ў Маньку хоць-бы, тая хоць дзяўчына.

— Ды я не закахаўся.

— Яшчэ што скажы!

Ён зарагатаў.

Я пашоў разьвітацца з Юрасём.

Я пакінуў хутар у настроі, які заўсёды бывае ў
часы надзвычайнай чыстаты і тонкасьці, вастраты
дум і адчуваньняў.

.....
Нядаўна я пачуў, што Надзя ў тую-ж восень
пашла замуж за нейкага мэліоратара, а Юрась зноў
шукае сабе маладое жонкі.

І мною зноў апаноўвае той настрой, які быў у
мяне тады, калі я пакідаў хутар.

3 ліпеня 1926 г.

Восень

ВЫПАДАК УВОСЕНЬ

Гэта было адзін раз увосень, за горадам—на зямлі попел і дзындра, і лапаты нашы скрабуць зямлю.

Мы прывыклі да мяккае хмурнасьці дзён і востраму стуку сваіх лапат і з думкамі лёгкімі, як бяздумнасьць, варушымся на дарозе.

Уверсе растае дым — кагадзе прайшоў поезд; і чорныя дзікія птушкі зноў ляцяць сюды, спакайнеюць і нешта клююць на пяску. І гэтая ціш—як пачатак спакою, што схаваў у сабе неспакой.

Аб гэтым я думаў і глядзеў, як патроху пусьцела дарога—канчалі работу і ішлі назад, на таварны вакзал.

Я не сьпяшаў. Я хацеў застацца адзін, вярнуцца ў горад раней. Дык я сеў на вільготны пясок, і чакаў і бачыў, як хутка схаваліся за ўзгоркам апошнія постаці работнікаў—дзеве дзяўчыны ў белых хустках і ў сінім адзеньні. Патроху ў мяне зьяўлялася журба, што не пашоў я з імі... І вакол нікога ўжо ня было.

Тады я пашоў паволі, каб хутка зьвярнуць па прысадах у горад...

Нехта даганяў мяне—я выразна пачуў шырокія крокі і скрып пяску і дробных каменяў пад

нагамі. Я пашоў яшчэ павольней, каб ён мог хутчэй мінуць мяне. А ён дагнаў і сам трохі прыпыніўся і сказаў мне:

— У горад?

— У горад.

— От якраз па дарозе.

Ён быў шырокі ў плячах і нізкі ростам, год пад пяцьдзсят. Крокі яго былі вялікія, моцна шараваў ён палкаю па пяску. Ён стараўся ісьці поплич са мною.

— Куды гэта мне там пайсьці парадзіцца?

— А чаго?

— З жонкаю хачу разлучыцца.

Ён цяпер трохі маўчаў і азіраў мяне, мусіць, каб упэўніцца ці можна мне ўсё гаварыць. Пасьля сказаў:

— Трыццаць год жыву з ёю, як ажанілі.

— А чаму цяпер разлучацца прысьпела?

— Ён раней трэба было. Адзін раз, калі агарнула мяне нешта—вёз воз снапоў з поля, год сем таму, ды ішла дзяўчына па дарозе, з закрытым хусткаю ад гарачыні тварам, толькі вочы відаць. Я глянуў на яе, дык тады з поўгода нешта давіла душу.

— Дык гэта з тых часоў усё?

— Не, і раней было.

Але я іду з ім поплич і вось ужо думаю аб ім— гэта не ад гэтага, гэта тып непакойнага чалавека, слаўнага і цікавага ў сваім вечным кіпеньні.

— А хто тая дзяўчына, што спаткалася на дарозе, тая, з завязаным хусткаю тварам?

— Ня ведаю, хто яе ведае.

Я так і думаў... І вось ужо буры ўскалыхнулі мяне.
І зямная воля, неабдымная ў бяздоньнях суму і радасьці вечнага кіпеньня свайго, агарнула мяне. Глыбіні, поўныя вечных бур, глянулі ў вочы мне.

— Я не пайду сюды. Я пайду гэтаю дарогаю, вось куды!

— Куды?

— На работу. А горад—унь па прысадах.

Ён трохі як-бы здзівіўся, прыпыніўся, паглядзеў на мяне. Ён, здалося, пашкадаваў, што гаварыў мне аб гэтым.

— Што ты мне раскажаў—гэту добра, мне цікава.

І я скланіўся яму.

Ён узяўся за казарок і пашоў.

Я дагнаў рабочых. І вось мы едзем у таварным вагоне ў новыя абшары зямлі. І ў мяне настрой—як адзнакі суму і вясёлы бунт. Хутчэй у прасторы, у трывогу, у востры сум, у вострую радасьць людзей!

Едзем лясамі і полем.

Якія туманы кладуцца вакол!

Восень. І як востра пахне зямля!

17 кастрычніка 1926 г.

ПА ДАРОЗЕ

I

Зямля—як размах чалавечай радасьці—шырокая, бяскрайняя, здольная будзіць вялікія імкненьні па-чуцьцяў і думак. Адчуваецца яна цьвёрдасьцю пад нагамі і вострым пахам сваім ад вільгаці летняе ночы.

Цяжкія хмары нізка валакуцца над ёю і прабу-юць сеяць на яе цёплую імглу, а пасья адпоўз-ваюць на далёкую мяжу неба і поля і варушацца там дзівоснымі абрысамі ў густой сваёй чарнаце.

Канца-краю зямлі ня відаць, таксама, як і неба над ёю. Зямля—як чорная прастора, прыціснутая хмарами і маўклівая ад іх. У цемені палёў прытаі-ліся ціхія вёскі і слухаюць: з самага вечара дзьмуў вецер і над полем плылі ціхія песьні травы, а пасья, як нагнаў вецер хмар, адышоў і адно слухаць засталася вёскам шырокую маўклівасьць глыбокае ночы.

На зямлі дарога—як само жыцьцё: відна толькі каля ног, але-ж і заве-завывае яна ўдаль. Усё едзеш і ідзеш па ёй, і з кожным крокам яна ўсё новая праходзіць пад нагамі, і здаецца, што наперадзе там за нечым няясным, дзівосным і далёкім будзе нешта надзвычайнае, а тымчасам—там кусты ды поле.

І ўяўляецца, што гэта хмары ўсё больш пачынаюць збірацца там, куды ідзе дарога, што іх ужо там многа, усё там чарней, як усюды, і няма туды ходу. А як дабярэшся туды—зямля там родная, шырока-вольная, хмары адпаўзьлі наперад і зноў можна ісьці з радасьцю ў бяскрайніх прасторах.

Вільготная зямля глуха аддае стукам пад калёсамі і капытамі коняй, са стукам мяшаюцца дробныя званы жалеза ці бляхі вазоў, і яшчэ галасы людзкае гаворкі ды крыкі на коняй, як зыкі кропель вады з дзіравага вядра ў ціхую ноч пры студні.

Едуць фурманкі па цёмнай дарозе; ззаду сьледам навісае вялікая ноч, наперадзе паўзе яна, як-бы хітра паманьваецца.

Ні зямлі, ні неба ня відаць.

На пярэднім возе ехаў Алесь Мяльгун—шырокі ў плячах і высокі хлопец. Гэта яго голас мацней за ўсе чуўся, калі ён падганяў свайго каня. З задніх фурманак яго постаць вырысоўвалася шырокаю цёмнаю лапінаю, і голас выяўляў многа гордасьці сабой, усім тым, што і як ён робіць.

І яшчэ дзяўчына сядзела з ім.

На другой фурманцы ехаў Павал Грыбок—хлопец з танклявым хрыплым голасам. Ён часьцей за Алеся Мяльгуна гукаў на свайго худога коніка, каб той не аставаўся ад сытага пярэдняга каня. У голасе яго адчувалася наўна-сталая ўпэўненасьць, што, вось, раблю я так як і ўсе; разам з усімі я еду, хоць зусім яшчэ малады, яшчэ нават з падлеткаў ня вышаў; а так, як і іншыя—сталы гаспадар.

З свайго воза Павал Грыбок добра бачыў, як Алесь Мьяльгун часта прытульваў да сябе дзяўчыну і чуў, як яны паціху гаварылі.

З задняй фурманкі насьмешна далятаў да Паўла грубы і зычны, як брэх здоровага сабакі, голас Сёмкі Цераховіча:

— Павал, паглядзі, як галубкі брукуюць.

Павал нічога не адказаў, бо было яму неяк нялоўка перад Сёмкам,—ці то няглыбокая злосьць, што ён варушыць у ім мінулае. Зьяўляліся ў яго толькі чыстыя, як вада, і павольныя думкі аб гэтым.

Тады былі нудныя зімовыя дні і ночы. Хаты, як трухлявыя грыбы, хаваліся ў сыпучым мёрзлым сьнягу, дымілі ўгору дымам з каміноў і баязьліва блішчэлі на халодным сонцы маленькімі вакенцамі.

Людзі хадзілі ўшушканымі ў лахманы—абы трохі больш чаго ўзьдзець на сябе ды ўгрэцца.

Вечарамі хаты прабавалі гульнуць ціха просьценькімі дзявочымі песнямі за пражай, хлопцы жартаўліва не давалі ні сьпяваць, ні прасьці.

Насьця як вугаль чорная, маленькая нейкая, і гэтакая любая, і разам з тым, можа, ад гэтага, такая далёкая, што яму, Паўлу Грыбку, художу, востраносаму, з бародаўкамі ня няпрыгожым твары, ня было смеласьці падыйсьці да яе і гаварыць з ёю так, як гаварылі ўсе іншыя. Толькі раз, у цёмных сенях, як ішлі дадому, схваціў ён яе раптам за руку, ды так і дайшлі да яе хаты цераз усю вуліцу.

„Можа гэта яна тады—от, абы пацьвяліцца“— думае цяпер Павал. А тады былі спатканьні на цёмнай ад зімовай ночы вуліцы, заваленай сьнегам. Была яшчэ тады вельмі-ж вялікая нуда, што з гэтага ня можа нічога выйсьці, бо гэта-ж у яго нічога няма, зусім голы двор, ды пустая хата, дый сам ён, як гнілы грыб, часта хварэе. Але былі спатканьні вельмі доўга, і Насьця была такая-ж блізкая, як і далёкая.

Вясною дык пачалі ўсе гаварыць пра гэта, і тады-ж Насьця пачала хадзіць з Алесем Мяльгуном. Паўлу не хацелася тады жыць, а пасья пачало праходзіць гэта ў яго і ўжо цяпер толькі злосьць на шчаслівага Алеся Мяльгуна, крыўда на тое, што сам ён ва ўсім мізэрны такі, што нават калі што і было, як у добрых людзей, дык і то цяпер тыя-ж самыя людзі праходу не даюць.

— Но!—гукае Павал на каня, у адказ на насьмешныя словы Сёмкі Цераховіча з задняга воза; і гэта ў яго выходзіць пабалаголску.

— Ё, ё...

Ззаду з Сёмкам Цераховічам едзе стары Тодар Дрозд—хітры і самаўпэўнены. І яны пачынаюць удвух гаварыць між сабою.

„Мусіць, нарочна гэта яны так моцна, каб чуў я“—думае сярдзіта Павал і слухае:

„Бач, падла, едзе сабе з Алесем, усё роўна, як з гаспадаром, а гэты Грыбок трухлявы ззаду, аж млее, мусіць, бачучы. Куды яму, смаркачу, яшчэ было зачэпвацца з ёю, а яна чорт яе ведае нашто

яго за нос цэлую зіму вадзіла. Цяпер ён аж кашляць пачаў з нуды“.

Павал пазнае голас Сёмкі і яму ўяўляецца яго сытая гадкая постаць, шырокі твар, увесь у вугрох, і здаровыя валасатыя кулакі. Паўлу хочацца саскочыць з свайго воза, схваціць дзе-небудзь на дарозе камень ды даць ім з размаху ў голаў Сёмку, каб таму аж чэрап трэснуў. А пасья яшчэ большая нянавісьць да Тодара Дразда, калі той пачынае гаварыць.

„Яго, значыць, бацька многа грашыў на сваім жыцьці, вельмі-ж баб многа мяняў, як у смалакурні служыў, ды яшчэ хварэў чорт ведае чым, дык ад гэтага і Павал вышаў гэтакі нядошлы, як гнілы. А яшчэ рызыкуе, будучы гэтакім смаркачом“.

— Бач, бач,—радасна раптам перабівае сам сябе Тодар,—дальбог-жа, вунь, ліха яму, прыціснуў, здаецца, да сябе, ды як галубіць... Эй, ты там, Алесь, асьцярожна, а ты, Павал, чаму не глядзіш?

Павал углядаецца наперад і бачыць, як чорная постаць Насьці, няясная ўночы, як голас хворага дзіцяці, зьлілася з постацьцю Алеся, а пасья, як закрычалі ззаду, яна адсоўваецца ад яго — усё такая-ж далёкая і зноў усё любая.

І такая глыбіня крыўды, злосьці і жаданьня паскардзіцца некаму зьяўляецца ў Паўла, што хочацца пакінуць гэтыя цёмныя вазы, гэтых людзей, з якімі давялося-ж то неяк разам зьехацца, калі выяжджалі з вескі ў горад. Хочацца Паўлу пайсьці цёмным полем да таго месца, дзе за чорнымі, дзівос-

нымі абрысамі нечага начнога зьяўляецца маленькая ясная лапінка,—гэта месяц, мусіць, спрабуе выбіцца з-за хмар. Робіцца там трохі сьвятлей, вызначаюцца трохі шырокія далі, завуць яны да сябе сваім размахам і воляй, і там як-бы няма нікога такога злога, гадкага.

— Павал, Павал, глядзі,—зноў дабягае да Паўла голас Тодара з задняга воза, голас нейкі цьвёрды, сьлізкі, як мокрая гадзюка.

Павал нахаду паволі злазіць з воза; раптам чуе, як на пярэднім возе пачынаюць рагатаць. Голас у Насьці бязьвінна-гульлівы, бяз хітрасьці: проста затым гэта рагоча яна, што сьмешна ёй; а рогат у Алеся страшны, як удар абухам па галаве,—і колькі ў ім самаздавальненьня, жаданьня патаптаць усё сабе пад ногі, быць над усім вышэй, і ўжо ўпэўненасьць, што мацнейшы за ўсіх ён тут.

Павал паволі прывязвае лейцы да аглабіны і чакае задняга воза.

— Ты што, глядзець ня хочаш? — падае голас Тодар.—Прамаргаў ты, браце, дзяўчыну, яшчэ як прамаргаў!

— Нічога ты, Павал, браце, ня варт, — дадае цьвёрда Сёмка:—ня варт было чапаць дзяўчыны, калі ня чуў у сабе сілы.

— Я яе не чапаў,—сказаў Павал.

— А ты яшчэ яе чапаць думаў!? — зарагаталі ўдвух,—а-я-яй, трэба такі было табе яе зачাপіць. Няхай-бы ты ёй сьлед свой пакінуў, каб памятавала цябе навек. Ня трэба было баяцца. Ты цяпер да яе

адно падкаціся ды прыстрой ёй што-небудзь,—
Алесь багаты, чорт яго ня возьме, яму прыплод
нястрашны. А тымчасам зусім цяпер гэта табе ня-
страшна, калі паглядзець з другога боку,—цяпер на
Алесевай шыі ты лоўка можаш выехаць... Алесь,
сюды ідзі!

Вырасла раптам з цемені каля воза высокая по-
стаць Алесь Мьяльгуна.

„Будуць душу разварочваць“—са смуткам думае
Павал.

— Ну, я пайду на свой воз падрамлю трохі,—
сказаў ён.

— Ча-чаго ты, дурны; што, з людзьмі пабыць ня
хочаш?—схапіў яго за плячо Алесь і сам сеў на
воз да Тодара і Сёмкі і ўсьцягнуў Паўла.

Павал зразу адчуў зьвярыную радасьць Алесь
Мьяльгуна ад таго, што вось ён сядзіць блізка з тым
чалавекам, над якім так удалося яму ўзяць верх, не
далажыўшы да гэтага многа стараньняў. Гэта была
радасьць зьвера, радасьць жывёлы, бяз думак, без
жаданьняў, тупая і нікчэмная.

І яшчэ, з вялікаю крыўдаю, адчуў Павал, што
гэты вось самы Алесь Мьяльгун зусім нават ня хо-
ча нічога кепскага яму; калі нават трэба будзе,
дык паможа яму ад шчырасьці, хоць, можа, пасья
і пасьмяецца; што гэта ня можа ён адчуць таго,
што здзекуецца разам з гэтымі вось людзьмі над
ім; што ён повен захапленьня ад жыцьця, ад зда-
рэнняў, ад падзей, ад самога сябе і не прыкмячае
таго, што мучыць другога.

І ў гэтым была вялікая крыўда.

— Ну, я пайду,—зноў сказаў Павал.

— Куды ты сьпяшаеш?—схапіў яго за руку Сёмка:—давай закурим.

— Я-ж ня куру.

— Затым, мусіць, цябе і бабы ня любяць, што ты ня курыш,—загаварыў Тодар:—бабы, брат, любяць. Ого-го! Каб ты курыў, каб быў як дуб моцны і як агонь гарачы, каб быў упарты, цяжкі на руку...

— У Паўла якраз нічога гэтага няма,—усьміхнуўся Алесь.

— Яж к гэтаму і гавару,—абазваўся Тодар.

Тады Павал саскочыў з воза і загаварыў ім тром.

— Браткі мае! ну, я ведаю, што вы гэтакія моцныя, а я—хворы, дык нашто-ж вы гэта мне гаворыце? Што я вінаваты, што я такі, а вы такія? Нашто вы мне душу разварочваеце? Ну, не хачу я нічога гэтага. Ну, Насьця нада мною насьмяялася, дык я ня крыўдую, бо яна здаровая, а я хворы. Можа, гэта сухоты ў мяне? Я і так дажыву, калі так, свайго веку. Насьці я не хачу... Хіба слова я ёй калі аб гэтым казаў?! Дык вы з ёю, Алесь, любецеся, дык ці-ж я што гавару? Куды я ёй. Можа, у мяне і пераварочвалася ўсё нутро ад жалю, ад крыўды, але-ж я маўчаў—куды там мне. Я гэта ведаю... Ды нашто вы косьці бацькі майго варушыце? Мне пакутаваць за гэта аднаму, калі за гэта яшчэ. Хто яго ведае, ад чаго гэта ў мяне... Ну, і я хачу так, як усе, але што-ж я вінаваты? Каб я

ня хворы, дык ці ў мяне ўсё так было-б? Нашто вы ўсё гэта гаворыце, чаму ты, дзядзька Тодар, на сябе не паглядзіш, а майго бацьку памінаеш?

А яны ўсе ўтрох тады зарагаталі. Рагаталі зычна, шчыра, весела. Рогат іх быў—жаданьне вольнае ад жыцьцёвых пут—шырокі, і затаіў ён у сабе сілу грубой, навальнай і нікчэмнай перамогі, дзікае, тупое сілы над усім слабейшым... Была ў рогаце гэтая перамога над слабым Паўлам, над усялякімі дробнымі перашкодамі, якіх так многа, і перамагаць, змагацца з якімі, ёсьць і ўся, можа, мэта і ўвесь сэнс жыцьця. Ня было ў рогаце радасьці, была адна сіла—здоровая, як камень, цяжкая, як зямля.

Пачынаўся дзень, мусіць, бо шэраю стала вызначацца зямля. Сталі выяўляцца з цемені далі, дарога больш відаць стала. Ці то гэта, можа, месяц больш выбіўся з-за хмар—там на даляглядзе жоўта пачало рабіцца. Зямля была бясконцым прасторам, які зваў дыхаць вольнаю воляй.

Ці вёскі, ці лясы падняліся белаватым і цёмным абрысам далёка і ўсе віднець пачалі.

Няйначай, гэта дзень пачынаўся.

Прышоў раптам вецер і адагнаў хмары за далёкія лясы. Тады сонны месяц глянуў, каб разьвітацца з зямлёю. Абліў ён сьвятлом сваім, як плачам, дарогу, тры фурманкі і людзей на іх.

Наперадзе трос сытым задам конь Алеся Мяльгуна, ззаду не адставалі два худзенькія конікі Паўла і Сёмкі. На пярэднім возе гоўдалася ў бакі постаць

дзяўчыны. Была яна маленькая, тоўсьценькая, га-
лава, абкручаная белым тоўстым шалем, надавала
ёй мажны выгляд. І постаць яе радавала вока. Месяц
асьвяціў людзей на заднім возе. Быў вясёлы Алесь
Мяльгун, усміхаўся ён шырока, таксама весела
ўсміхаўся, ал: з нейкаю зайздрасьцю, Сёмка Цера-
ховіч. Тодар пабліскваў вачыма з-пад пасівелых
броваў на пажоўклым твары, ды хмуры Павал маўчаў,
затаіўшы на дробным, вострым і худым твары
жаданьне дзе-небудзь дзецца ад гэтых людзей.

II

Насьця паволі падганяла Алесевага каня, гукала
часам на яго слаўным жаночым голасам. У чорным
кароткім каптане яна здавалася тоўсьценькаю, пор-
сткаю і на твары яе гуляла журботная і вясёлая
дзявочая задуменнасьць, якою дзяўчына заўсёды
вабіць да сябе. Яна адчувала, што пра яе гавораць
на задняй фурманцы і ў яе зьяўлялася хваляваньне,
што вось яна прымушае цэлую ноч гаварыць людзей,
адным быць вясёлымі, другім сумнымі.

Было адно ёй спачатку нядобра трохі перад Паўлам,
з якім неспадзявана давялося зьехацца, выяжджаючы
вечарам з вуліцы. А пасья гэта прайшло, бо ня
ведала яна, што ў Паўла на душы. Успаміналася ёй,
як яна зімою дражніла Паўла каханьнем, думаючы,
што ў Паўла, апроч гульлівай вясёласьці, нічога ад
гэтага ня будзе. І цяпер ня ведала, што цяжка
Паўлу бачыць яе, таксама, як ня ведаў, ня думаў
Алесь Мяльгун, што цяжка Паўлу ад кпінаў.

Ды яшчэ трохі было сорамна дзяўчыне перад усімі ўжо, што на Алесевым возе едзе яна, хоць і ведала, што ўсе гавораць аб іх блізкасці, ды яшчэ дагадвалася, што там, ззаду, ведаюць, што яны з Алесем едуць у горад купляць усё к свайму вяселью. Ведала, што Сёмка з Тодарам едуць мяняць каня, а то вельмі-ж ужо нядужы, стары і худы Сёмкаў конь. Ня ведала адно Насьця, што Павал едзе да доктара.

І былі ў яе настроі гульлівыя і журботныя, радасныя. Ёй было весела ад таго, што дражнілася яна зімою каханьнем з Паўлам, было трохі шкода яго, што ён вельмі-ж моцна кашляе. Але ўсё было сьветла і добра. І ўжо зусім затапляла ўсе пачуцьці нявыказаная словамі вялікая радасьць, што вельмі-ж воль падабаецца Алесь; што яны ўдваіх едуць на яго возе купляць што ім патрэбна, што можа яна паклікаць яго, здаровага, кплівага над усімі, і ён ціха прыдзе да яе.

Весела было глядзець на чыстае ўжо неба, слухаць гулкія песьні маладога ветру на пахучых засевах грэчкі. Яна азірнулася назад і бачыла, Павал ужо ідзе, паволі калываючыся каля свайго воза. І ўявілася ёй, што гэта Павал рады ад таго, што едзе ў горад уладзіць нейкія свае справы. Ёй захацелася засьпяваць што-небудзь ціхае, радаснае, або зусім гульлівае. От так, як яснымі вечарамі ў залатую восень сьпяваюць гуртам дзе-небудзь каля канцавое хаты.

Што за месяц, што за ясны...

Або зусім новы ў вёсцы мотыў песьні:

Гэй вы, коні варанья,
Грывакі мае!..

Ні то драмаць, ні то моўчкі слухаць ноч пачала Насьця.

Тады зьявілася была ў Паўла думка падыйсьці да яе і пагаварыць з ёю. А як ступіў ён два крокі наперад, асядаць і гінуць пачала гэтая думка.

— Няма пра што мне з ёю гаварыць,—зусім моцна сказаў Павал.

— Што ты кажаш,—дакаціўся голас ззаду.

— Нічога, дзень нахапіўся,—адказаў Павал і сьцебануў пугаю каня па худых рэбрах.

„Вельмі-ж на полі ўрадзіла ярына“—падумаў ён невядома чаму. А пасья ўцякла і гэтая думка і ўявілася, што доктар, да якога едзе ён, павінен быць чалавекам вельмі сталым, але нейкім такім, якому можна і нават трэба сказаць пра ўсё, нават пра Насьцю, што яна гэткая любая, але-ж вельмі далёкая, і што таму аж нічога рабіць ня хочацца.

„Яно ўсё пройдзе,—зьявілася новая думка,—усё забудзецца, а жыцьцё будзе яшчэ доўгім, бо ад грудзей, што баляць, ніхто ня ўміраў ніколі, здаецца. Многа яшчэ будзе думак новых і навін за жыцьцё, адно вось, аднаму, мусіць, давядзецца, пахаваўшы матку, або перацягнуць на гэтую гаспадарку сястру з мужам з суседняй вёскі... А ўсё-ж яно слаўна гэтак ехаць, а пасья вечарам назад; адчуваць волю поля, слухаць, як у вёсках пры дарогах сьпяваюць

пеўні і гэтакі ясны змрок ляжыць на дарогах...
І нічога ня зробіцца ў жыцьці таго, чаго ня зробіцца“.

Нават і ня думка гэта была, а пачуцьцё.

Зусім пачынала віднець, а на полі разгуляўся радасны вецер.

III

У тую раніцу ў вёсцы яшчэ прыцемкам устала жанчына. Было шмат работы аднаў у хаце.

„Хаця-б дождж не пашоў, ды не абмачыў Паўла“, падумала яна пра сына.

І ўсё тупала па дварэ ды думала пра Паўла. Яно ні то, што гэта было шкода ёй, што Павал нездаручаны—аб гэтым ня думалася, бо да гэтага прывыкла і было гэта звычайным. Думала яна, што Павал, мусіць, зьмёрз уначы.

Была жанчына старая і часта насіла ў сабе нейкі востры настрой. Бо гэта яна многа перажыла была за жыцьцё бяды і гора і гэта зрабіла яе чулай вельмі.

У тую раніцу яна брала пад паветкаю дровы і ўбачыла, як каля самай сьцяны дрыжэў па ветры дробны куст крапівы. І тады прыпомнілася, што яе многа расьце на дарозе, дзе агароды пераходзяць у жытнія засеваы. А гэта было прывычнае, роднае, сярод чаго жылося, пакутавалася. І ўжо тады ад гэтага ў жанчыны зьявілася да ўсяго шырокае пачуцьцё і падумалася:

„От Павал прыедзе і пойдзе касіць, а я каля дому буду“.

І затым, што было ўсё гэта звязана з тым дробным, што на кожным кроку ў жыцці, затым і зьявіўся ў жанчыны востры настрой. Хацелася гаварыць з усімі аб усім. І от пачала яна з нецярплівасьцю чакаць Паўла.

А пасья прыбегла да яе, засопшыся, Ганна, што служыла ўжо другі год у Мьяльгуновых і пачала гаварыць, што Алесь паехаў у горад з Насьцяю і што ў іх будзе вяселье. А пасья пачала гаварыць, як да яе, яшчэ да Насьці, прыставаў Алесь, усё гаварыў, што возьме замуж і што цяпер, ліха ведае, што будзе.

— Ну, няўжо?!—узрадавалася Паўлава маці.

— А ты як-бы рада,—пакрыўдзілася Ганна,—а ў твайго Паўла здароўе адабрала Насьця. Ты думаеш, цётка, я ня ведаю? Усе ведаюць! А я нязмоўчу.

— Чаму?

— Таму!

— А што рабіць будзеш?

— На яго ў суд падам; усё роўна яму спакойна жыць, гаду, ня дам.

— З Насьцяю жыць?

— З Насьцяю.

— А сястрычка-ж мая, зрабі-ж ты гэта. Вось і Павал мой узрадуецца, сумны нешта-ж вельмі ён цяпер зрабіўся. А я толькі думала аб ім.

І невядома чаму так раптоўна Ганна заплакала. Яна доўга сядзела на адным месцы, на лаве, у кутку Паўлавае хаты, выцірала рукавом зрэбнага каптана сьлёзы і чмыхала носам.

А ў галаве ў дзяўчыны хадзілі вольныя думкі—ці то нявыяўленыя, яшчэ цьмяныя, радасныя нейкія надзеі нараджаліся ў яе.

Нешта яснае выяўлялася перад маладым жыцьцём, і само жыцьцё паднімалася наперадзе, як вялікая, цікавая дарога, на якой апаноўваюць чалавека радасныя хваляваньні.

— Гадаўка гэтая Насьця,—сказала моцна Паўлава маці.

— А што яна вінавата?—хацела сказаць Ганна, але сказала, палажыўшы палец на губу.

— Я ня дамся ў крыўду Мяльгуну.

— От Павал будзе весялейшым,—з хітраю ўсьмешкаю сказала Паўлава маці,—а то-ж вельмі думаць аб нечым пачаў многа.

IV

Павал у той дзень зусім весёлым выехаў з гораду.

Доктар яму нічога не сказаў, толькі даў нейкіх зеленаватых пілюль; купіў яшчэ Павал хустку матцы і новую касу. А як выяжджаў з гораду, дык адчуваў, што ўсё будзе добра—ці-то гэта пілюлі памогуць, ці-то зусім нічога ў яго няма. Вось будуць пагодлівыя дні, добра будзе касіць каля рэчкі; а Насьця—чорт яе бяры. Ё, едучы, бачыў, як на краі гораду музыкі зьбіраюцца граць у вялікім разгароджаным садзе.

У капэльмайстра таксама балелі грудзі і ён стрымліваў кашаль. У аднаго музыкі балеў зуб, і яму

цяжка было дзьмуць у флейту. Ён думаў аб тым, што ад яго флейты многае залежыць у музыцы. І ня было весела, нават сумна было капэлямайстру і флейтыстаму.

Таксама ня было весела і яшчэ аднаму музыку, бо дома былі ў яго нейкія нелады ў сям'і, і толькі лепш адчуваў ён сябе ў настройх тады, калі выходзіў з дому.

Так трое гэтых людзей, ад якіх многа залежала ў музыцы, далёка былі ў тую хвіліну ад весялосьці. Толькі ніхто ня ведаў і ня бачыў гэтага, бо як махнуў капэлямайстар рукамі і гранула музыка, ва ўсіх, хто слухаў, раптам пачало зьяўляцца вялікае захапленне жыцьцём, адчуваньне яго вялікасьці і хараства. А ў каго і зьявіўся смутак, дык быў ён радасным і жаданым.

І хто глядзеў на гэта, хто чуў вясёлыя зыкі—думаў, што гэта так ёсьць ці было і ў настройх музыкантаў. А ў музыкаў весялец пачаў настрой пры першых зыках.

У Паўла-ж пачала вясёлай лёгкасьцю напаўняцца істота паволі. Пасьля ўсё зрабілася для яго слаўным, радасна захапіла імкненьне.

Як ехаў, дык весела ляжала пад ветрам поле і некуды далёка адплылі і Алесь Мяльгун, і Насьця і Сёмка Цераховіч, і Тодар. Сплыло ўсё тое, што было на душы, як ехаў у горад. Хацелася перш каб чым хутчэй даехаць дадому ды парадаваць словам матку, даючы ёй новую хустку, а пасьля як-бы гэта падняўся ён на нейкую высокую гару ды рас-

клаў там агонь, асьвяціўшы нешта новае. Прапала пачуцьцё таго, што і ён, як сталы гаспадар. Ён-то адчуваў сябе сталым і цяпер, але іначай нейк, бо згінула думка аб сваім кані і драбінах, а думалася нейк аб усіх людзях, або тым самым кані, але ня так,—што вось гэта яго конь і ніхто ніколі да гэ-тага каня ніякага дачыненья мець не павінен, што гэта конь і драбіны, а я гаспадар,—а думалася і адчувалася, што вось конь вязе, а я еду. А вакол зямля, вакол людзі. І ідуць на зямлі дні і ночы. І ветры сьпяваюць, і сонца сьвеціць. Пасьля дажджоў дарогі мокрыя. А Алесь Мяльгун, Сёмка Цераховіч і яшчэ Тодар—жывуць сабе, кпяць з усяго, што застаўляе іх жыць, варушацца сабе, адзін і ў адным корпаюцца, злуюць адзін на аднаго часам за гэта. А мне вось добра глядзець на іх і на ўсю гэтую іх работу.

Паўзла ды паўзла зямля насустрач. Кружыліся далі, адпаўзалі ўсё ў бакі. Звала дарога наперад, а дзень быў, як гаворка аб чым-небудзь вялікім, родным, блізкім, што напаўняе ўсю істоту лёгкасьцю любых настрояў, і думкі робіць вострымі і імклівымі.

Чэрвень 1925 г.

НЕ ХАЧУ ГЭТАК

I

Вася

Па мокрай дарозе шырокія разваліны пад'ехалі да нізкага і доўгага, дзеравянага дому сельсавету. Хлапчук прыпыніў лейцамі лапавухую кабылу, зьлез з развалін і падкінуў кабыле сена. Лейцамі прывязаў яе за мокры клён, напроці вокан на вялізным дварэ. Узяў з саней жменю саломы, абцёр боты і пашоў на ганак, падагнуўшы полы аблезлага кажушка і ўсунуўшы рукі ў адтапыраныя кішэні картовых портак.

У сельсавеце шмат было народу. У сьветлых сенцах нечага чакалі дзядзькі, стоячы каля сьцяны, папрыпіраўшыся да яе плячыма. Сядзелі на падлозе. Адзін, з доўгім і спакойным тварам, панура расказваў:

— ...дык я толькі адхіліўся на момант ад воза, дык адразу нехта пугу з сядзеньня і выцягнуў. І такая-ж была пуга, каб ён не спажыў яе! Стусіна, у краме куплена. І схавана-ж была пад саломаю.

— Мусіць, бачыў, як ты хаваў яе,—сказаў другі.

— А можа і так, наманы,—падышоў, памацаў,—бачыць, пуга тырчыць!..

Хлапчук вярнуўся назад, выцягнуў з саней з-пад саломы сурамцовую пугу і падаўся зноў у сельсавет.

У першым пасья сяней пакою народу было больш. Каля аднаго стала стаяла чарга. Хлапчук пакуль аглядзеўся, пакуль паперачытваў надпісы над сталамі, прайшло колькі хвілін. Раптам знаёмы голас над самым вухам адарваў яго ад чытанья:

— Пятрок, што ты тут робіш?

— От тут... трэба...

— А як ты ехаў, праз Валадзькоўшчыну ці на-прамік?

— Напрамік.

— Хіба трымае яшчэ?

— Пачало пускаць... На сярэдзіне вада стаіць.

— Як-жа ты ехаў?

— Праехаць яшчэ можна ўлегцы.

— А я кружыў Валадзькоўшчынаю, чатыры вярсты, ліха яму, кругу даў. Ня ведаў, думаў, што зусім пусьціла.

Пятроў швагер—невялікага росту і чарнявага воласу—Сальвэсь, таксама трымаў пугу ў руках. Тонкім канцом пужальна ён стараўся запхнуць у лапаць разбэрсаны край анучы, што з боку вылез наверх. Доўгі і новы халат яго, апрануты на кажух, адтапырваўся ў бакі поламі. Каўнер кажушка быў выцягнены з-пад халата і быў трохі падняты і абвязаны паверсе рудым самаробным шалем. Паправіўшы анучу, Сальвэсь патупаў падмочанымі лапцямі і ска-заў:

— Як той казаў, завозна вельмі. Чакаць доўга давядзецца, каб яно ўтанула. Людзей назьбіралася вельмі-ж.

— А вы чаго прыехалі?

— От... трэба.

Тут Сальвэсь пільна паглядзеў у твар Пятру. Той разглядаў забруджаную і пашчапаную падлогу. Пасьля адзін аднаму стараліся не глядзець у вочы.

— Мусіць, некалі тут дровы секлі, — заўважыў Пятрок.

Сальвэсь допытна і нават устрывожана разгледзеў Пятроў твар. Аднак, з роздум'ем адказаў:

— Тут кухня была, калі поп жыў.

Калі-ж Пятрок глянуў на яго, ён павярнуўся ў бок, як-бы для таго, каб разгледзець стол, каля якога стаяла чарга.

II

„Няўжо ён гэта таксама дзеля гэтага-ж самага прыехаў?“ — думаў Сальвэсь, гледзячы цераз сьпіны мужчын на сельсавецкі стол і пазіраючы з боку на Петрака.

Глядзеў на яго і чакаў, каб хутчэй дазнацца, чаго ён прыехаў сюды.

Пятрок-жа думаў: „каб хутчэй узяць гэты квіток на дровы, ды ехаць дадому. Можа-б сёння яшчэ да лясьніка справіўся-б, каб паказаў, дзе зьбіраць гэтае гальлё. І каб хаця Сальвэсь прыставаць не пачаў з усялякімі допытамі, а то тут можа і гаварыць чаго ня трэба, а ён гатоў мяне ўблытаць, як сам захоча“. Апошняя думка ня была выразнаю ў Петрака, і ўсё гэта адчувалася. Ён зрэдку паглядаў на Сальвэся, заўважаў, як той коса пазірае на яго і ўскідае вачыма паверх чужых сьпін.

Сальвэсь дачакаўся, пакуль Пятрок дастаў квіток і, убачыўшы, што ён ніякае большае справы тут ня робіць, а зьбіраецца, мусіць, ехаць адгэтуль, паспакайнеў і сказаў Петраку:

— Значыцца, скончыў сваё?

— Але.

— Дадому цяпер?

— Ня зусім.

Сальвэсь зноў трохі ўзьнепакоіўся:

— А куды-ж?

— Да лясніка заеду.

Зноў Сальвэсь паспакайнеў:

— Дык гэта-ж можна выкіраваць, што і па дарозе будзе.

— Я-ж так і зраблю.

— Значыцца, напрамік льга яшчэ ехаць?

— Льга.

Раптам Пятрок падумаў: „а от вазьму ды папытаю што ён тут робіць. Папытаю і паеду зараз-жа. Добра было-б і дазнацца, чаго ён прыехаў сюды—дома расказаць“. І ён запытаў:

— А вы што тут робіце?

Сальвэсь паглядзеў на падлогу, хмурна аглядзеўся вакол і адказаў:

— От таксама з дрывамі.

— Чаму-ж вы са мною разам ня бралі, як усім выдавалі?

„Ня верыць, ліха яму“—падумаў Сальвэсь і раптам загаварыў:

— Што я табе, браце, буду гаварыць. Ты тут у гэтай справе ўсё роўна мала што можаш разабрацца. Я табе скажу гэта проста. Што думаю, тое і гавару. Табе якіх-небудзь чатырнаццаць год, што ты тут лішне можаш разумець. Што тут табе гэта! Вядома, што б там ня было, а ты заўсёды будзеш супроць мяне. Ты яшчэ ня жыў, можна сказаць, ня ведаеш жыцця і слухаеш, што там у вас у сям'і гавораць. Што я гад, што я згубіцель. А тут ва ўсім вінавата яна, і больш нічога. Яна там нагаворыць! Ох, яна там нагаворыць ужо! А тут што, яна дзеля гэтага і замуж ішла, каб маім добром сваю гаспадарку паправіць. Ты на мяне паглядаеш коса, а што ты ведаеш тут!? Гаворка!.. Дурня знайшлі, ездзіць па ім! Пазіраюць раты паразяўляўшы, вочы скасабочыўшы!

Вакол іх пачалі збірацца людзі. Пятрок праверыў, ці палажыў ён у кішэню квіток і, нічога ня кажучы, хутка падаўся да свайго воза, абы так пільна не разглядалі яго. Сальвэсь падышоў да вакна, глядзеў, як Пятрок адвязаў кабылу, падабраў з-пад яе сена, паправіў на развалінах салому, ускаціўся на разваліны і, развязаваючы нахаду торбу з хлебам, пагнаў кабылу. Каля Сальвэся стаялі мужчыны.

III

— Тут гаворкі доўгае быць ня можа,—гаварыў Сальвэсь, гледзячы ў людскія твары і шукаючы ў іх сабе спачуваньня,—тут няма чаго лішне доўга гаварыць. Гэта добра даць права якой-небудзь гарадзкой кабеце, якая, можна сказаць, больш ведае

як і што, бо яна хоць трохі ды вучоная. А гэта—
дай ты ёй, нашай кабеціне, усялякія, як той казаў,
правы, дык яна цябе асядлае ды паедзе на табе.

Пачуліся галасы:

— Ды ты, чалавеча, гавары выразна.

— Гавары ты, хто гэта там за такая, што па та-
бе паехала?

— Пра што гэта ты?

Сальвэс паглядзеў вакол сябе. Стаяла перад ім
чалавек пяць, незнаёмых усё, з суседніх, мусіць, вё-
сак. Стаялі і глядзелі на яго, некаторыя і ня лішне
цікавячыся, а па прывычцы даведацца пра ўсё, што
дзе гаворыцца, каб, расказаўшы дома вечарам у
сваёй хаце, тут-жа і забыцца на гэта. У некаторых,
можа, і была вялікая цікавасьць, але на твары яна
не выяўлялася. Твары былі спакойныя, заклапоча-
ныя нечым сваім.

Сальвэс паглядзеў яшчэ на сельсавецкія сталы.
Там перабіраліся паперкі, гаварылі між сабою і з
мужчынамі, што наляглі на стол...

Сальвэс сказаў:

— Баба ад мяне ўцякла.

Зразу ўстрапянуўся нейчы голас:

— Ось ліха!

— Уцякла. Пажылі мы тры гады ўсяго.

— Чаго-ж яна ўцякла?

— Дрэнна жыла са мною. Нелады былі ў хаце.

— А можа гэта ты з ёю дрэнна жыў?

— Ну, як-жа ўжо жыць з ёю! Жыў, як усе жы-
вуць добрыя людзі. А што нелады былі ў хаце, дык

у каго іх няма. Усе людзі так жывуць. Ці гэта-ж дзіва?!

— А якія-ж nelaды?

— Ды от што я скажу або зраблю—ёй не падабаецца. Што яна скажа, мне не падабаецца.

— Сварыліся, значыцца?

— Было і гэтага, але ці гэта-ж дзіва?

— А чаго-ж вы не маглі падзяліць?

— А хто яго ведае. Можа гэта так ідзецца на жыцці мне ўзяць такую паскудную кабеціну.

— А невядома, як яна скажа на гэта?

— Ну вядома, што гэтая сьцэрва будзе ўсюды на мяне нагаворваць.

— От і разьбяры тут.

— Ды яшчэ, паскуда, падала ў суд, каб частку з мае гаспадаркі ёй забраць. Я, кажа, тут працавала.

— А як-жа ты думаў?

— Як думаў?! Я яе не праганяў. Няхай-бы жыла. Жылі-б, рабілі-б і мелі-б. Далікатная вельмі! Слова ёй ня скажаш.

— А дзеці ёсьць?

— Адно. Хлопчык. З сабой забрала.

— То табе, чалавеча, значыцца, аліменты давядзецца плаціць.

— Я проці гэтага нічога ня маю. Плаціць—дык плаціць, але нашто гэты зьдзек—каб забраць там з гаспадаркі частку. Адно кажу—я яе не праганяў.

Ужо некалькі галасоў пачулася:

— Тут, сапраўды, закавыка.

— От табе, браце, ты і ажаніўся. Цяпер цацкайся.

— Бо, можа, ты крыўдзіў яе вельмі чым. Можа ёй вельмі жыць было дрэнна за табою?

Сальвэсь перабіў:

— Я тут думаю проста—пашла яна замуж дзеля таго, каб пакарыстацца маёю гаспадаркаю. Яна законы гэтыя ўведала—і давай, думае, папрабую. Хіба гэта мне ня крыўдна! Дзе я ні быў—усюды кажуць, што яна частку адсудзіць. Што гэта за такое, браткі мае! Хіба гэта закон? Яна ня хоча-бо са мною жыць! Ня хочаш—дык ідзі к чортавай матары, калі гэтак намаглася сама! Я цябе не праганяю. Я ўгаварваў нават яе, каб засталася. Халера... Трасцы. Не адсудзіць, я на яе ўправу знайду!..

— Ты, чалавеча, пачакай. От я ў цябе зараз запытаю...

Сальвэсь глянуў. Наперад вылез чалавек у кароткім новым кашушку. Бялявы, з падстрыжанымі вусікамі. Высокі. Падышоў да самага Сальвэся, жмурчы вочы ад сонца.

— Ну, запытай.

IV

Сальвэсь глядзеў на гэтага чалавека і пачаў пазнаваць патроху яго:

— Дзе гэта я цябе бачыў?

— Ня ведаю, можа дзе і бачыў.

— Ці не ў саўхозе гэта ты кавалём трохі быў.

— Быў.

— А, то я-ж цябе ведаю. Гэта ты тады са мною барыш піў, як памог мне каня выбраць. На гэтым кані цяпер ежджу, дай табе божа панаваньне.

— Ну, панаваньне там, дык гэта...

— Я табе і цяпер кажу перад усімі, што...

— Пачакай. Дрэннае было такое жыцьцё, калі кожны дзень сварка?

— Ня дай божа.

— То нашто ты цяпер крыўдзішся?

— На тое, што частку з гаспадаркі возьме. Не ўдалося мне жыцьцё, дык чаму павінны яшчэ бацькі мае пакутаваць. Гаспадарка і так небагатая.

— Ну, што-ж табе тут парадзіць. Няўдачы ў жыцьці бываюць. Ясна адно, што добра твая жонка зрабіла, што парушыла гэтае пекла, якое, мусіць, было ў вашай сям'і.

— На гэта то я нічога, але от мне за гаспадарку душа баліць. І так яна дробніцца. Як падзялілі з братам, дык колькі там тае гаспадаркі.

— Ня трэба было дзяліць з братам.

— А як?

— Ня трэба было зусім дзяліцца. Сам кажаш, што гаспадарка здрабнела.

— Чалавек усё прабуе, як лепш.

— А дзе-ж яна цяпер?

— Хто?

— Жонка.

— Да брата і маткі пашла.

— Дык частку, чалавеча, мусіць, давядзецца табе даць.

— А ты-ж сам, дзе цяпер?

— За Астрэйкамі на гаспадарцы.

Сальвэсь пачаў расказаць, як Пятрок—брат яго жонкі—быў тут кагадзе і, мусіць, гэта ня так на-конт квітка на дровы, як пра гэты ўсё суд—кла-поцяцца яны ўсе.

V

Пятрок ехаў па мокрай дарозе. Пад капытамі ў каня плюхала, уезджаны і пачарнелы сьнег пра-вальваўся.

„У лясніка каб хутчэй справіцца, ды дадому. Бо трэба яшчэ будзе ў аптэку заскочыць па лякарства сястрыному малому“. Даставаў з торбы хлеб і еў. Не паклалі яму нічога больш у торбу, бо ня было нічога палажыць, апроч хлеба. Ён думаў яшчэ пра гэтае самае: як сястра, што адчувала цяпер сябе дома ні госьцяю, ні гаспадыняю, клала яму гэты хлеб у торбу.

Ї гаварыла:

— Заедзеш, братачка, яшчэ ў аптэку...

— Добра,—адказаў ён.

Ї яму захацелася сказаць што-небудзь добрае сястры, супроць якой нават і матка пачынае гаварыць, што от не магла яна жыць замужам, што от уцякла на сьмех людзкі. Ї цяпер ні дзяўчына, ні ўдава. Адказала была яна матцы:

— Не магла я жыць разам. Бо гэта ня жыцьцё, а пекла.

— Біў ён цябе?

— Не, але ненавідзелі адзін аднаго.

— Чаму?

— Праціўнымі былі адно аднаму.

— Трэба было, дачушка, як-небудзь трымацца. Як-небудзь перажылося-б, перагаравалася-б. Ты-ж сама ведаеш, як я жыла. І бедна жылі, і сварыліся, і таксама ненавідзелі, біліся нават. Колькі я пабаяў перанесла. Аднак пражыла век.

— Я не магу гэтак.

— Трэба было трымацца, дачушка.

— Не хачу гэтак!

— То чаго ты злуешся на мяне, старую?

— Бо калі табе, мама, я замінаю тут у хаце, дык ты скажы мне проста. Я куды-небудзь буду старацца—хоць на службу да каго застацца.

Маці заміргала вачыма, пачала выціраць рогам хусткі сьлёзы.

Петраку нядобра стала стаяць пры гэтым, і ён сказаў:

— Хутчэй улажэце мне хлеба ў торбу.

— От зараз.

Сястра правяла яго за вароты і зачыніла іх за ім.

Цяпер у полі было весела. Пахла вясною. Пад мокрым сьнегам адчувалася зямля.

Сьнежань 1927 г.

Сакавік 1928 г.

Вясна

ЗАБОЙСТВА

I

... Бо дыхнула вясна, дык і зямля стала вясёлай. У прагным жаданні парыліся ўзгоркі, лагчыны купаліся ў вільгаці. І гулкая—ні-то цішыня шырокіх размахаў, ні-то песня веснавое вясёлае журбы—плыла над зямлёй. Зямля чакала часу ўзьняць сабраныя сілы сваёй творчай здольнасці і драмала пад сонцам.

Ночы былі зычныя, далёка-гулкія і пахлі вадою.

Як чакала зямля людзей у свае палявыя палосы, таксама і людзі зямлю чакалі. Бо ўжо паіржавелі за зіму плугі і бароны, і грудзям надакучыла дыхаць паветрам шчыльна заткнутых хат.

І яшчэ чакалі людзі: прычакаўшы вясны адной, чакалі другой. Зямля была яшчэ чорная, лясы былі сінія: гэта пара ад зямлі агортвала іх, яны-ж хавалі ў сабе людзей. І ці мала людзей блыталася па нізкіх кустох, па мокрых алешнікавых паплавах, у гушчарніках лазовых за рэчкамі. Гэта вясна дазволіла ім пакінуць вёскі. Прапахлі людзі гэтыя вільгацьцю веснавое зямлі, вясёлымі імхамі лясоў. І на чамі цягаліся па родных мясцінах.

Сяк-так збіраліся здаволіць зямлю плугамі, але і ў гэтым збіранні была нязвычайнасць, як-бы

было гэта ўжо няважна перад тым нечым, што недзе рабілася, што было і гаварыла аб сабе ўсюды.

З самага вечара яшчэ вёска пробавала трохі гульнуць дзявочымі песнямі, ды хутка сьціхала, толькі часам гране дзе за гумнамі моцная лаянка раззлаванага на ўсё чалавека. Вечары баязьліва туліліся к зямлі, а людзі начамі баяліся. А пасля ночы дзень прыносіў многа новых гаворак, дзівосна выраслых думак і чутак.

Слова мужычае—як гром. Мала што яно баязьліва часам сказана. І з словам гэтым часта мелі справу тыя, што мелі тут сілу: прыяжджалі яны ў вёску, калі трэба і ня трэба было, крычалі тут, махалі нагайкамі, вынаходзілі ўсякія прычыны, каб перацягнуць мужыка па сьпіне, цешыліся бляскам сваіх гузікаў ды беллага арла на шапках і, нацешыўшыся, выяжджалі. І даганялі іх моцныя мужычыя словы, зычная лаянка, хрыпата крыкаў нянавісьці.

— Гых вы, трасца вашай матары...

А тут яшчэ хвароба нейкая на жывёлу ўкацілася. З хлява Саўкі Чужахвала пачалося: дзьве каровы, як горы, за платамі, на балоце ляжалі—Саўкі і суседа.

II

Стараста ня выцерабіў з-за каўняра вусоў мякіны і сечкі, не абцёр з твару пылу, з тараплівасьці зашпіліў пад расхлестаным кажушком камзэльку верхнім гузікам на ніжнюю дзірку і перабягаў з-пад акна да акна:

— Мацьвей, вечарам на сход.

— Цётка Кацярына, гані там вечарам Паўла на сход, тры каровы сказана даць.

— Саўка, вечарам сход; ад дому не адлучайся, малоць заўтра паедзеш. Чорт яго бяры з млівам, тры каровы, выразна сказана.

— Няхай ім тры скулы.

— Гэй, ты там, вечарам на гэтае...

— Ведаю, чорт яго пойдзе. Хто гэта дурны пацягнецца.

І ўсюды была халодная сьцяна слоў:

— Няхай ідзе той, каму ўсё гэта трэба.

Аднак, вечарам цёмныя сьцены здавілі ў сабе густы гул галасоў.

— Гэта-ж, каб на іх пяруны, сваё ўласнае давай, ды яшчэ чакай тры гадзіны ўсякую навалач, пакуль уздумае зьявіцца.

— Пакуль, добра кажа, зьявіцца, гляне.

— Няхай яны на сьвет не глядзяць.

Але затарабанілі калёсы па падмёрзлай нанач зямлі. Нізкі і тоўсты ўкаціўся ў школу. Глянуў на народ, падышоў да стала. Мяккія пальцы палажыў на стол, фыркнуў ад духаты. Важна, злосна, папанску сказаў:

— Дык вы-ж ужо ведаеце—тры каровы павінны на заўтра к паўдню даць з вёскі. Каторы тут стараста?

Стараста крактануў, коса паставіў вочы; выпхнуты з грамады прудкімі рукамі, вышаў наперад і нехаця загаварыў:

— Ці няможна-б было, паночку, скідку якую зрабіць, гэта-ж і так хвароба нейкая ўкацілася, хоць ты гвалт крычы. Наша дзела мужычае: давай, а дзе ўзяць.

Тоўсты нешта хацеў сказаць, але загулі галасы:

— Але ці парадзіў нам хто, як гэта лепш прыдбаць гэтую жывёліну?

— Дык вы, паночку, скажэце нам, да каго слова закінуць, каб паменшылі.

— Да мяне,—адказаў той. Але нічога ня будзе, колькі ты ні закідай гэтага свайго слова: тры каровы да заўтрашняга паўдня.

— Можэце, паночку, і цяпер узяць. Закажэце адно свайму фурману паехаць ды забраць.

Гэта Саўка Чужахвал вылез наперад.

— Што забраць?

— Каровы. Дзьве каровы, як горы. Зусім яшчэ сьвежыя; я толькі ўчора на балота, за платы выцягнуў. Нават і прымерзьлі крыху, так што мяса за мілую душу.

— Гы-гы,—гранулі ззаду рогатам.

— Добра ка'а, за платамі мёрэлае мяса, еж—хоць расьперажыся.

— Гатовыя кансэрвы.

— Вось лоўка хваціў...

— Цябе як зваць?—гукнуў тоўсты і палажыў руку на стол.

Саўка шмыгануў назад за ўсіх. Адно аблезлы кажушок яго махнуўся перад сталом.

— Як зваць яго?

— Так што нават ён ня зусім з нашай вёскі, а як-бы зб'яглец з...

— Як зваць яго?

— Саўка Чужахвал.

— Ага, гэта што сыноў двух у лес паслаў? Я цябе, як міленькага, прыб'яру.

Зноў загулі, зноў прыціхлі. І заднія пачалі ўцякаць са сходу.

У вострай цішы веснавой ночы ляпалі лапці па зямлі, кашаль і ахрыплыя галасы расходзіліся па вуліцы. Дрымотнае поле прымала іх і разносіла па туманавых лагчынах.

Саўка Чужахвал заўсёды кашляў, а гэта і зусім закашляўся, уцёкшы са сходу. У злосьці і крыўдзе прышоў ён у свой двор. А ў хаце адна дзяўчына, дачка Насьця,—гаспадыня. Трывога была ўвесь вечар і ноч у Саўкі Чужахвала. Ад кашлю яшчэ горшаю была напружанасьць усяго. І думкі былі, як стук абухам па сырому бярвяну.

Голас у Насьці срэбрам па хаце разышоўся:

— Ты чаго, тата, спаў-бы.

— Ведаюць, што хлопцы ў лесе. Запісаў мяне на сходзе сягоньня тоўсты, каб ён спух.

У плач кінулася Насьця. У сьлёзы гаспадыні, што выведала ўжо ў маладыя гады хатнюю таўкатню. Плач яе быў ціхі, з прыслоўямі, кабечы.

— Ты чаго? Што паможа гэта? Яно, пэўна, бяда, але чорт яго бяры. Што будзе, то будзе. Ня я апошні. А што да цябе, дык табе што. Тваё дзела хатняе.

Ня сьціхла Насьця, і Саўка на двор пацягнуўся. Ляпнуў дзьвярыма, каб Насьця бачыла, што і ён неспакойны.

Грукалі па суседніх хлявох коні. На прыгуменьні, каля шэрай сьцяны, бялела салома. І зноў былі стопудовыя думкі:

— Гэта-ж памерла яна, жонка, без пары. Ад бядноты, ад гора захварэла і памерла. А сама-што жыць яшчэ ёй было... Тут жыцьцё кончылася ад убогасьці, ад недастач, ад галодных і халодных дзён, а там ён з сытасьці, тоўсты, ня ведае што рабіць. І яшчэ мае права запісваць мяне, над маім жыцьцём сілу ў лапах трымае... Вось гэта-ж крыўда ў тым усё, што над тваім жыцьцём, над днямі тваімі сілу мае.

Насьця супакоілася ў поўнач, плюхалася ў мыцельніку, мыючы гаршкі.

— Я яго забіў-бы, каб дзе сустрэў ды зручна было,—сказаў Саўка Насьці.

— А божа-ж мой!—зноў заплакала Насьця.

І ноч прайшла ў неспакойным сьне. „Можа яно і забудзецца пасья, але вострымі бываюць першыя хвіліны“. Гэта думала Насьця скрозь дрымоту, як думаюць і адчуваюць перад важным здарэньнем або пры вялікай радасьці.

III

У Саўкі Чужахвала конь—лапавухі, востразады, худы, як дошка, пад касматай скурай рэбры тырчаць, як частакол. Дай яму сена—а ў яго пажаваць няма чым, сьцебані яго пугаю—а ён возьме

ды ляжа там, дзе стаяў. За зіму надакучыла яму церціся шыяю аб цёмныя сьцены хлява, а тут якраз праз шчыліны лінулася ў хлеў вясна. Красавік прынёс з паплавоў тонкі пах ветравых прасто-раў, волю рачных берагоў. Бо ўжо зеляніла з зямлі вяршкaмі трава і каляіны на дарогах абветра-лі. Лапавухі ў хляве раздуваў ноздры ў дзікай не-цярплівасьці, цёрся мордай аб дзьверы, глядзець не хацеў на апараную сечку. А раз пад вечар, як Саў-ка забыўся зачыніць у хляве дзьверы, драпануў лапавухі ў поле: адно бліснуў паўз вокны.

Па полі гуляў лапавухі. Трос аблезлай грывай, падкідаў вострым задам, цягаўся каля кустоў ды грыз нешта на голых межах. Саўка з пукам аўса бегаў за ім, засопшыся. Голас у Саўкі быў сярдзі-ты, хрыплы ад кашлю:

— Каб ты спруцянеў, каб ты, падла лапавухая.

Не падаваўся конь; а пасья прыпёр яго Саўка да самае рэчкі, у куток балота. Па чэрава ўехаў лапавухі нагамі ў нейкае крынічышча—там і схва-ціў яго Саўка. Сеў на яго худую, як ражон, сьпіну і сьцебануў ламінаю пад чэрава:

— Но, цягніся. Няхай цябе ўпадкі, намучыў ты мяне сягонья.

Конь выцягнуўся на дарогу, дый стаў раптам. Натапырыў вушы, разьдзьмуў ноздры. Ё прышлося Саўку ўгледзецца ў сівы змрок адвячорку. Ё там недзе імчаліся коні. Хутка падбеглі. Ды сытыя, вараныя. Коні, як печы. А на іх людзі, як шкло, чыстыя; адзін тоўсты, другі тонкі, зусім яшчэ малады.

„Гэта-ж той самы, што ўчора на сходзе быў“—
убачыў Саўка і зьвярнуў, спалохаўшыся, свайго
лапавухага на бок з дарогі ды ткнуў лапцямі ў
бакі яму, каб хутчэй бег ад нянавідных людзей.
Але ня так-жа лёгка павярнуцца лапавухаму, а тым,
як Саўку плюнуць, праімчацца паўз яго. Саўка
адно аглянуўся. А той маладзейшы, у сытай вясё-
ласьці ад лёгкага жыцьця, сьцебануў лапавухага па
азадку і гукнуў насьмешліва Саўку:

— Эй, гвардзец!

Вялікая нянавісьць парадзіла ў момант ручайну
нястрыманай злосьці. І голас Саўкі страсянуў хры-
пам сьветлы змрок:

— Каб на вас агні, каб на вас!

Ня чулі, мусіць, тыя, бо скакалі далей. Саўка
ехаў адзін паволі вузкімі палявымі сьцежкамі.
Злосьць зьмяшалася з крыўдаю—цяжкаю, вялікаю,
як каравы, мазольны кулак.

І пачуцьці Саўкі на ўвесь сьвет крычалі:

„Гэта-ж сытыя, ды яшчэ кпіны на кожным кроку.
У мяне ад галоднага жыцьця мерлі ў сям’і, а там—
сытасьць празмерная. Ды што-ж гэта такое, што
насьмешка такая, як-бы над чарвяком якім. Ды
яшчэ-ж запісаны я ў яго з таго самага сходу. Ды
яшчэ-ж сыны мае два па лясох туляюцца. Яшчэ не-
вядома, што за гэта будзе... Трэба што-небудзь
рабіць...“

— Тата,—сказала дома Насьця, плачучы,—прыхо-
дзілі ды казалі, каб заўтра зьявіўся ў двор, дапыт-
вацца пра хлопцаў будуць.

IV

— Яўхім дома ці не?—сказаў Саўка Чужахвал, адчыняючы дзьверы.

— Яўхім у гумне,—адказаў бабскі голас з хаты.

У гумне пахла адсырэлаю аўсянаю саломаяю і жытнім пылам. Яўхім шамятаў кулямі на таку. У гумне ніхто не перашкодзіў гаварыць і абдумаць вялікую справу.

— А тымчасам, братка-ж ты мой. На допыт заўтра возьмуць. Прападаць, значыцца, прыдзецца. Падвёў чорт яшчэ мяне на сходзе тады пра мёрзлае мяса за плотам словы ўвярнуць.

Шапталіся доўга. То ў распачы, то ў крыўднай злосьці павышалі галасы. Панура перасыпалі словы моцнаю лаянкаю ды як-бы баязьліва часам, а часам праз меру моцна і сьмела. Лез у душу смутак. Ёшло змаганьне ў чалавечых істотах. Змагаўся розум з пачуцьцём. То адвага вялікая, нястрыманая зьяўлялася, то пахілая слабасьць. І адно думкі бралі пад сваю ўладу.

І голас у Саўкі стаў раптам рашучым:

— Будуць удвух ехаць яны назад хутка, давай заляжам у кустох ды забіць папрабуем. Усё роўна на тое пайшло.

— Хоць раз за ўвесь век кпінаў. А што думаеш..

У вільгаці старога, цёмнага гумна вырашалася справа жыцьця. Бяздоньне сіл і жаданьняў бушавала ў людзях. Прачнулася і загаварыла бязьмерная нянавісьць пакрыўджаных. Крычала яна ў пачуцьцях і думках. І адно не магла складна выліцца ў словах.

— Што-б тут узяць, чорт яго ведае.

— Што возьмем, тое і добра будзе. Абы вагу мела.

— Ну дык што-ж?

— Хадзем хіба.

Ні Саўка Чужахвал за пяцьдзесят два гады жыцьця, ні Яўхім Вілач за сороквосем год жыцьця жабы без патрэбы забіць шкадавалі, а гэта ўночы на чалавека ісьці ўздумалі.

Над зямлёю драмала вясна ў сьветлым змроку, ад вясны зямля дыхала сьвежаю параю і піла шырыню маладой лёгкасьці. Ноч маўчала, была зычнаю далёкай пустатой.

У хаце плакала Насьця, выпраўляючы Саўку, бацьку з хаты; галасіла блізка ў хаце другая жанчына, выпраўляючы Яўхіма,—усё роўна пабяруць ды пагоняць. Так з плачам прайшлі жанчыны з імі двума за гумны, цераз агароды. Правялі іх далёка і з плачам, з смуткам, з жаночым горам пашлі назад мокрымі паплавамі... Змрочна было ў паплавах, ціха, ў палёх, цёмна ў жаночай душы. У жанчын было няведаньне, што мужыкі сёньня ідуць забіваць.

V

— Як яшчэ, невядома, прыдзецца. Можа нічога з гэтага ня будзе.

— Валі на ўсё, усё роўна дадому варочацца няма як. Па лясох пажыць прыдзецца.

— Знай, што адарваўся там, ззаду.

— Што будзе, то будзе—харкані ды плюнь.

- Але, як табе плюнуць.
- Нямала плявалі.
- Бярэ страх?
- Не гавары аб ім, бо возьме. Няхай яго агонь спаліць. Няпрывычная справа.
- А думаеш ты пра яго, на каго з доўбняю ідзеш?
- Ужо не. Усё роўна. Скончана.
- Пачакай, а варочацца ня думаеш зараз-жа?
- Заўтра ўсё роўна забяруць. Ды што ты з мяне вымучваеш? Не мякчэйшы за цябе.
- Закашляўся Саўка Чужахвал.
- Боты плюхалі па мокрых паплавах.

VI

Над зямлёю драмала поўнач, за куп'ямі ціха гаманіла рэчка, а дарогі зусім спалі ў мокрых палёх. У кустох лазіў густы змрок, углядаўся ў поле, абзываўся птушыным сьмехам і слаў доўгія цені свае да самай дарогі. А пры дарозе дыбалі двое людзей. Зусім зьліліся аблезлыя кажухі з зямлёю.

Няроўнымі былі думкі—кідаліся ў бакі, ападалі да бяздум'я, ускідаліся і ахоплівалі сабою ўсё. Як у час, які мяжуецца між жыцьцём і сьмерцю. А то хітра завівалася думка, што ўсё так сыйдзе жартам, што жарт гэта, бо як гэта можа быць, каб вось нічога ня было такога ў жыцьці, а то раптоўна зробіцца—уласнымі рукамі заб'еш другога. А то ўскіпіць ручаінаю нянавісьць, страшная злосьць, зашчэміць губу між зубамі, сьцісьне моцна пальцы рук.

Даўбешка, што калоў Саўка Чужахвал дома дровы, была пашчапаная, пабітая, цяжкая і замашная; лапата, што ў вольны час хадзіў Яўхім па людзях капаць студні і равы, была вострая, добра магла прыстаць да чаго хочаш. Ня было нічога іншага пад рукамі, як выбіраліся з дому.

Ад вільгаці ночы і нэрвовасьці зусім хрыпеў голас Саўкі:

— Гэта-ж бабы нашы і ня ведалі, на што мы доўбню і лапату валаком з сабою.

— Не канечне, каб і ведалі: от уцяклі ў лес, ды і усё.

І абодва адчувалі пад сабой зямлю вясновую, родную. Ліпне яна к людзям, плугоў чакае; чакае шырынёю палёў сваіх. Ужо дыхнула яна апошняю зімоваю парай, гукнула заклікам сваім. Ды не хапае сіл адгукнуцца ёй, укрыць яе сілаю сваёю. Бо разышлася сіла па лясох, па далёкіх абшарах. А яны, Саўка з Яўхімам, нядужыя ўжо, але ім малую сілу сваю не даюць прылажыць у свой час да зямлі.

Дарога чуць-чуць бялела наперадзе шэраньню сьветлага, надсохлага ўзгорку, а можа гэта водблеск ад палявой вады падаў на яе. І на ёй заварушылася чорная лапіна.

— Яўхім, назад паўзі.

— Даўбешка ёсьць?

А ён ехаў адзін. Тоўсты, як хмара, шырокі ўночы. Здаволена гойдаўся на сядле, а конь сыта калыхаў задам, тупа ступаў нагамі, чмокаў падковамі па зямлі.

— Ц-ц-ці-х-ха!

— Адпаўзі трохі назад.

Мусіць, прыгледзеўся ён на агні маёнтку за рэчкай, бо не глядзеў уніз. Толькі конь разьдзьмуў ноздры ды фыркнуў. І было ў ім здавальненне нечым.

„Гэта-ж адзін якраз, біць зручней“, мільганула ў абодвых людзей думка.

Сьціснулася ўсё нутро ў адзін цвёрды жмут, як камень цяжкі і моцны. Стукнуў ён у грудзі, дайшоў да горла і раптоўна вышаў ужо як-бы сьвістам бясконца ўдалага разгулу. Толькі цела трэба было мацней да зямлі прыціснуць, а то яшчэ ўгледзіць, сьцебане па кані і згіне; ды лёгкая-ж яно нейкае стала, не ўяжджае ў зямлю, а тырчыць, здаецца, вышэй усяго поля.

— Гых-х!

Аж страсянулася Саўкава ўся істота ад рашучай натугі. Доўбня—сухі дуб—вельмі-ж прыстала да панскай патыліцы. Аглушыла, тупа трэснула. І ўсё на гэтым. У варанога перапалох прабег па скуры і ўзьняў ногі над зямлёй,—бо дзьве цёмныя постаці матнуліся—адна ззаду, другая збоку,—драпануў вараны ў кусты направа. Абадраў аб каравы пень на баку скуру ды залапатаў капытамі ўніз, да рэчкі. Дыхнула адтуль воля паплавоў, запахла лагчынамі. Толькі цяжка было імчаць пад сабой чалавека, за чэпленанага нагой за стрэмя. Закруціў галавою, зафыркаў вараны. Два разы падкінуў задам вышэй

кустоў, скочыў з усіх чатырох цераз рэчку ў ваду і куп'е і адарваў чалавека. Толькі тупа плюхнуў шырокімі плячыма ў ваду. І драпануў вараны ў павы, з пуду, аж зямля застагнала.

А па яго-ж сьледу пералезьлі цераз рэчку двое людзей. Азірнуліся на пакіненныя ззаду кусты і пашлі паволі да лясоў. Усё ўжо было зроблена, наперадзе лес ды далейшае падобнае, каб цераз гэта зноў вярнуцца.

Мусіць, здорава бегаў вараны, бо здалёк дабягаў да вушэй тупат капыт і часты брэх вясковых сабак. На палявыя дарогі, мусіць, выбіўся вараны.

VII

Тры дні плаваў па вадзе вецер, зганяў яе да берагоў і кудлачыў яе белаватую роўнасьць. А на чацьверты дзень паразганяў вецер хмары на небе, і, як глянула сонца—уцёк вецер за сінія лясы. А вада засталася глядзець у неба і сьмяяцца яму золатам сваіх іскраў.

Ужо зелянелі пад сонцам чароты і плюшнікі, ды асака цягнулася вяршкaмі з-пад вады. Толькі была яна пасохлая, старая. Яна тры дні сьпявала пад ветрам сiплую песьню, цяпер маўчала над чыстатою вады.

Сохла зямля, цягаліся па ёй худыя коні, адчуваючы ўжо за сьпіною плугі ды сурамец пугі.

Коні маўчалі, вецер уцёк, і асака не сьпявала, ды ўсё-ж над вадою шумна было.

Да вадзяных берагоў падыходзілі сабакі, нюхаючы паветра, выцягнуўшы мокрыя морды; углядаліся ў сьляды, што пакінулі ўночы ваўкі. Ды яшчэ над вадю нізка кружыліся вароны, сядзелі на куп'ях пры самай вадзе.

За куп'ямі і кустамі лазы тырчэла з вады панскае чэрава. У сытай вясёласьці стаяла на ім вэрона. І чым мацнейшы быў сабачы брэх на беразе, тым мацней крычала яна, памінаючы пана.

Сакавік 1925 г.

Весна

МЕЛЬНІКІ

Берагі схаваліся ў змрочных туманах, і рэчка ў веснавым разьліве, як бурнае мора. Вада дрыжэла пад ветрам, адлівала ад месяца срэбрам, білася пад млыном. Млын калаціўся, скрыпеў падлогаю, гуў каменьямі. Гул выбягаў за сьцены і тануў у шуме бурнай вады.

На дварэ было весела, а ў млыне было нудна.

Млын знадворку быў, як палахлівы злодзей: на-супіўшыся пад старою страхою, ён хітра падморгваў адным сваім, скупа асьвечаным, вакенцам цёмным кустом у вадзе і ўсё баязьліва скрыпеў ды стукаў, слабы перад ракой. У сярэдзіне млын быў, як пыльная нара. У мучным пыле цёмна гарэлі пры сьцяне дзьве курныя лямпачкі, аганькі трасьліся, ганялі палахлівыя цені з кутка ў куток.

І ад роўнага гулу каменьяў, і ад пылу, і ад цёмнага сьвятла хацелася тут легчы ды заснуць у смак, пакуль ня сьціхнуць гусьці каменья і пакуль дзень не патушыць скупого агню.

Каля каменьяў, упёршыся кулакамі ў бокі, стаяў мельнік Нічыпар Курыла—чалавек грузны і тоўсты, з чырвоным тварам і зьлёгка аблыслай галавою. Уся яго постаць выяўляла сабой грубую і дзікую

сілу і здавалася, што, каб даў ён кулаком па гэтым камені, камень-бы раскалоўся—і стаў. Мельнік глядзеў, як круціліся каменьні, з самаўпэўненай усмешкай праходзіў з кутка ў куток і зноў становіўся на адным месцы і варушыў у галаве вясёлыя думы.

У цёмным кутку, на мяшкох жыта, спаў Кірылка—рабочы з саўхозу—шчуплы і рыжы чалавек, з рэдкаю пакудлычанаю бародкаю, у старым кажушку і ў вялікіх салдацкіх чаравіках. Гэта была самая крайняя процілегласць мельніку і постацьцю, і голасам, толькі ў твары Кірылкі было нешта агульнае, нейкая думка, якая магла затаіцца сама ў сабе.

Цэлы дзень Кірылка перакідаўся словамі з мельнікам, і гэтае нешта сваё вельмі яскрава выявілася ў гэтай гаворцы. У мельніка яно выяўлялася ў хітрым бляску вачэй і ў усмешцы так: „Я то, брат, з табой гавару, але ты проці мяне ноль. Сябраваць жа лішне з табою мне няма чаго“.

У Кірылкі яно выявілася толькі ў частым мірганьні чырвоных вочак, і яно гаварыла: „Сьпяваеш то ты добра, але няма вельмі чаго прыслухоўвацца тут да твае песьні. Пагавары трохі, пакуль я зьмялю ды адгэтуль паеду“.

Гэта ўсё кінулася ў вочы сыну мельніка—хлопцу Міхасю. Ён часта падыходзіў да Кірылкі і загаварваў з ім...

Цяпер Кірылка, натупаўшыся за дзень у млыне, хроп усмак, працягнуўшы ногі на мяшку.

Мельнік абышоў каменьні, падумаў і вышаў на ганак. Сыры вецер дзьмухнуў яму вострым холадам

у твар, заблытаўся ў валасох і шмыгануў зьнячэўку за каўнер. А пасья мацней загуў у полі. Зьлева ад рэчкі поле гінула ў сьветлым змроку і сваім прасторам весела глядзела мельніку ў вочы.

Мельніку ня трэба было кашляць, але дзе было дзець сілу, якая прасілася на двор; хоць-бы крыкнуць, ды няма на каго і чаго. І мельнік кашлянуў:

— Гых, гых!..

Кашаль быў, як звон у вялікі чыгун, і далёка пашоў ён па ветры.

Было весела мельніку. За рэчкай хоць ляжала поле, што адышло цяпер ад яго пад усю вёску, але яшчэ частка хутара засталася, застаўся і млын. Млын захаваў за ім важнасьць і гонар. На гэтым трасучым ганку мельнік—важная асоба, як даўней дваранін. Ды гэта ўсё ня важна. Важна пачуцьцё, што тут старшы, што гаспадар.

Мельнік увайшоў у млын і яшчэ паслухаў, як гудуць каменні. Кірылка заварочаўся на мяшку.

— Эй, ты, э, уставай!—грунуў мельнік.

— Кажаце ўставаць? А чаго?

— Ну, як спаў?

Мельнік падышоў бліжэй. Кірылка падняўся і быў лахматы са сну і сьмешны ў цёмным кутку.

— Ёдзі, муку выбірай; разаспаўся нешта ты, браце, сягонья!

— От, паспаў трохі.

— Спаць—яно добра. Ваш брат, як я пагляджу, любіць усё жыцьцё праспаць. Скажы, ці баліць калі

аб чым клопатам твая галава? Хіба вы людзі! Вы на гатовым, вамі арудуюць, а вы...

— А чорт яго ведае,—адказаў Кірылка, а сам падумаў: „Няхай ты згары, зноў з гаворкаю чэпіцца“.

— Я заўсёды стаяў цвёрда на зямлі,—грымеў словамі мельнік,—гэта нічога, што ў мяне хутар адабралі, я ўсё-ж гаспадар сам сабе. Я калі тупну нагою, хоць можа ніхто не спалохаецца, але я ўсё ж тупну.

Кірылка адчуваў, што мельніку няма чым хваліцца, што няма ў яго моцы і сілы тае, як даўней у жыцьці, і толькі гэта ўсяго, што млын у яго ў руках. Але і адчуваў яшчэ Кірылка, што гэта ў мельніка ад сілы, ад здароўя гэтыя словы. Што трэба было яму пакрычаць, пасьпяваць ці раскалоць сукаватую калоду, а ён вылівае сілу ў грымучых словах. Кірылка міргаў вачыма, маўчаў, слухаў ды нічога ня памятаў з гаворкі мельніка.

А ў мельніка гуляла па твары сытая ўсьмешка, і, адчуваючы яе, Кірылка жмурыўся ды апускаў вочы ўніз. Ён думаў ён, каб як гэта хутчэй змагоць ды пайсьці дадому. Да дня яшчэ далёка. Ёсці прыдзецца змрочным ветраным полем.

Вецер будзе сьпяваць вясёлую песьню, зазіраць холадам у вочы, поле будзе шумець леташнім чорным быльнікам на межах,—а гэта ўсё так прывычна Кірылку. Ён будзе яно любым пасья кпінаў і насьмешак мельніка, што глыбока захаваны ў яго гаворцы і ва ўсёй яго постаці.

Кірылка пашоў выграбаць муку.

Задняя сьцяна трашчала ад ветру; чутно было, як кіпела вада, як поле сьпявала радасныя песьні бурнае ночы. І ўяўлялася, што там, за гэтую старою, пыльнай сьцяной, з неба, з-за рэдкіх хмар, лінуліся на зямлю ручаіны яснага зроку, змяшаліся з белым туманам і загулялі ў дзіка вясёлых скоках па звонкай вадзе. Паплавы прытаіліся слухаць гэтую бурную мэлёдыю зыкаў, а поле адгукнулася роўнымі песьнямі. Усё-ж разам мела ў сабе, нават і ў сваёй вясёласьці, адзнакі глыбокай задуменнасьці. Задуменнасьці дзікай зямлі і кустоў, на якой і сярод якіх спрадвеку прывык лічыць сябе вялікай сілай здаровы мельнік—Нічыпар Курыла.

Думкі Кірылкі пачалі плысьці роўна аб полі, аб ветры, аб мяшкох з мукою, аб саўхозаўскіх плугох, якія трэба будзе заўтра памагаць кавалю правіць. І мянялася ўсё ў галаве павольна, як-бы ад пачуцьця, што жыцьцё будзе бясконца доўгім, яму канца-краю ня відаць, і яшчэ многа чаго зробіцца, многа перадумаецца. І ўсё, што будзе, ёсьць і робіцца—мае свае прычыны і законы.

Кірылкавы думкі разагнаў звонкі рогат на другім паверсе млына. Кірылка пачуў голас мельнікавага хлапца; і яшчэ больш нечыя галасы загулі мацней, грунуў зноў зычны рогат, а пасья ўдвух хвацілі баявым мотывам:

Мельнік меле і пытлюе,
Адварнецца й пацалуе,
Г'эх!

„Зноў, мусіць, ліха ім, пра мельнікава вясельле гавораць“,—падумаў Кірылка.—„Там весялей“.

— Скарэй-бы муку выграблі,—сказаў сам сабе Кірылка.

— Што кажаш?!—грунуў мельнік, падыходзячы да Кірылкі.

— Нічога. Так сабе, мука, кажу, вельмі марудна выграбаецца.

— Хто табе не дае спрытней выграбаць?

— А хто мне можа перашкодзіць?!

Мельнік упёрся ў бакі кулакамі і пашоў зноў на ганак. Кірылка выграб муку і палез на гару к хлопцам. Было ў яго нецярплівае жаданьне слухаць і рагатаць ад вясёлых гаворак.

Наверсе хлопцы сядзелі на пустых мяшкох цеснаю кучаю. Было іх два—з вёскі, з-за ракі, а трэці—Міхась. Хлопцы чакалі, каб хутчэй малоць, і гаварылі з Міхасём аб ім і яго бацьку.

Кірылка доўга міргаў вачыма перад імі, тупаў на адным месцы, пакуль сеў, і думаў, што з яго зараз-жа пачнуць сьмяяцца хлопцы. А тыя перавялі на яго вочы ды зноў загаварылі:

— Дык ён,—гаварыў Міхась, павольна расстаўляючы словы,—як толькі пачнецца раніца, дык і пачынае сваю гаворку каля мяне. Ужо два тыдні дыхнуць не дае—усё ўгаварвае мяне ісьці ў прымы к Ёльюкевічу. Усё думае—мяне тым саб'е, што там хутар багаты.

— К Ёльюкевічу!?!—умяшаўся Кірылка, а пасля, засаромеўшыся свайго, пабабску танклявага, голасу,

сьціх і заміргаў вочкамі. А пасья паківаў на бок галавою ды сам сабе з захапленьнем сказаў ціха:

— Гэта ж у Ёльюкевіча адных авечак поўсотні будзе. Дурны, калі яшчэ не захоча ў прымы ісьці.

— А ты што?—запытаў Міхася вясёлы голас.

— А я нічога. Згарыць ён няхай з сваім Ёльюкевічам. Яму не патрэбен ні я, ні Ёльюкевічавы прымы, а толькі хоча ён збыць мяне з дому, каб толькі не перашкодзіў ніхто яму зноў ажаніцца.

— І-і-і, чацьверты раз?!—ня выцерпеў Кірылка,—значыць, ён у сабе яшчэ сілу чуе. Вось, значыць, даўнейшыя людзі якія!

— Ну, а цяперашнія?—са сьмехам запытаў адзін з хлапцоў.

— Што цяперашнія!—радасна адказаў Кірылка,—цяпер у трыццаць год ужо не чалавек, а смаркач, Нашто вам што, у мяне ёсьць кум каля Пясочнага, дык самая пара яму жыць, а ён дыхавічны і плюгавы. Была, значыць, такая справа. Паехаў ён, значыць, быў раз, у гэтае, а там якраз салдат перагэтае. Ну ён сюды, туды, бачыць—ідзе к яму мундзер-афіцэр і гэтае.

— Ну, а як-жа ты?—запытаў голас у Міхася, ня слухаючы Кірылкі.

І Міхась пачаў гаварыць:

— А я думаю пакінуць бацькаўскі хутар, няхай ён праваліцца, няхай ён. Усё зьбірае, хоча ўвесь сьвет глынуць, а на чорта гэта чалавеку.

— Як-то на чорта?—ня выцерпеў Кірылка.

— Чорт яго бяры з усім,—гаварыў Міхась,—
думаць толькі аб тым увесь век, што ты бачыш на
тры крокі вакол сябе, закапацца ў авечкі, ды скла-
даць грошы чорт ведае на што і каму.

— Эх, ты, мазюр,—сказаў сам сабе пад нос
Кірылка:—дабраў розуму. Ужо ён нешта лепшае
ўведаў!

— Як толькі пачнецца дзень, дык і пачынаецца.
У прымы выпраўляе, каб не перашкаджаў яму.

І раптам павысіўся ў Міхася голас, стаў непазна-
ваем.

— Гэта-ж пражыў я 20 год на сьвеце, тут, на
хутары ў бацькі, і ніколі ня было ў мяне здаваль-
неньня. Бацька абставіў сябе кадушкамі жыта
і сьмяецца над усім сьветам, а мне хоць-бы як вы-
рвацца на той бок гэтых кадушак. Бацька яшчэ хоча
пачаць гандляваць коньмі.

— А дзе-ж ты дзенешся, калі пойдзеш ад бацькі?

— Зараз мяне возьмуць у войска,—панізіў голас
Міхась...—Гэта-ж увесь век так можа прайсьці ў веч-
ных думках, як-бы гэта пабольш выцягнуць адусюль,
як-бы гэта прыбраць к рукам усякага, хто табе на
вочы пападзецца. А яшчэ як зьбяруцца ў доме да
бацькі швагры ды кумы...

Раптам у Кірылкі шавяльнулася нешта ў грудзёх.

„Вось сьпяваюць ветры на палёх; па леташнім
іржышчы слаўна ісьці будзе дадому досьвіткам
і будзе ўсё ў чалавека добра і радасна. А гэта
тут-жа ходзіць чалавек, тое-ж самае слухае і бачыць,

ды рвецца некуды. На аднэй зямлі нейк усё пляцецца, блытаецца“...

Тады Кірылка падняўся і захацеў гаварыць хлопцам пра тое, як ён ніколі нічога ня меў, а заўсёды весела і лёгка хадзіць яму і палявымі дарогамі, і кладкамі цераз рэчку. Не стаіць у яго кадушак дома з жытам, а ён тут весела меле; там яго ўсе ганяюць...

Але і словы ў Кірылкі зблыталіся, і ён сказаў хлопцам:

— Але-ж і вецер на дварэ ўсходжваецца. Гэта-ж гэтак сіберна сыцяна трашчыць. Мусіць, пачнуцца дажджы, цёпла вельмі-ж.

Пасьля пачуў голас Міхася:

— У арміі пагляджу сьвету і людзей.

— Ну, а ён такі праўда, з гэтаю Ганнаю, бацька твой?—пачуўся голас.

— Праўда. Наняў быў, значыць, у найміткі, а гэта мяне ўжо выправіць к Ёльлюкевічу хоча, а сам ажаніцца.

— От, браткі, мацак!—сказаў Кірылка.

У яго ўжо прайшоў востры настрой і зьявіўся звычайны: сьмяяцца над усім сьмешным і сумаваць над усім сумным. А найчасьцей рабіць выгляд, што ён гэтакі.

І разам зарагаталі хлопцы з Кірылкавых слоў. Ужо яны адчулі, што Міхась—хлапец іх, што калі ён прыдзе да іх, яны яго там шчыра спаткаюць. Зьявілася ў іх блізкасьць да Міхася.

— Але Кірылка адразу скеміў, што твой бацька мацак. Як гэта ты, Кірылка, гэтак усё пазнаеш, дзе, што і да чаго!

— А мне што,—адказаў, трохі прыціхшы, Кірылка,—маё дзела—старана, я не мяшаюся ў чужыя справы. Я адно часам слова прыстаўлю. Я-ж кажу,—маё дзела цялячае.

Мацней затрашчала сьцяна, і вецер прынёс аднекуль здалёк сабачы брэх ды галасы пеўняў. Кірылка зашпіліў каўнер і пашоў уніз да мельніка. Хлопцы пачалі спускацца за ім. Ужо ім зноў хацелася сьпяваць, жартаваць з мельнікам, або плысьці па бурнай рэчцы проці вады.

Усё таксама роўна ўнізе гулі каменьні, і мельнік, Нічыпар Курыла, узяўшыся ў бакі, хадзіў і моцна стукаў ботамі па старой падлозе. Твар у яго быў зусім чырвоны і трохі прыпухлы пад вачыма,—мусіць, ён толькі што адагнаў ад сябе дрымоту. Пасьля ён стаў зноў над каменем і, як-бы думуючы нешта лёгкае, дрымотнае, глядзеў, як камень круціўся ды зьліваўся ў вачох у гладкае шэрае кола.

.....

У млын прыбегла Ганна—круглая постаць і чорныя вочы. Ёй, мусіць, ня спалася дома, або яна ўстала досьвіткам з празьмернай руплівасьці. Як гаспадыня, агледзела яна цёмныя куткі ў млыне, агледзела хутка ды загойдала станам, ідучы да каменьняў.

— Што ты, дзядзька, — маргнуў адным вокам хлапец, стаўшы каля мельніка,—пахавай тры жонкі ды бярэш чацьвертую?

— Ну, а што, бярэ бог, бяру і я.

І сам засьмяяўся мельнік, разам з рогатам хлапцоў. Ганна павінаватаму глянула на ўсіх і паволі пашла на ганак.

— Як ты аб гэтым думаеш, Кірылка?—сказаў хлапец.

— Што ты ў мяне пытаеш, пытай у яго, маё дзела—старана.

І маргнуў Кірылка на мельніка, а мельнік ужо быў у дзьвярох—выходзіў на ганак.

Міхась маўчаў на мяшкох.

Голас у Кірылкі стаў сьмялейшым, як бы жартаўлівым трохі:

— Што ты, Міхась, думаеш тут. Табе—самы раз жаніцца, бачыш, бацька якім казаком зрабіўся.

— Давай яму раду, давай,—зарагаталі хлопцы.

— А што думаеце,—апраўдаваўся Кірылка,— Ёльлюкевічава дачка—уг-га, дай божа на ўсякага добрага.

— А калі я яе ня люблю,—хмура махнуў рукою Міхась.

— От, абы чалавек, я вам, браткі, скажу,—пачаў уваходзіць у ролю Кірылка,—як я быў маладым, дык каб мне столькі здароўя, колькі я праўду кажу, што траплялася часам, як той казаў.

Боўтнула моцна вада пад падлогай і перарвала Кірылкавы словы. А пасля пачулася ціхая гаворка на ганку.

— Я яго выпраўлю ўсё роўна ў прымы, тады ўсё пойдзе як мае быць,—гаварыў мужчынскі голас.

— Дык нейк нядобра. Усё-ж сын ён табе, а вы-ходзіць, што ты зжываеш яго з роднага дому,—баязьліва сказала жанчына.

— Што нам сын; я яго не таплю, на згубу яго не вяду, а пускаю па чалавечай дарозе. Там-жа ў прымах будзе яму цэлы хутар, чаго яму яшчэ трэба. Я, што-б там ні было, дамагуся гэтага.

Тады Кірылка ўбачыў, што ўсе ў млыне чулі гэта. Ён з урачыстым выглядам глянуў на ўсіх, падняўшы многазначна палец угору, як-бы хочучы сказаць: „Той чалавек, што на ганку, мае вялікую жыцьцёвую практыку. І ўсякага можа пусьціць па добрай дарозе. А разам з тым і сабе зробіць выгаду“.

— Выводзяцца цяпер гэткія лоўкія людзі,—сказаў ён, памаўчаўшы.

Тады падняўся з мяшкоў Міхась—пануры і цёмны ад змроку. Падышоў ён бліжэй да дзьвярэй і стаў.

І зноў загаварыў мужчына на ганку, ціха і рашуча:

— А там ён будзе на новым сваім хутары гаспадарыць, і наш хутар і яго будзе адна гаспадарка. Разам будзе як маёнтак, а запісаны будзе на дваіх. Вось тут і падумай.

Міхась, ківаючыся ў бакі, падышоў да хлапцоў, глянуў на Кірылку, як-бы шукаючы ў людзей спачуваньня ці дапамогі. Пасьля абышоў каменье, рашуча пашоў на ганак.

— Няўжо ты, бацька, думаеш, што гэтак і будзе—пачуўся голас Міхася, трохі заглушаны ветрам.

— А як-жа іначай можа быць,—ужо не сказаў, а грунуў словамі бацька.

— Усяк іначай, толькі ня гэтак!

— Толькі гэтак!

— Калі так, я сягоньня зусім пакідаю дом разам з тваімі хутарамі.

— Ня дуры галавы, блазан.

Голас у Міхася стаў раптоўна праразьлівым:

— Ты ня дуры маю, хто табе даў права нада мною...

Кірылка радасна пацёр рукамі, на пальчыках хутка пашоў да дзьвярэй і радасна азірнуўся на хлопцоў. Быў у яго такі выгляд, як-бы ён адчуваў перад сабою вялікую ўцеху, якая напоўніць усё жыццё бяскрайняю лёгкасьцю і шчасьцем. Хлопцы спакойна пашлі за Кірылкам.

— Дык дзе ты дзенешся, каму ты патрэбен; думаеш, цябе там недзе чакаюць? Такіх гультаёў, як ты, цяпер хоць равы масьці.

У голасе мельніка адчуваўся спакой чалавека, упэўненага ў тым, што толькі ён адзін гаворыць і робіць усё як належыць.

— Я з табою больш гаварыць не хачу,—сказаў ужо штучна-спакойным голасам Міхась,—я ня буду з табою жыць, калі ты гэтакі бацька.

— Дык што я табе ня бацька? Ты чуеш што я табе кажу?

— Сабака брэша, вецер носіць,—адказаў Міхась і пашоў з ганку.

Мельнік рвануўся наперад, схваціў Міхася за плечы і ўзвалок назад на ганак. Міхась ткнуў яго ў грудзі і абодва замітусіліся на халодным і цём-

ным ганку. Хлопцы выскочылі на ганак, а Кірылка шмыгануў назад у млын:

„Трэба быць у баку ад усяго, а то яшчэ ў гэтую кашу ўмяшаюць“—думаў ён.

— А божа-ж мой!—крыкнула на ганку жанчына і ўбегла ў млын.

Убачыўшы яе цёмную постаць, Кірылка палез на гару.

Хутка на ганку ўсё сьціхла. Міхась з хлопцамі пашлі ў ясны змрок раньняга досьвітку, а пад мельнікавымі нагамі цяжка заскрыпела старая падлога млыну. Ён знайшоў у цёмным кутку заплаканую Ганну і пачаў ціха з ёю гаварыць.

— Чаго гэта на ганку вэрлах быў?—сказаў паціху Кірылка, сходзячы з гары.

— Чаму табе?!

— Так, мая справа—старана, я задрамаў быў трохі наверсе, а пасьяля чуў крык нейкі. Я думаў со сну, можа, гэта што зламалася тут, ці якая іншая бяда, ды хутчэй давай злазіць на ніз—можа памагчы што, думаю сабе, трэба.

— Ідзі ты к...!—крыкнуў хмурна мельнік.

— Дзень нахапіўся,—адказаў Кірылка,—а вы чаго злуеце?

І пашоў выграбаць апошнюю муку. І стала зноў на душы ў яго спакойна і лёгка. Зноў прыпомніў ён саўхозаўскія плугі, сырыя межы на полі ды вецер над пустым полем.

Хутка выграб ён апошнюю муку, закруціў на шпальварваны шаль, кіўнуў мельніку галавою і пашоў.

саўхоз па фурманку. І ўжо думаў, што мельнік вялікі практык у жыцці.

„А Міхась?“—зьявілася раптам новая думка.

— Ат, што галава, то розум,—сказаў ужо моцна Кірылка ў адказ на гэтую сваю думку і махнуў рукою.

А пасья ўжо, узышоўшы на іржышча, несьвядома адчуў, што ў Міхася праўда.

І ціха ішоў і слухаў, як за ім шумела рэчка, а ў саўхозе скрыпела студня ды пеўні сьпявалі.

Ліпень 1925 г.

СПАТКАНЬНЕ

Была восень.

Пачынала разьвідняцца, і было спакойна на вясковай вуліцы. У белаватым зроку блішчэла нярухома дэжджавая вада: у абложаных картаплянікам хлявох сьпявалі пеўні. Маўчалі клёны і ігрушы каля хат, трымаючы на абсохлым, за апошнія пагодлівыя дні, гольлі сваім астаткі пачарнелага лісьця.

У гэты час дрэнна адзеты чалавек прышоў у вёску. ✓

Ноч была толькі змрочная, белаватая. Цяпер-жа, паддзень, яшчэ відней было, і дрэннае адзеньне чалавека было прыкметным: падпяразаная суконная жакетка калмацілася ўнізе сваёю няроўнаю аборванасьцю, лапці шморгаліся на вільготнай дарожнай зямлі,—чалавек, відаць, быў утомлены.

Такім от стомленым крокам чалавек падышоў да вёскі і вельмі ўважліва агледзеў новыя крайнія хаты. Тут месцамі ляжала яшчэ нескарыстанае прыбудоўлі дрэва, пахла сьвежымі, кагадзе напілаванымі, дошкамі. Новым зрубам бялела здалёк студня. Яшчэ пахла ральля і зьездзеная жывёлаю да самых карэньняў паплаўная асеньняя трава.

Далей на вуліцы было цямней—хаты стаялі тут гусьцей, чарнелі платы і гусьціліся дрэвы. У шмат якіх

хатах сьвяціліся вокны, шастаньне-ж сячкальні недзе ў гумне не парушала спакою і цішыні безутрапёнага расьсьвітання.

Па вузенькім тротуары з тонкіх аполкаў чалавек прайшоў канец вуліцы, агледзеўся вакол і зьвярнуў у вузкі двор каля панурае хаты. Кудлаты і нязграбны малы сабака папробаваў бурчаць, пасья сьціх. Пасярод двара ляжалі наколаныя дровы і недзе ў хляве сумавала ахрыплым голасам цялё.

Чалавек пастукаў у дзьверы. Неўзабаве жаночы голас запытаў з сяней:

— Хто?

Чалавек адказаў:

— Я, Антось...

Голас у жанчыны раптам стаў здзіўлёным і якбы радасна ўзбуджаным раптоўнаю навіною:

— Антось, няўжо! Братка, як-жа гэта?!

Жанчына адчыніла дзьверы, прапускаючы чалавечка ўпярод, у хату.

У сенцах пахла мукою і сырою бульбаю; у хаце было трохі душна і цёмнавата. Малая лямпачка стаяла на сталі, сярод хлебных скарынак і лыжак, няпрыбраных яшчэ ад вячэры. Лямпа давала чырвоनावатае сьвятло, і ім хмурыліся пабеленыя сьцены, кагадзе абмазаная глінаю печ.. Стары гадзіньнік, вырысоўваючыся на сьцяне шырокаю лапінаю, вельмі павольна і няроўна адбіваў свой такт. Вокны, застаўленыя ўсялякімі дробнымі рэчамі, сінелі пачаткам маладога дня.

— Братка, Антоська!—зноў сказала жанчына.

І, памаўчаўшы трохі, заплакала.

— Чаго-ж ты!?

— Горка мне нейк.

— Чаго?

— Аб табе... ці здароў ты хаця?

— От бачыш-жа, здароў, калі прывалокся сам.
Пеша ішоў.

Чалавек быў малады. Толькі старыла яго няго-леная нейкі час барада. Ён сеў на лаву, палажыў каля сябе свой невялікі клунак і пачаў скідаць растаптанья лапці. Анучы ў лапцях былі мокрыя.

Жанчына стаяла пасярод хаты, падпершы твар левай рукою, і глядзела на яго.

— А я чакала раней цябе, думала, што тады, неўзабаве як-небудзь прыбудзеш, як толькі ты туу вестку прыслаў. Ажно толькі цяпер... мусіць, цяжка вельмі...

— Нічога. Толькі пакуль дакуманты справіў... А так усяго было. Вядома, што гараваць даводзіцца... А тут змены нейкія, канец вёскі адбудованы новы.

— Гэта паадсяляліся з вуліцы, —цесна вельмі.

Жанчына выцерла твар ад сьлёз і села побач, на лаву. Яна на выгляд была старэйшая за брата. Сялянская задуменнасьць і заклапочанасьць была ва ўсёй яе постаці. Яна моцна пазяхнула, паправіла на галаве валасы і, усё яшчэ нейк устрывожана, ціха гаворачы з братам, пачала мыць бульбу ў вялікім дзеравяным вядры.

Пачаўся дзень. Зрэдку з вуліцы чутны сталі галасы, скрыпела коваратам студня і зусім блізка іржаў маладым голасам конь. Сьвятло дня прабілася ў хату праз вокны, і лямпа траціць пачала сьвятло сваё. З вулічнага вакна відаць стала: за пустым агародам—незабудованым пляцам на тым баку вуліцы, ападаў тонкі асеньні туман над паплавамі. Скрозь яго разарваны засьціл абрысоўваўся лес ці кусты; нехта хадзіў там па агародах, высокі, апра-нуты ў кароткі кажух.

Змрок ночы хутка распоўзваўся.

Не пакідаючы гаварыць з сястрою, Антось глядзеў на вакно і далей, што было за ім.

— Тут усё як і было, на самай вуліцы,—сказаў ён сам сабе.—А от хата гэтая Янкава толькі зьнесена.

Сястра заўважыла:

— Янка памёр, а сыны павыяжджалі, недзе вучацца. Дык пляц цяпер Мікалаю Крываногаму аддалі—гаспадара на яго ня было: тыя як паехалі, дык так і пуставаў ён. Мікалай хату будзе некалі на вясну ставіць.

— А хто аддаў пляц, Янкавы сыны?

— Не, уся вёска, на сходзе.

— А сыны?

— А нашто ім пляц. Яны, можа, сюды доўгі час і вачэй не пакажуць. Ёх галовы іншым заклапочаны.

Жанчына пашла даць карову. Антось падвесіў на вешала над комінам анучы, каб прасохлі.

Кароткая асеньняя раніца. На вуліцы ўжо крычалі дзеці, бягучы ў школу.

Тут, у гэтай знаёмай хаце, мала што з вонкага боку змянілася за апошнія некалькі год. Сьцены бяліліся, мусіць, некалі летам—яны пацямнелі трохі. Каля печы было натупана вільгаці; стаялі кашы з бульбаю, ляжала бярэмя насечанага дробна і зьвязанага перавяслам лому. Антось глядзеў на вокны, пазастаўленыя ўсялякімі дробнымі рэчамі, і пазнаваў выразы рам, больш толькі пачарнелых з таго часу... унь у дварэ суседняя сьцяна, да яе прыроблена падпаветка, пад якою складзены няпілованыя дровы. Такі выгляд мела гэтая сьцяна і тады.

Але тады іначай усё было ў самога Антося. Тады ён быў зусім маладым хлапцом, і як пакідаў хату гэтую, знаёмую з малых дзён, для таго, каб застацца ў маёнтку Рымашох за парабка. Бо на адной дзесяціне поля нельга было нічога зрабіць, і Антось пакінуў і хату, і дзесяціну гэтую сястры сваёй, якая была замухам за чалавекам з-пад тых-жа самых Рымашоў—Хвёдарам Маліноўскім,—чалавекам гультаватым і горкай п'яніцай. Наймаўся ён на падзённую работу, і сястра з дамашняга гора папала ў другое. Тады Антось нават нічога не захацеў браць ад сястры—адмовіўся ад свае часткі з хаты і дзесяціны, выбіраючыся за парабка ў маёнтак і пакідаючы ўсё сястры.

Аднак-жа нават і пасья гэтага, калі да дзвёх дзесяцін Хвёдаравых далучылася дзесяціна жончына—і тады нічога не змянілася. Хвёдар піў яшчэ больш і штодня катаваў Агату. Агата пачала хварэць.

Маёнтак Рымашы быў далёка, і Антось усяго толькі некалькі разоў быў у сястры свае Агаты. Пачуцьцё братняе блізкасьці да яе было амаль заўсёды загублена ў навалe штодзённых клопатаў і работы з цямна да цямна. Пасьля, як маёнтак. Рымашы быў адзелены ад роднае вёскі дзяржаўнай мяжою, з тых часоў толькі адзін ліст атрымала Агата ад брата. Апошні-ж раз бачыліся яны, калі Антось вярнуўся з царскай вайны. Тады некалькі дзён прабыў у роднай хаце—у прыглушанай бядо-тамі і мужам п'яніцай сястры. Пасьля пайшоў назад у маёнтак—дзяліць яго між усімі парабкамі. Але праз некаторы час—парабак застаўся парабкам і так, як і раней, кожны вечар прыходзіў дадому раззлаваны і стомлены на панскім полі. І ўсё грэў у сабе думку як-небудзь вярнуцца да сястры, як-небудзь узяць сваю частку з тае хаты і дзесяціны, што-небудзь прыкупіць на выплатку і пачаць жыць іна-чай. Бо гады праходзілі, і не хацелася дажываць веку так у парабках. Родная-ж вёска моцна цягнула яго да сябе.

— Дзе-ж Хвёдар? — запытаў Антось, раптам успомніўшы.

Агата чуць усміхнулася, пільна глядзячы ў вочы брату.

— Няма Хвёдара.

— А дзе?

— Другі год няма ўжо.... Разлучыліся з ім. Не магла жыць больш.

— А дзе-ж ён цяпер?

— Ня ведаю. Недзе работу знайшоў і выехаў з вёскі. Прысуджаную сваю частку з маёмасьці прадаў і так паехаў. Ня вельмі даўно паехаў, а то трохі тут-жа ў хаце жыў, пасья ў суседа трохі. Суд хату мне прысудзіў, бо сын са мною застаецца і падростае, зараз гаспадаром будзе. Цяпер лепш живецца мне.

— А гаспадарка?

— Зямлі прырэзалі. Дык я адна ўсё і ўпраўляюся. Уладзіку трынаццаты год ідзе... ты яго, мусіць, не памятаеш. Вучыцца цяпер.

— Дык табе лепш живецца?

— Лепш, а жыла проста. Можна стала разлучыцца лёгка з Хвёдарам, поля больш стала, толькі што самой рабіць давялося.

— А Хвёдар хіба не дамагаўся ўсяе гаспадаркі?

— Дамагаўся, але толькі частку і то меншую яму. А то хацеў мяне зусім прагнаць, каб я ішла нямаведама куды. Тады ён проста прапіў-бы ўсё, такая натура ў яго... Але самае важнае, што нейк іначай павучаю сябе... Цяпер летам гэтым паднаўляць хату буду, ужо запісалася на дзерава, адпускаяць будуць. Падвясну буду каня пераменьваць, стары дрэнна робіць. Таксама дапамогі папрашу, мусіць, дадуць мне, як удаве.

Агата ўсьміхнулася зноў, пры слове „ўдаве“.

Уладзік усхваціўся з пасьцелі і хутка адзяваўся. Ён быў тонкі і рухавы. Схваціўшы з стала хлеба, ён, прыціскаючы пад пахаю кнігі, пабег у школу.

— Сястра,—сказаў Антоць:—а я думаў, што ты таксама сохнеш ад жыцця, як і тады, калі я бачыў і ведаў. І сам дзіўлюся, як гэта мог я думаць нават, ведаючы пра тое жыццё, браць якую-небудзь часць з тае беднае гаспадаркі. Усё інакшым цяпер здаецца мне. Я ня ведаю, што і як буду я рабіць цяпер, чым займуся, але рады я чуць ад цябе ўсё гэта.

.....

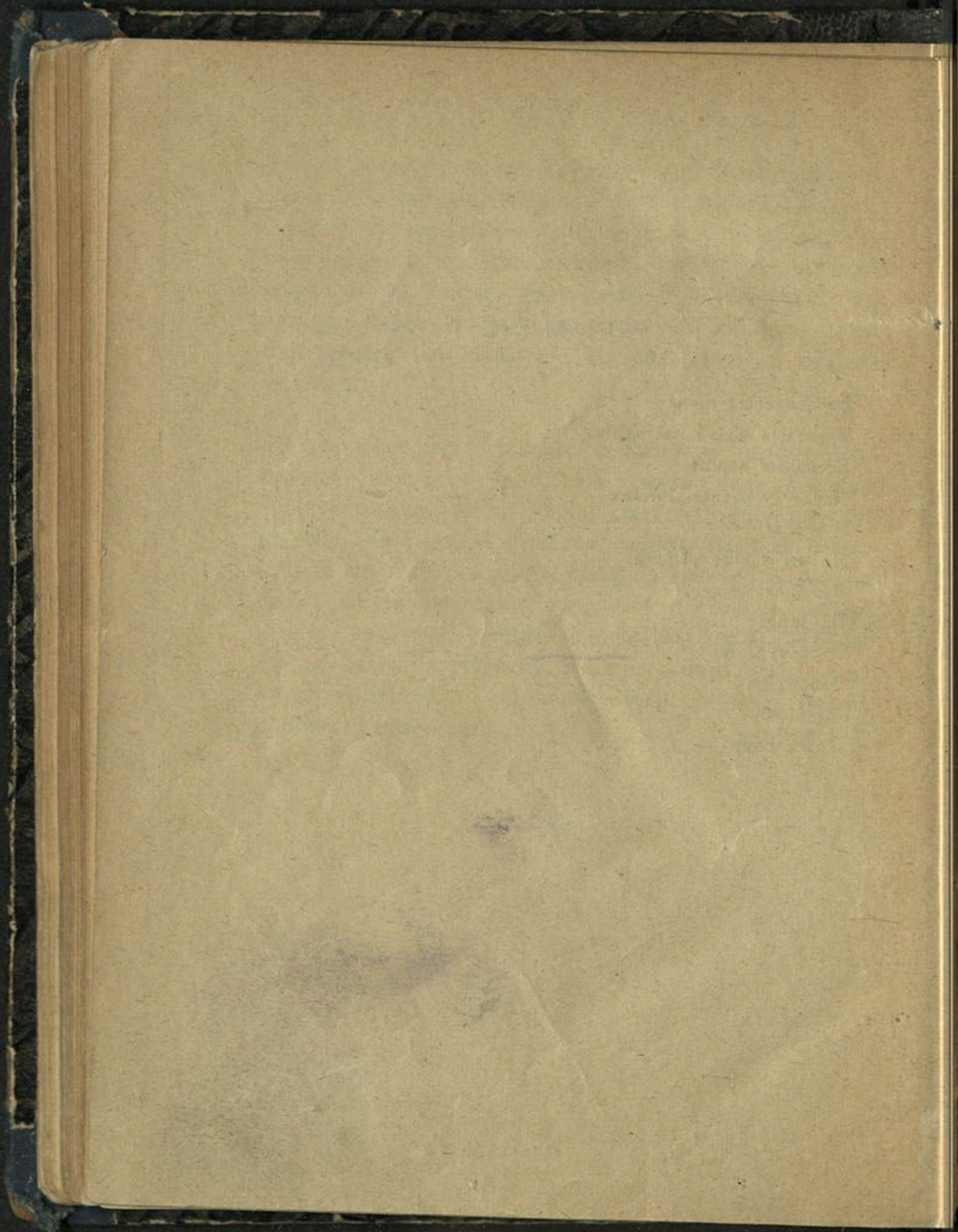
Пасьля паўдня Ўладзік з дзядзькам Антосем выбраліся ехаць у лес. На дварэ падмарожвала. Чулася блізкая зіма. Тонкая пялёнка лёду лажыліся на ваду. Як выехалі за вёску—лёгкім холадам пацягнула з поля. Конь паволі йшоў па прымерзлай трохі гразі, на сушэйшых мясцох пробаваў бегчы. Хлапчук весела патузваў лейцы. На грэблі праламалі калясьмі плытку лужыну, якая пасьпела ўжо зацягнуцца трохі лёдам. Прабаваў ісьці ледзь прыметны дробны і сухі сьнег.

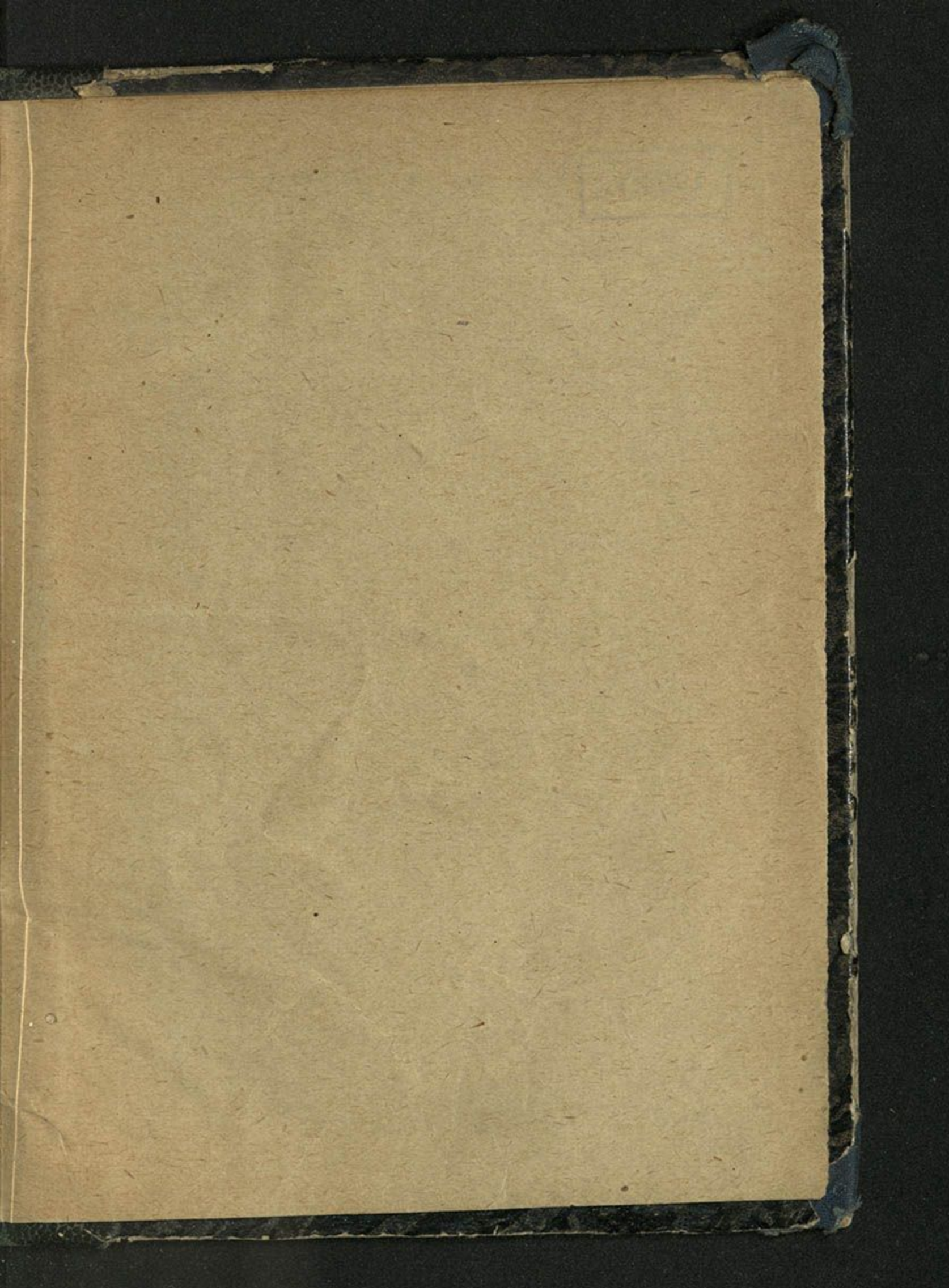
Лістапад 1927 г.

З Ъ М Е С Т

	Стар.
Верасньёвыя ночы	5
Трагедыя майго настаўніка	34
Веснавыя дарогі	43
Начлег у вёсцы Сінегах	51
Б у р ы	55
Як мы пакінулі хутар	59
Выпадак увосень	70
Па дарозе	73
Не хачу гэтак	90
Забойства	101
Мельнікі	116
Спатканьне	131

B00000002599770

